

KULTUREN

EN ÅRSBOK

1953

Se hur gott och sjuvligt är, att bröder kunna sämjas
sv. ps. 109:1.

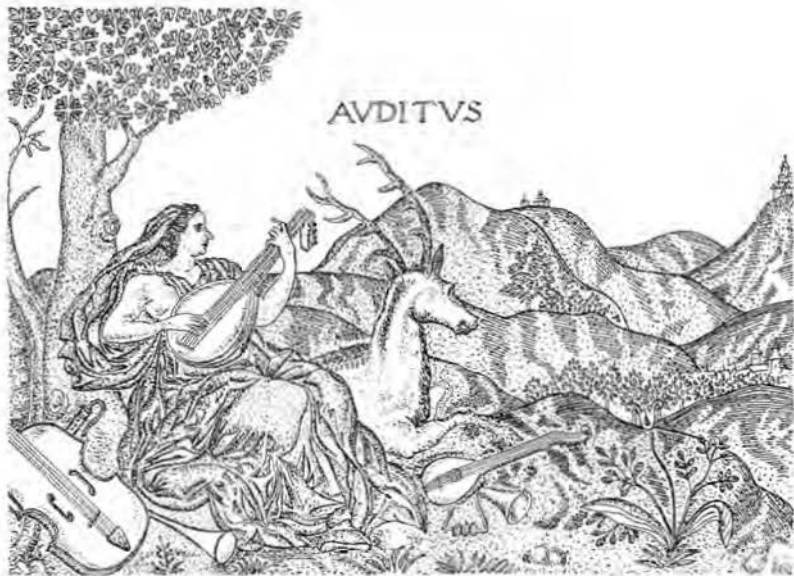

Non bene Conveniunt. De komma ej väl överens

KULTUREN 1953

LUND 1954

»**G**lasel är inom stenarterna som en oförnuftig man bland människor.» Så inleder Peder Månsson sin »Glaskonst», en skildring som den blivande västeråsbiskopen nedskrev under sin vistelse i Italien någon gång mellan åren 1508—1524.

Vad är det hos en oförnuftig man som gör honom lik glaset? Är det att man kan se igenom honom som genom ett glas eller är det att han slås i spillror av minsta stöt liksom det tunna venetianska glas Peder Månsson med skönhetsdruckna ögon sett i Rom? Är det möjligen att han blivit uppblåst och vänder sin glänsande yta utåt, men är tom inuti och att andra kan fylla detta tomrum med vad de behagar?

Det är lätt att finna jämförelser i denna riktning — men i den andra: varuti liknar glaset i förhållande till stenarterna

en oförnuftig man i förhållande till människorna? Nu är det så att glaset icke är någon stenart och sålunda ej kan passas in bland dem. På samma sätt passar ej en oförnuftig in i den jämna hopen, även om ingen kan förneka, att han är människa. Men Peder Månsson ansåg glaset vara en stenart och har därför ej avsett denna likhet. Troligare är att han tänkt på den foglighet, varmed glaset låter forma sig till skillnad särskilt från bergkristallen, för vilken glaset som konstnärligt material blev en ersättare. Att en oförnuftig man lät leda sig av en starkare vilja, det kände Peder Månsson väl till. Man frågar sig bara om han ej likaväl som vi visste, att detta även gällde den stora människohopen.

Så återstår då endast den tanke, som trängde sig på mig vid första läsningen: det spröda glaset är som en fjärl på sin nyckfulla ban ovan de jordbundna stenarna, något oförnuftigt, en ikarosflykt som slutligen hamnar i spillror bland de stenar över vilka den höjde sig. En poet, en konstnär är en oförnuftig människa bland människor. Han skapar av känslans och tankens fjärlslätta materia något 'onyttigt', men skönhetsmättat, liksom glaset genomdränkt av ljus och återkastande den fria rymdens klarhet.

Denna årsbok handlar om glas, det är en revy av glasets historia såsom man kan läsa den i Kulturens samlingar. Text och bilder är torra i förhållande till det levande ämnet. Mätte våra läsare gripas av det oförnuft, som genom torrheten tränger fram till glasets växlande och svårtolkade skönhet.

Sven T. Kjellberg.

DESSA 300 ÅR GAMLA EMBLEM MED SINA VISA SENTENSER ÄR SAMMANSTÄLLDA OCH TECKNAD SÅSOM EN TACKSAM HYLLNING ÅT DE 3.000 MEDLEMMAR, SOM ÄVEN I ÅR STÖTT KULTUREN MED BIDRAG UTÖVER MEDLEMSAVGIFTEN, SAMT I FÖRHOPPNING ATT DE ALLTJÄMT VILJA BISTÅ OSS.

EN GLASFÖRARE OMKRING ÅR 1700

I en skrivelse om Kungsholms glasbruk i början av 1700-talet sägs det, att »odrägliga qvantiteter utländskt glas infördes i landet och till och med till försäljning kringburos i husen». Det var s. k. glasförare, som hade hand om denna del av distributionen, och en tysk yrkesbroder till dem ser vi på här återgivna målning, som ägs av Glasmuseet i Växjö.

En del av det inhemska glaset såldes i Sverige från och med 1600-talets slut i glasbrukens egna bodar i de större städerna, men mycket även av kringresande glasförare. Dessa måste vara utrustade med resepass, som skulle innehålla »tillstånd för Personen att resa å orter han ämnar besöka, förteckning å warrorna, som kringföras» m. m. Många av glasknallarna är namngivna i de olika brukens huvudböcker. De två första glasförarna, som sålde Kostaglas, hette enligt 1743 års huvudbok Jöns Skata och Jöran Ibsen, och fem år senare möter vi bland de 9 männen i detta yrke på Kosta bl. a. Nicolaus Ammorin, som i en efterlysning år 1754 beskrives som »medelmåttig till växten, med mörkt kårt hår och ögonbryner, kåppärrig i ansiktet, brukar blå klädesräck och wäst med små tennknappar uti, skor med hwita metall spännen samt hwita eller blå ullstrumpor».

Ännu i början av 1900-talet fanns det glasförare i vårt land. En av dem har berättat, att en sådan glashandlare i sin kista eller i sitt hästlass hade med sig glas för 75—150 kronor, och att detta lager borde räcka 3—4 dagar, då han kunde hämta nytt glas vid någon järnvägsstation.

Både glasförarna och inbinderskorna med sin halm eller sitt bräken är nu ett minne blott och de sköra glaspjäserna skickas packade i specialgjorda pappkartonger eller emballerade med träull i trälådor med bil, båt, tåg eller flyg direkt ut till kunderna både inom och utom landet.

J. E. A-k.

Glasförrare, oljemålning från 1700-talet. Smålands museum, Växjö.

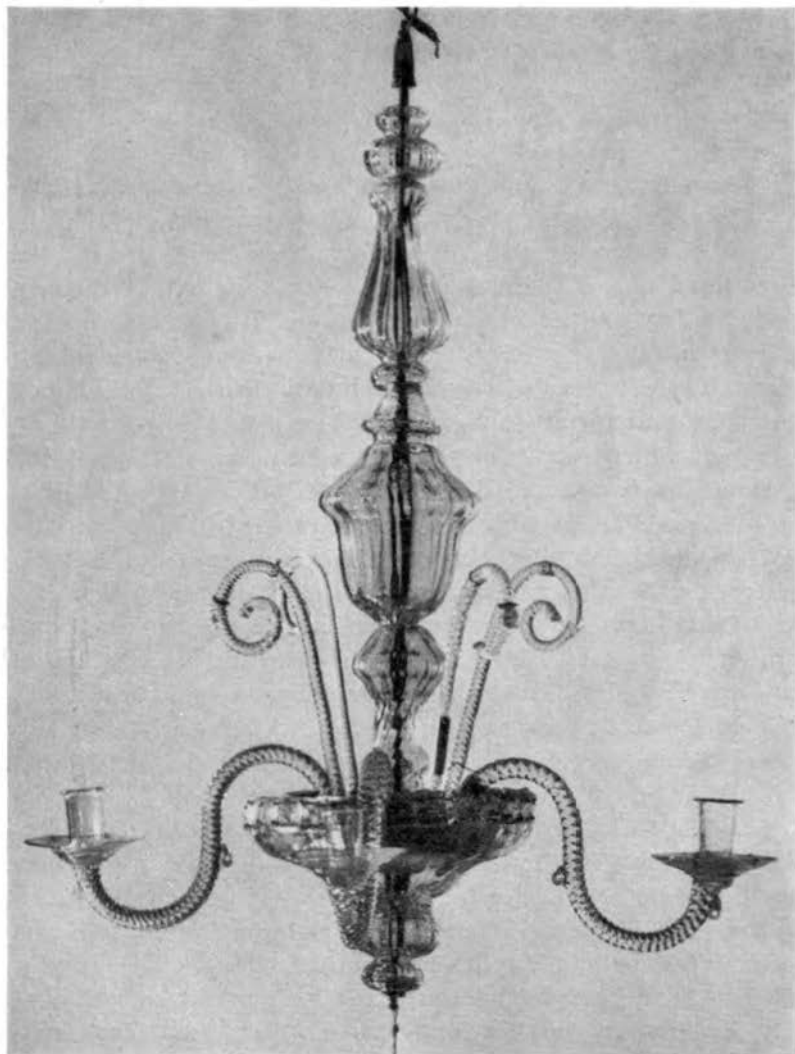
LJUSKRONA AV GLAS

1773 startade Strömbäcks glasbruk vid Umeå som »spegel glas bruk», och fortsatte denna verksamhet till 1778, då det av ekonomiska skäl måste nedläggas denna specialdrift och under ny ledning söka utökade tillverkningsrättigheter. Denna utvidgade glastillverkning fortsatte sedan till 1880-talets slut, då verksamheten helt upphörde.

Bland föremål, som utfördes här efter brukets utvidgade rörelse, var ljuskronor. För närvarande är endast ett par kompletta sådana med säkerhet kända från detta bruk. Av dessa har den ena tre och den andra två ljuskransar, fästade i runda konsoler omkring stammen, avtagande i storlek uppåt, på sidorna och undertill dolda av glasskålar invändigt färgade med mönja. Mellan ljusarmarna sitter prydnadsarmar av glas, vars fria ändar är volutrullade, omväxlande inåt och utåt, ett karakteristikum för dessa kronor. Av alldeles samma karaktär är prydnadsarmarna på en ljuskrona av glas i Kulturen. Volutarmar finns också på en glaskrona i Segerstads kyrka i Värmland, möjligen utförd på Liljedals glasbruk i samma landskap vid 1800-talets början. De är dock betydligt enklare och av ett utseende, som i övrigt inte stämmer överens med de ovan nämnda kronornas. Även andra svenska glasbruk, som Kosta och Casimirsborg, tillverkade glaskronor. Prydnadsarmarna på dessa är emellertid av helt annan typ, med bl. a. päronformade kläppar.

Tyvär är Kulturens krona något fragmentarisk. Uppgift saknas också om dess tidigare öden, varför det är omöjligt att bestämt yttra sig om dess tillverkningsursprung. Men med hjälp av det lilla jämförelsematerial som finns, kan man måhända våga en, om ock svag, förmodan, att den utgått från Strömbäcks glasbruk vid 1800-talets början.

W. K.

Bevarade delar av en ljuskrona från 1800-talets början, troligen tillverkad vid Strömbäcks glasbruk. KM: 47.854.

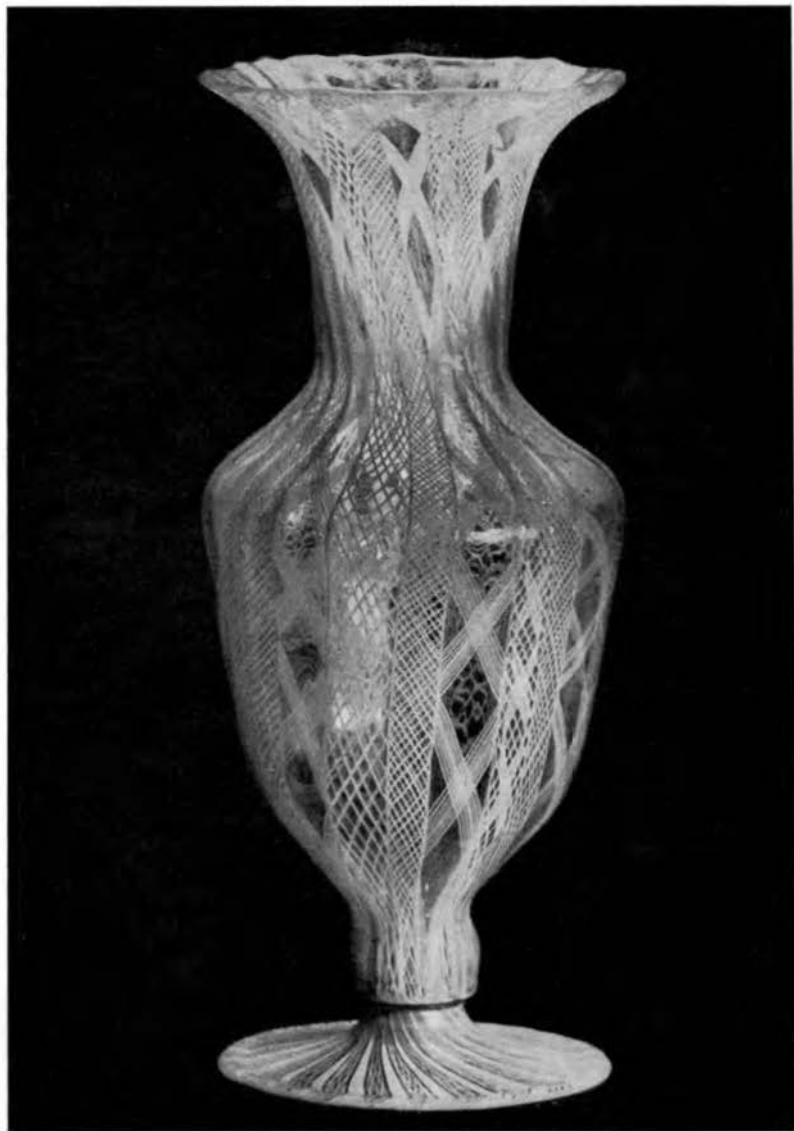
VENETIANSKA TRÅDGLAS OCH NÄTGLAS

Det venetianska renässansglaset hör till det mest fulländade inom glaskonsten både ur skönhetssynpunkt och tekniskt sett. Man frågar sig ofta huru glasblåsaren kunnat forma det bladtunna godset. Särskilt frågande står man inför de med spindelvävsfina trådar mönstrade glasen. Huru har han burit sig åt? Först tror man att de är målade, men finner till sin häpnad att de vita linjerna ligger inne i glaset. Tekniskt gick det till så här för att få fram trådglas.

Inne i ugnen står en degel med smält glas, som färgats vitt genom tillsats av tennoxid och sålunda blivit vad man kallar mjölkglas. Med en puntel, en rund järnstav, anfängas en viss mängd glasmassa. Punteln rullas därefter fram och tillbaka på verkbordet tills massan bredd ut sig till ett tunt rör på järnet. Detta doppas nu i färglös glasmassa så att denna helt omsluter mjölkglaset. Man har nu fått en cylinder av invändigt vitt och utvändigt färglöst glas. Denna upphettas och utdrages till en lång tråd av några millimeters tjocklek. Av detta grundämne utföres de trådar, som slutligen skall ingå i kärlet. Därvid tillgår på följande sätt.

På insidan av en lercylinder rullas de just färdiga mjölkglastrådarna omväxlande med trådar av ofärgat glas. Beroende på den inbördes ordningen, som alltid skall vara likformig, kan man uppnå en mångfald variationer. Sedan trådarna ordnats på detta sätt fylles tomrummet i mitten med färglös glasmassa, varvid det hela smälter samman till en kompakt glasstav. Denna glasstav upphettas och drages ut till en tunn tråd samtidigt som den vrides. De ursprungliga trådarna ligger nu spiralformigt som delarna i ett rep.

För att göra en vas av det sålunda erhållna materialet tar man på nytt en lercylinder och ordnar tråden med eller utan mellanlägg av ofärgade glastrådar såsom nyss utefter cylinderns innervägg. Cylindern uppvärms därefter medan glas-

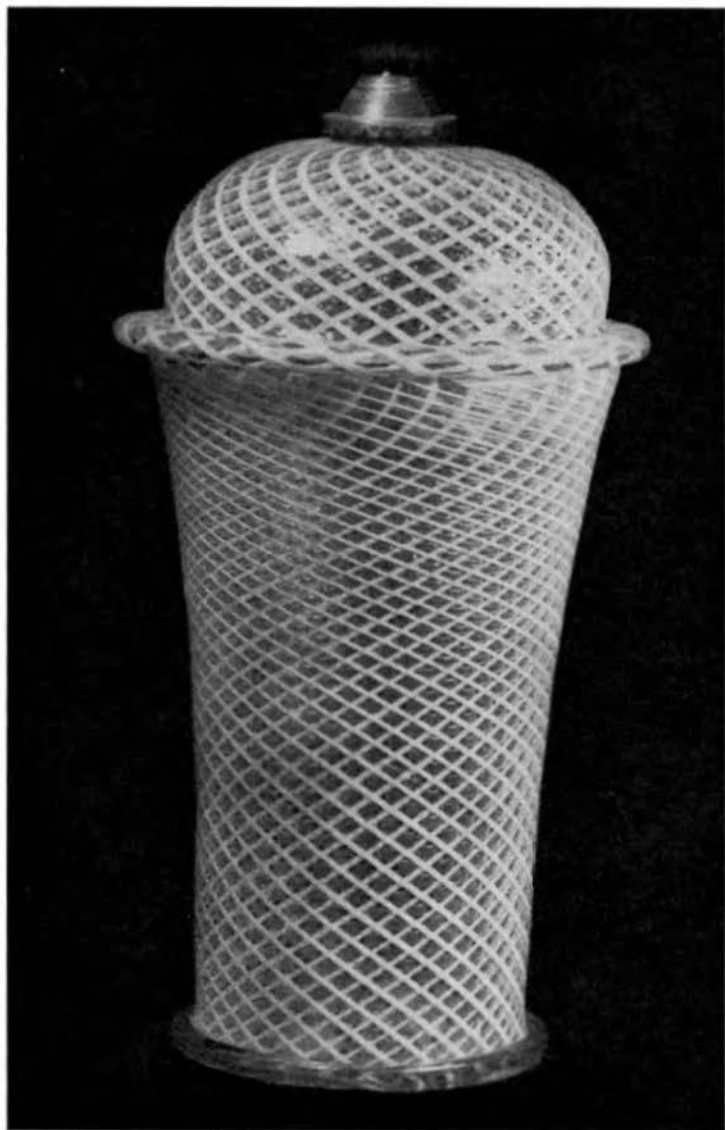

Vas av venetianskt trädglas med mjölkvita och svagt rosafärgade trådar.
1800-talet. KM: 12.122.

blåsaren uppfångar ofärgat glas på sin pipa. Detta blåser han upp och för in blåsan i cylinderns hålrum samt utvidgar blåsan så att den sluter intill trådarna, vilka då fastnar på dess yta och smälter samman med denna vid ytterligare blåsning och uppvärmning. Intill blåsans ända sammanknipes trådarna med en tång så att de träffas i en punkt. Då blåsan ytterligare vidgats genom blåsning blir avståndet vidare alltefter rundningen. Genom trycket vid blåsningen plattas glastrådarna ut och deras spiralformade mönster framträder. Blåsan bearbetas därefter till den form glaset skall ha. Vill man att trådmönstret skall bli spiralformat vrides blåsan under arbetet, eljest kommer trådarna att löpa som longituderna på en glob.

Vid tillverkningen av nätglas svepte man tunna mjölkglastrådar likformigt över en glasblåsa på så sätt att de icke helt förenade sig med denna utan bildade ett svagt ribbmönster. Blåsan utvidgades därefter och vreds så att trådarna kom att ligga i spiral. Man gjorde därefter en likstor blåsa på samma sätt, men med vridning åt andra hållet. Skar därefter upp båda blåsorna och lade den ena inuti den andra, lät dem genom uppvärmning förenas, gjorde dem åter till en blåsa och formade kärlet. Mjölkglastrådarna bildade nu ett nät över ytan och eftersom de ligger något upphöjda finner man små luftblåsor i maskorna.

S. T. K.

Lockbägare av venetianskt nätglas med mjölkvita trådar. 1600-talet.
KM: 21.907.

CARL GEORG BRUNIUS SILVERSERSVIS

Bland lundabor vid 1800-talets mitt är onekligen Carl Georg Brunius (1792—1869) mest namnkunnig. Visserligen har han gjort sig känd som lycklig latinsk skald, men sällan eller aldrig sätter man honom i samband med de klassiska språken. Framför allt framstår han som lundadomens restaurator. Redan i barndomen visade han en brinnande lust för byggnadskonsten. Fadern, den myndige prosten i Tanum, ansåg emellertid, att det inte var riktigt fint att bli byggmästare. Carl Georg skulle bli en lärd man. Sonen fogade sig i faderns önsningar. Med begåvning och energi blev han också 1824 Tegnérs efterträdare som professor i grekiska. Därmed hade han tillfredsställt faderns önskemål. När han 1833 fick i uppdrag att restaurera Lunds domkyrka, kunde han därför med full samvetsfrid ägna sig åt detta och tillfredsställa sina egna djupaste intressen. Hans mest fruktbringande vetenskapliga gärning kom sedan att falla inom konsthistorien. Hur pass hänfört och energiskt han ägnade sig åt lundadomens restaurering, kan man läsa fram ur de arbeten han publicerade härom och kanske också ur det textade anslaget på tamburdörren i hans ståtliga hus i Kiliansgatan: Träffas i Domkyrkan alla dagar utom söndagar. Många kyrkor fick undergå hans för vår inställning något hårdhänta restaurering. Han byggde också nya. Även som profanarkitekt var Brunius verksam, bl. a. vid flera skånska slott, och byggde också nytt, allt i romansk och gotisk karaktär. Medeltidens stilar hade helt vunnit hans hjärta. Vad därutöver var, var av ondo, ansåg han. Den stil han skapat, Bruniusstilen, har i vår tid blivit ett erkänt konsthistoriskt stilbegrepp.

Som många duktiga människor lär han ha varit ganska besvärlig att ha att göra med. För sina arbetsuppgifter offrade han allt och här fick ingen eller intet stå honom i vägen.

Den avbildade silversersvisen fick Brunius såsom tack av konung Karl XIV Johan år 1844 efter restaureringen av Skarhults slott, som då var i kunglig ägo.

W. K.

De båda kannorna och sockerskålen tillverkades 1843 hos Gustaf Möllenberg i Stockholm, gräddkannan 1846 hos Joh. Henr. Loose i Malmö. Testamentarisk gåva 1953 av C. G. Brunius' sondotter, fröken Nanna Brunius. KM: 48.779.

Av *HOLGER ARBMAN*

»Hon väges icke upp med guld från Ofir,
ej med dyrbar onyx och safir.

Guld och glas kunna ej liknas vid henne:
hon fås ej i byte mot gyllene klenoder.»

Det är visheten, som på detta sätt i Jobs bok beskrives som oskattbar. Glaset jämföras med guld och ädelstenar, och många andra litterära bevis finns för antikens höga uppskattning av ädla glaskärl. Och för den tidens människor, likaväl som för oss, måste det vara ett under, då sand och soda förvandlas till en flytande massa, som stelnar och fångar solens reflexer i sig. Många, ej sällan egendomliga funderingar finner man i den klassiska litteraturen om glaset. Den judiske historieskrivaren Josephos (c:a 37—100 e. Kr.) skildrar den lilla kolonien Ptolemais i Fenicien, där den mest omskrivna glassanden hämtades, vid Belus mynning. Det är dit Plinius förlägger sin berömda förklaringsmyt över upptäckten av glaset, genom att sjöfarare med last av salpeter landade där, gjorde upp en eld, togo salpeterstycken som vindskydd, och så blev marken under dem glas. Josephos berättar:

»Ptolemais är en kuststad i Galiléen, byggd på en grön slätt . . . Den mycket lilla floden Belus flyter förbi den, på ett avstånd av 400 meter från staden. I närheten är Memnons monument, och nära detta är ett mycket märkvärdigt ställe, inte större än ett hundra alnar. Det är en rund grop, som lämnar sådan sand, som man gör glas utav. Och när hålan är tömd på sin sand av de många skepp, som lasta där, fylls den igen av vinden, vilken, liksom avsiktligt, sveper ned den sand, som låg avsides, vanlig sand, som denna gruva med ens förvandlar helt och hållet till glas. Men det syns mig ännu märkligare, att det glas, som lämnar sin plats i gruvan, åter blir till vanlig sand. Sådan är naturen hos det ställe vi tala om.» Och Plinius omtalar t. ex. i sin *Historia Naturalis*, att i Indien använde man kristall som råmaterial, och då fick man ett oförliknligt glas.

Så har glaset satt fantasien i rörelse, ett levande, lysande material, högt skattat av antikens lyxbetonade aristokrater. Och högt har det skattats i senare tider. Det finns världen runt, i museer och privatsamlingar, antika glas, vilkas formfulländning, färger och tjuskraft låta oss till fullo förstå de antika författarnas beundran. Men glaset blev tidigt också en vardagsvara; på samma vis som vi än i dag kunna ha enkla dricksglas och graverade Orreforsskålar på samma bord, så har man också haft det under antiken. I oändligt tal spriddes det enkla bruksglasets över stora delar av den antika världen. Även de ha hamnat i museer och privatsamlingar, och de ge oss en bild av antikens vardag. I Kulturens samlingar finnas från dessa avlägsna tider glas av olika karaktär, mest enklare bruksvara. Det är icke någon betydande samling, om man jämför den med vad som förvaras i de stora internationella museerna, men man kan dock med hjälp av dessa glas i någon mån teckna linjerna i vardagsglasets historia under antiken.

Glasmassan som glasyr, använd på sten och lera, kände man redan till under fjärde årtusendet f. Kr. såväl i Egypten som Mesopotamien. Det är kanske troligast, att det var i någon av högkulturerna vid Eufrat och Tigris stränder man först upptäckt glasyren. Från slutet av tredje årtusendet finner man glaspärlor i Egypten. Märkligt nog dröjer det ända till om-

Bild 1—2. Am-
forisker upp-
byggda kring
en sandkärna.
500 f. Kr.—Kr. f.
KM: 25.676—77.

kring 1500 f. Kr., innan man kommer på idén att göra glaskärl. Det var en egyptisk uppfinning, och i Egypten blomstrar denna glastillverkning till omkring 1000 f. Kr. Därefter upphör tillverkningen, så vitt man kan se, för att tagas upp igen efter c:a 500 år med former, som stå mycket nära de äldre, och med kärnen utförda i samma teknik.

Hela denna glastillverkning fram till tiden omkring Kristi födelse kände icke till konsten att blåsa glaset, kärnen äro uppbyggda. Det gick till på så sätt, att man på änden av en stång modellerade en sandkärna i den form man ville ha glaskärl. Den smälta glasmassan drog man ut i band eller trå-

dar, som man rullade kring kärnan, medan de ännu voro varma. Det är svårt att säkert urskilja tekniken på de bevarade kärlen, och man har även framställt den hypotesen, att man doppat ned hela kärnan i glasmassan och sedan jämnat ytan. Som dekoration lade man spiralformigt på trådar i olika färger. Medan dessa ännu voro varma och mjuka, tog man en kniv eller ett annat eggskarpt redskap och drog den försiktigt över ytan. Drog man den med jämna mellanrum endast uppåt, följde en del av tråden med i skåret, och man fick rader av hängande bågar (bild 1). Drog man däremot kniven varannan gång uppåt och varannan gång nedåt, fick man ett sicksack-

Bild 3—4. Alabastron uppbyggda kring en sandkärna. 200 f. Kr.—Kr. f. KM: 25.668—69.

mönster (bild 2—4). Sedan glättade man ytan. Man kunde hålla i stången och rulla glaskärlet mot en slät sten, »marmor», eller man kunde behandla ytan med t. ex. en slät träbit. Trådarna blevo på så sätt väl inbakade i flaskans väggar som ett dekorativt ornament. Därefter fick det hela kallna, stången drogs ut, sandkärnan petades sönder och tömdes bort, den lilla flaskan var färdig att fyllas med dyrbar olja eller parfym. På detta raffinerade sätt förpackades varan, ty de små flaskorna äro icke något annat än förpackning, men betydligt förnämligare än de flesta av våra dagars förpackningar. I tämligen stort antal finner man dessa flaskor utom i Egypten även i Mindre Asien, Grekland, Italien, Spanien och icke minst i Svarta havstrakterna, avsättningsområden dit den dyrbara varan såldes.

I Kulturens samlingar finnas flera sådana på sandkärna gjorda flaskor. Äldst är en liten, 12 cm hög, amforisk, bild 2, som är funnen nära Athen. Den hör till tiden 500—400 f. Kr. Namnet amforisk, liten amfora, anger sambandet med en av antikens klassiska lerkärleksformer, och säkerligen efterbildade dessa små glasflaskor keramiska produkter. På amforisken från Athentrakten saknas det ena örat. Det är osäkert, om den haft två öron, i så fall har det ena gått förlorat medan den ännu var i bruk, eller i varje fall innan ytan blev svårt angripen. Denna amforisk tillhör en mindre vanlig sort med vitt bottenglas och mönster i purpur (som dock på detta exemplar med tiden har fått en grå färg). Dessutom har man, då trådarna formades till sicksackmönster, tryckt in kniven hårdare, så att det blivit fördjupningar i själva kärlväggen, ytan har blivit melonbuktande.

Betydligt yngre är den andra amforisken, bild 1 (den har i sen tid förlorat ena örat), från andra eller första århundradet f. Kr. Det är inte längre samma elegans i formen. Flaskan är större, 16 cm, tyngre och långdragen. Nedtill slutar den i en knopp av klart blå glasmassa, samma massa som i öronen. Bottenglasets är mörkt, ser nästan svart ut, men är i själva verket buteljbrunt. Svart glas förekommer aldrig under antiken. Trådarna äro gula och vita, med det vita dominerande.

Här ser man tydligt, hur trådarna lagts på i spiral och sedan dragits uppåt med en kniv, som lämnat ganska skarpa fåror efter sig. Det framgår tydligt, hur man på en del av flaskan fört kniven längre ned, och man ser också, hur vissa trådar endast naggats av kniven och icke följt med. Det har ofta påståtts, att ornamentet bildats med en kam, men det finns icke någon som helst anledning att antaga, att en kam använts vid framställningen av dessa flaskor i Kulturen; kniveggen är fullkomligt tillräcklig för att draga med sig trådarna, och skåran är skarp, just så som den blir efter en kniv.

Utom amforisker förekomma också små salve- eller parfymflaskor i flera andra former, den klotrunda aryballen och den lilla hydria, som i diminutiv form återger en annan av antikens välkända lerkärlsformer. Ingen av dessa typer finns representerad i Kulturens samlingar. Bild 3—4 visar två alabastron. Namnet antyder, att formen ursprungligen har gjorts i alabaster. Jämför hur vårt kärl av glas i dagligt språkbruk endast blir glas. Dessa två alabastron äro från århundradena närmast före Kr. f. Den på bild 3 återgivna är av kraftigt högblått glas, med vita trådar upptill och nedtill, som fått vara kvar parallella, så som de lades på. I mitten finns ett band av omväxlande gula och vita trådar i sicksackmönster. Kniven har tryckts ned så djupt, att mittpartiet fått en serie vulster. Därvid har man ibland även av misstag kommit åt de horisontella trådarna och dragit ned dem något litet. Höjden är 13,5 cm.

Bild 4, en cylindrisk alabastron, ger kanske mer än någon av de andra flaskorna det intryck, som man vill eller är van vid att det egyptiska skall göra. Den strama, cylindriska formen, som en tempelpelare, och färgsammanställningen, den mörka bottnen med gult, blått och grönt i ganska skrikande, hårda färger gör ett icke särskilt estetiskt men kraftigt intryck, och framför allt statiskt. Den är 13,7 cm hög. Mynningspartiet av mörkgrön glasmassa är särskilt pålagt och dess yta är ej rullad mot marmorn, som själva flaskkroppen. Flaskan i övrigt är av brungrönt glas, som ger ytan ett svart utseende; trådarna äro gula, blå och gröna, anbragta så att blått dominerar överdelen, gult nederdelen. Här kan man med visshet säga, att

mönstret åstadkommits med en vass kniv. På ett par ställen har man gått litet för hårt fram och råkat skära av trådarna, vilket haft till följd, att de förskjutits efter hela skårets längd. Dessa alabastron ha varit upphängda i en snodd eller ett snöre genom de små öronen.

Denna ålderdomliga metod att bygga upp glaskärl över en lerkärna var synnerligen omständlig, och man kunde knappast åstadkomma annat än tämligen små kärl. Efter hand uppstodo två nya metoder att forma glaset, dels glasblåsningen, fritt och i form, som syriska eller möjligen egyptiska glasmästare funno på omkring Kr. f., dels den mer komplicerade pressningen i form. Den senare metoden fulländades under första århundradet e. Kr. och den överlevde ej heller i större utsträckning detta århundrade. Det var säkerligen i Alexandria, glasstaden framför andra, som denna metod utvecklades och nådde sin fulländning, även om den också användes på många andra håll. Pressningen av glas i form har den nackdelen, att man måste hålla sig till vissa enkla former, men den har också den fördelen, att man kan utnyttja färgerna på ett sätt som med ingen annan metod. De alexandrinska glasmästarna drevo upp denna teknik till det yttersta och skapade glasskålar av en nästan barbarisk prakt. Berömda äro millifiori-glasen, tusen blommor, ett namn som venetianarna långt senare givit dem. Man buntade samman glastrådar av olika färg och olika genomskärning till knippen, som man sedan skar i skivor. Dessa skivor placerade man i en form, där de smältes samman till en glasskål. Här hade man möjlighet att variera mönstren i det oändliga, och genom dragningar och flytningar i godset kunde man få fram ungefär samma effekt som i ett nutida spegelgalleri på Tivoli.

Fragmenten av skålar bild 5—7 äro ej direkt millifiori-glas. De äro liksom dessa pressade i form, men man har använt ett något annat förfaringssätt. Bild 5—6 är bitar av vida skålar med höga ribbor på utsidan, ett drag som klart visar, att förebilderna voro drivna guld- eller silverpjäser. På bild 5 ser man, hur glasmästaren har använt sig av två glasmassor, en kraftigt högblå och en vit. Han har tagit ett blått och ett vitt skikt,

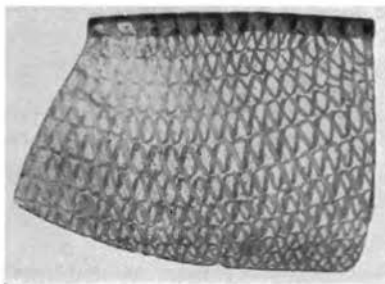

Bild. 5—7. Fragment av alexand-
rinska glasskålar. 1 årh. e. Kr.
KM: 23.360.

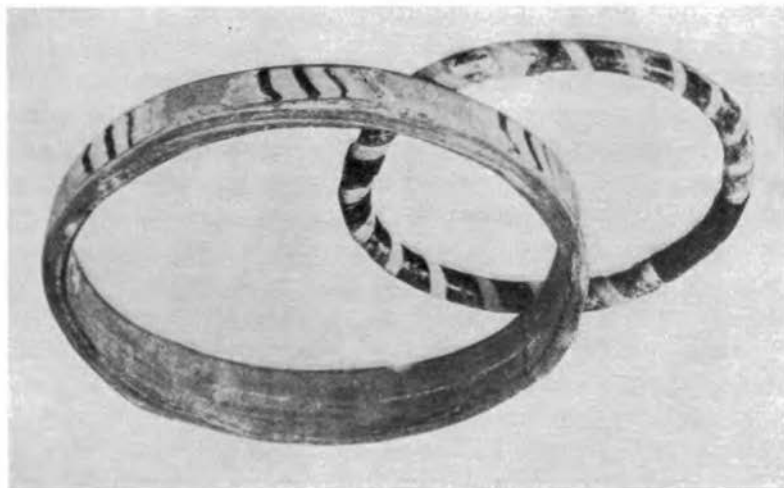

Bild 8. Två glasarmband, Egypten. Osäker tidsställning, möjligen
islamisk tid. KM: 37.751.

kanske utbakat som en deg, och rullat samman dem, skurit det som en rulltårta och sedan lagt bitarna i formen. Då den värmts upp till en jämn, lagom temperatur, har han på insidan strukit det starkt nedåt förmodligen genom att pressa i en inre form, något mindre än den yttre. Man ser i skärkans brottyta (bild 5 b) tydligt hur skikten dragits ned. Effekten blir på skålens insida ett mönster, som påminner om ett sprakande norrsken på en natthimmel. När skålen tagits ut ur formen har mynningen slipats av och hela ytan polerats. Skärkan bild 6 är i princip gjord på samma vis, men här har man haft fyra olika glassmältor, en klarblå, en gulbrun, en grönbå och en vit. De tre ha blandats med slänk eller trådar av den vita, och sedan ha kladdat av varje glassmälta lagts in i formen, utan synbart system, och smälts samman. Det är en grann färgprakt, men ej något medvetet mönster; teckningen har fått ge sig själv.

Mer raffinerad var den konstnär, som gjorde skålen bild 8. Även den är tillverkad i form. Först har han tagit en ofärgad glastråd och lindat den med två vita trådar, som bilda ett nätverk. Denna lindade tråd har i spiral lagts i formen, så att den täckte hela formbotten. Därefter har en kraftigt blå glas-tråd, lindad med en vit tråd, lagts på som mynning till skålen. Det hela har försiktigt smälts samman, och man har fått en lätt, elegant skål med endast 2 mm tunna väggar. I sin luftighet — man ser mest de vita trådarna som i spiraler slingrar sig fram — ger den intryck av att vara ett elegant spetsmönster. Tekniken kallas reticella, det italienska ordet för ett litet nät. Liksom man på detta sätt, genom att smälta samman skålarna styckvis i en form, kunde ge dem färgglädje och bildfantasi, så har man också i andra föremål använt sig av glasets möjlighet att variera färger och mönster, t. ex. på pärlor med inlagda ögon, ansikten etc., på hängsmycken och armringar (bild 8). Man kan påminna om att Nilens heliga krokodiler enligt Herodotos hade örringar av glas.

Sedan man kommit underfund med att glaset kunde formas genom att blåsas ut, hade man med ens fått oanade möjligheter att utnyttja materialet, och glaset kunde få en vidsträckt,

Bild 9. Två olje- eller salveflaskor i läderförpackning. Den högra med en koptisk gobelängvävnad under lädret. Egypten. 3—5 årh. e. Kr. KM: 366—67.

praktisk nytta. Det behövde ej längre vara en lyxvara förbehållen de rika, det kunde framställas som massvara till ett billigt pris. Om glasblåsningen uppfunnits i Syrien, så har den mycket snart tagits upp av egypterna. Mellan Syrien och nedre Egypten har kontakten alltid varit livlig; såväl till lands som sjöss är det lätt att komma fram. Man finner därför i stort sett samtidigt ett kraftigt uppsving inom glasfabrikationen i dessa områden, och glasens former äro i stort sett desamma, givetvis med vissa smärre variationer. Man kan dock, förmodligen på grund av råmaterialet, se en viss skillnad i färgen på de syriska och de egyptiska glasen. Medan det syriska glaset oftast har en svagt blågrön färg och är synnerligen tunt, är det egyptiska ofta svagt sjögrönt och något mer tjockväggigt, litet tyngre. De senare såväl syriska som egyptiska glasen ha ofta en varmt gul ton.

Det skulle ej dröja länge förrän konsten att blåsa glas spred sig även till de västra delarna av det romerska imperiet. Den följde givetvis de gamla handelsvägarna från Orienten. Cicero är den förste, som omtalar, att glas importerades från Alexandria till Italien. Under antiken, liksom i våra dagar, dirigerades och reglerades handeln. Så finner man, att kejsar Ambianus införde en särskild skatt på egyptiskt glas, som importerades till Rom, och på 200-talet lägger Alexander Severus skatt på glasvaror. Men man har ej enbart skaffat sig glasvaror som gångbara artiklar, man har även köpt krossat glas. Vare sig man smälte om dessa och blåste nytt glas, eller man endast blandade i dem i smältan, som man gör än i dag, ha de varit en handelsartikel. Man kan erinra om Martialis' epigram om Cæcilius¹:

»Du tycker Du är spirituell, Cæcilius. Det är Du inte, tro mig. Vad är Du då? En dräng, detsamma som gårdfarihandlaren från andra sidan Tibern, som byter bleka svaveltrådar (eller svavelstickor) mot krossat glas, som den som säljer flytande ärter till en lättjefull krets . . .»

¹ Martialisöversättningarna äro gjorda av docent Håkan Strömberg och jag ber att få framföra mitt tack för att han låtit mig använda dem.

Ej sällan finner man i Egypten, där organiskt material kan bevaras så förunderligt väl i den torra ökensanden, långhalsade flaskor, som ännu ha sin förpackning kvar. De äro ofta inklädda i bladfibrer, stundom i två lager, ett inre av finare och ett yttre av något grövre fibrer. Ibland förekommer även papyrus, där man kan se spår av den grekiska skriften. Packade på detta sätt kunde flaskorna tåla långväga transport, och den berömda oljan eller parfymen, som man då liksom nu vägde upp i små kvantiteter, kunde säkert komma fram till sin destinationsort. I Kulturens samlingar finnas två små flaskor i förpackning, bild 9, från Egypten. Det är emellertid kraftigare förpackningar, kanske ej avsedda för transport utan snarare att föras med på resor. Den ena flaskan har den för senromerskt egyptiskt glas ofta vanliga mörkgröna färgen. Den är endast 6,7 cm hög och förpackad i ett litet läderfodral samt utanpå detta rester av växtfibrer. Den andra är av ofärgat glas, vilket också ofta förekommer i Egypten från och med 100-talet e. Kr. Denna flaska har en mycket kraftig mynning och nedtill mot botten små vulster; den är blåst i form. Den har ett läderfodral och innanför detta är den klädd med tyg. I botten, där lädret gått förlorat, kan man se, att en gobelängvävnad med blommönster har använts till förpackningen. Det är ett koptiskt tyg, förmodligen från 4.—5. århundradet (bild 9 b). Man har tagit en bit av en gammal mönstrad vävnad, som tjänat ut sitt ursprungliga ändamål.

Omkring 50 e. Kr. ha glasblåsare installerats i södra Italien och Lyon. Vi få höra talas om att man från Lyon skickar bud till Kartago, där det alltså måste ha funnits ett betydande glasfaktori, efter en ung man och expert på glasblåsning, som skall ha uppsikt över glasproduktionen i Lugudunum (Lyon). Senast omkring 100 äro glashyttorna i Köln i verksamhet, förmodligen samtidigt eller något senare komma de nordfranska och slutligen troligen även de brittiska. Man skulle vänta sig att finna starka lokala variationer inom ett så vidsträckt område, men det är till att börja med ej fallet. Samma teknik, samma grundformer möter man överallt. Förklaringen måste vara,

att glasblåsare flyttade från ett håll till ett annat, och säkerligen var det huvudsakligen en rörelse från öster till väster, syriska, alexandrinska och kanske kartagensiska glasblåsare, som kommo till Gallien och Rhenländerna. Att bestämma var den romerska kejsartidens enklare glas äro tillverkade är därför utomordentligt svårt. Detsamma gäller dateringen. Själva tekniken ger en viss form åt glasen, och inom yrket äro traditionerna ofta långlivade. I Kulturens samlingar ingå huvudsakligen glas från yngre kejsartid, c:a 200—400 e. Kr., och de skola här behandlas som en helhet, utan vidlyftigare kronologiska spekulationer.

En stor del av de romerska glasen i Kulturens samlingar ha inköpts i antikvitethandeln och sakna uppgifter om ursprung. Men om 87 glas vet man, att de skola komma från Köln, där de skola ha hittats i Maximilianstrasse (förmodligen Maximienstrasse) 1898. Intendent Karlin befann sig på resa i Tyskland, och han berättar: »Man hade, när jag var på väg från järnvägsstationen till mitt hotell och just passerade grävningplatsen, plockat upp ett hundratal mer eller mindre hela kärl, vilka jag omedelbart inköpte för 100 mark, varpå jag, då jag icke hade tillräckligt kontanter förr än jag varit i banken, gav 10 mark i handpenningar. När jag en timme därefter åtföljd av en bärare kom för att avhemta mitt förvärv, stack man 10-markstycket tillbaka i min hand med orden: Hier haben Sie Ihres Geld zurück — wir haben das ganze wieder für 200 Mark verkauft. Jag fick finna mig i mitt öde, men besökte omedelbart den antikvitethandlare, som köpt fyndet, vilket emellertid hade vuxit till 150 nr jämte en mängd skärvor. Då han begärde 400 mark måste jag resignera och trodde aldrig, att jag skulle återse, än mindre få något av denna skatt i mina händer. Men sju år därefter finner jag i Stockholm samlingen hos Stina Svanberg, eller under alla förhållanden en del av densamma liggande uppradad på ett bord — inalles 87 föremål, som hennes broder året förut köpt hos samme antikvitethandlare i Köln, som berövade mig mitt fynd. Flera av föremålen kände jag igen. Det blev i alla fall ett billigt förvärv, när jag för denna samling betalade 125 kronor.»

KM: 21.908—10 och 17.051.
KM: 14.913, bågaren KM: 25.518.

Karlin framhåller vilket värde fyndet skulle kunna ha fått, om en grundlig vetenskaplig undersökning hade företagits. Men han var vid detta tillfälle samlaren, som köpte för sitt museum, och man måste bedöma hans försök att komma över samlingen efter den tidens sätt att se. Tyvärr gjorde han icke några närmare iakttagelser på platsen, och vi vet icke något om hur fyndet kom fram. Det visar sig, vilket redan Karlin, som var en god kännare, påpekade, att det rör sig om senromerska kärl, som äro syriska eller av syriska former. Han länkade sig, att det var ett verkstadsfynd eller ett varulager. Med hänsyn till att alexandrinska och syriska glasblåsare i stor utsträckning kommo till västra delarna av imperiet, skulle tanken på ett verkstadsfynd ej vara utesluten. Nu visar det sig, att dessa kärl äro av former, som aldrig exakt i detta utförande påträffats i romerska gravar i Rhenländerna, och något syriskt varulager känner man ej heller från dessa trakter. Det kan vara möjligt, att arbetarna ha lurat Karlin, och att glasen

höra till de stora mängder antika glas, som omkring sekelskiftet fördes till Tyskland och kommo ut i antikvitetshandeln. Många samlare blevo vid den liden lurade genom uppgifter att glas, som kommo utifrån, hade hittats i Tyskland. Det är dock förvånande, att ett så stort antal glas kom fram, att det var 100 då Karlin kom dit, att det sedan steg till 150 och att det samtidigt såldes ett stort antal skärvor. Priset, c:a 1 mark per glas, förefaller även förvånande. Tyvärr finns det icke några möjligheter att kontrollera de uppgifter Karlin lämnat. Att de glas han fick genom Stina Svanberg voro desamma han sett i Köln, behöver säkerligen ej betvivlas; han hade ett mycket gott minne, och han kontrollerade uppenbarligen, att de inköpts i samma antikvitetsbod, där han varit i Köln. I varje fall kan detta »fynd» ej utnyttjas till några vittgående slutsatser; det måste betraktas som tvivelaktigt.

Med glasblåsningen gjorde den fabrikmässiga tillverkningen av bruksglas hastigt ett mycket stort uppsving, och billigt glas kunde slå ut annan vara på marknaden. Glas kom nu också i allt större utsträckning att användas till många skilda ändamål, vilket tydligt framgår av antika författares uppgifter. Man kan anföra några belägg hos den romerske skalden Martialis. Han omtalar t. ex. spelpjäser av glas: »så må Du besegra Novius och Publius, innestängda av Dina 'bönder' och Dina 'rövare' av glas». Och på ett annat ställe talar han om drivhus med glasfönster: »Så genom drivhusets glas man urskiljer tydligt var lilja — så räknas liljorna, skyddade av klart glas.» I detta sammanhang kan man också draga fram ett annat ställe hos Martialis, om den snåle Ponticus, som bjöd sina gäster på sämre vin men själv drack ett finare. »Vi dricka ur glas, Du, Ponticus, ur murrhah. Varför? För att inte den genomskinliga bågaren skall avslöja de två vinsorterna.» Man har ofta antagit, att murrhah eller murrhina, som skattades mycket högt, var en sorts färgat glas, men det framgår fullt tydligt, att det är ett mineral, och med största sannolikhet fluorspat, som man hämtade från Parthien i Persien och som har en ovanligt fin lyster.

Av bruksglas föreligger en ganska representativ samling i

Bild 11. Toilettflaskor, möjligen för skönhetsmedel. De ljusa syriska, den mörkgröna egyptisk. KM: 14.912 och 32.349.

Kulturen. Bild 10 visar tre flaskor och en liten bägare. Flaskorna äro ganska konstlösa. På den längst till vänster ser man tydligt flytningarna i glasmassan. De ha alla blåsts ut, så att väggarna äro mycket tunna, endast någon millimeter. Mynningen har utformats på olika sätt. På den vänstra flaskan på bild 10 har man lagt en vitgul glastråd strax nedanför mynningen och böjt ned kanten kring tråden, mynningen blir därigenom helt avrundad. På den mittersta flaskan, som är 16,8 cm hög, slutar mynningen svagt utåtböjd, men strax under den ligger en tråd av samma massa som glaset, den tredje

Bild 12. Flaskor, romersk formgivning men förmodligen yngre.
KM: 32.353 och 32.355.

flaskans mynning är rakt avslutad; kanten är litet avsmält, så att den blir mjuk. Materialet i flaskorna varierar också. Medan den vänstra har den svagt himmelsblå färg, som i regel karakteriserar syriskt glas, äro de två andra svagt sjögröna, som de egyptiska. Den lilla bägaren, bild 10 t. v., liknar ganska mycket våra dagars dricksglas. Den är 9,7 cm hög och har en svagt grön färgton. Men även på ett sådant enkelt föremål som detta lade man dock ned en viss möda. Kring bägaren gå en del fina, horisontella fåror, som man fått fram genom att

Bild 13. Elegantare flaskor. Syrien. Ca 200—400 e. Kr.
KM: 14.914 och 32.756.

använda ett litet roterande hjul, som med hjälp av corundum och vatten graverat ytan. Till de allra vanligaste glaskärlen hör den grupp, som man brukat kalla ungentarium, med ett latinskt namn, som närmast kan översättas med salvekrus. Det är ej något namn, som under antiken användes för dessa behållare; det är en sen benämning. Snarare skulle man kalla dem toilettkrus. De ha säkerligen använts till flytande skönhetsmedel, parfymerade skönhetsvatten e. d. Huvudformen är alltid densamma, den lilla behållaren för skönhetsmedlet och den långa halsen, som man kan tycka är ganska onödig och

opraktisk, men som kanske i verkligheten underlättade användningen, då man långsamt skulle droppa ut en mer eller mindre tjockflytande vätska. Det är givetvis svårt att bestämma användningen av de tusentals små glasflaskor från antiken, vilka bevarats till vår tid. Av den klassiska litteraturen framgår, att de haft många olika ändamål, för olja, parfym, medicinska och alkemistiska preparat etc. Efter bruket ha de ofta speciella namn. Så kallas t. ex. en parfymflaska ofta endast glaset. *Martialis* säger:

»Var Du än går, man tror, att *Cosmus'* parfymaffär¹ flyttar, och att kanel har välut ur Ditt glas, som har stjälpit.

Avstå din välska lyx, min *Gellia*; föga det nyttar:

även min hund kan få god doft enligt denna metod.»

En glasbëkion (skål) användes för att bereda ögonsalva uti, pyxis av glas användes för medicin och kemiska preparat, kybos (kubiska kärl) av glas användes av alkemister, en stor ammola (kärl) av glas, lika de som komma med sirap från Alexandria, omtalas i *Liber Sacerdotum* o. s. v. Man känner ända till åttio olika namn på glaskärl i den antika litteraturen.

De tre toilettkrus, som avbildas på bild 11 äro typiska exemplar av olika tillverkningar. De ljusa, av mycket tunt glas, äro säkerligen syriska. Den vänstra på bilden är svagt blå och ej mindre än 23 cm hög, den högra är helt ofärgad, den tredje däremot, som är ganska tung och tjockväggig och med massiv botten, har en starkt mörkgrön färg, en typisk produkt från egyptiska glashyttor.

Vid sidan av ett mer konstlöst glas förekom även i dussintillverkningen en hel del flaskor och andra kärl, som trots sin enkelhet visa en säker och elegant formgivning. Det ligger i viss mån i materialets natur, att man får, så att säga av sig själv, harmoniska former genom blåsningen; bubblan eller den fallande droppen är ju grundformen, som sedan på olika sätt kan förändras. Två flaskor, som bild 12, ha en i sin enkel-

¹ *Cosmus* var en berömd parfymhandlare, som tydligen bl. a. sålt kanelparfym.

Bild 14. Glasflaskor kopierade efter metallkärl. Syrien? Ca 100—300 e. Kr.
KM: 14.914.

het ovanligt säker form, droppen som faller och botten som trycks in när droppen plattas ut. Det är en ganska blåsig glas-
massa av tämligen dålig kvalitet; den ena flaskan är helt ofärgad — man hade på 100-talet lärt sig att tillsätta mangan för
att få bort all färgning av glaset — den andra är varmt brungul. Mynningen har en klassisk form, som vi väl känna från silver-
och lerkärl, klöverbladets. Trots den klassiska formen finns det dock hos dessa flaskor något, som gör, att de förefalla att
ej härröra från romerska glashyttor. Främmande för antiken verkar den förtjockade mynningen, som är ovanligt markerad,
frånvaron av handtag på denna typ av flaskor och den höga

Bild 15—16. Dryckesbägare, Syrien? Ca. 100—300 e. kr. KM: 14.909 och 14.914.

Bild 17. Dryckeskärl. Möjligen Rhentrakterna. Ca 200—400 e. Kr.
KM: 14.914.

»kinnekullen» i botten. Om de äro klassiska, äro de i varje fall mycket sena, men de kunna även vara betydligt yngre, kanske medeltida, och vittna om en kvardröjande tradition.

Mer utarbetade äro flaskor som bild 13, med fotring och handtag. Den vänstra har en svagt sjögrön, mycket mild färg, som i handtaget, foten och de pålagda trådarna kring hals och mynning bli mörkare på grund av glasets tjocklek. Den andra flaskan har nu en nästan blyartad yta, som ger den ett dött intryck. Ursprungligen var den svagt blå, men glaset har dött, fullständigt förlorat sin lyster. Man har ej blott lagt en grov tråd under mynningen som dekor utan man har även dragit ned örat längs kannan, plattat till det och med en tång knipit upp en rad små kantställda skivor. Det är ett tecken på att man befinner sig nere i yngre kejsartid; man närmar sig ett skede, då man allt mer och mer började sira ut kärlen, särskilt med trådar. I synnerhet i Syrien drevs denna teknik mycket långt, så att glasen stundom kunna likna nystan. Bild 14 visar två andra former. Den vänstra, av purpurfärgat glas, endast 9,8 cm hög, är en direkt kopia efter ett metallkärl från tidig romersk tid, den andra, av sjögrönt glas, med bred botten och raka väggar är förmodligen också en efterbildning av ett metallkärl, men av något enklare slag.

Dessa kannor, som i Kulturens samlingar endast äro representerade av ganska små exemplar men som också förekomma i betydande storlek, ha säkerligen i huvudsak använts som bordsservis för vin. Till servisen hörde också skålar och bågare av olika former. I samlingarna finns en hel serie skålar, sju stycken, av något varierande former, blågröna och gröna, åtminstone till formen oftast av syriskt ursprung. Bild 15 visar en av dessa skålar. Den är 7,2 cm hög och ovanligt elegant. Mynningen är mjukt utåtböjd, foten ganska tung med radierande kannelurer och som enda dekor har man nedanför mynningen lagt en tunn glastråd av samma svagt sjögröna färg som skålen. Det kan vara tvivelaktigt, om skålar som denna äro dryckeskärl, men det förefaller dock mest sannolikt. Formen är hämtad från skålar i annat material, metall eller keramik. Särskilt den berömda röda keramik, terra

Bild. 18. Vinkanna. Syrien eller Rhentrakterna. Ca 200—400 e. Kr. KM: 14.914.

sigillata, som pressades i form, har i stor utsträckning kopierats i glastillverkningens massproduktion. Att glasmästare efterbildade kärl i annat material framgår t. ex. av den grekiske författaren Athenaeus, som hade hört berättas, att man i Alexandria imiterade alla möjliga slag av keramik i glas. Från samma tid som denna skål, senromersk tid, snarast 300-talet, stammar en bägare, som motsvarar våra vanliga dricksglas, bild 16. Den har en svagt blå ton, vilken närmast visar hän mot Syrien; dessutom är den utomordentligt tunnväggig. Man måste ha känt sig ganska orolig, då man skulle tömma

en sådan bågare. Men bågaren har en form, som gör, att man lätt kan fatta den; på fyra ställen har glaset tryckts in i stora dekorativa bucklor. Samma buckeldekor återfinner man även hos samtidiga flaskor.

En dryckesbågare är förmodligen också den tämligen stora, 11,8 cm höga pjäsen bild 17. Dricksglaset var endast en form av dryckeskärl, och då man vet, hur nutidens orientaler använda små krukor och pytsar av olika slag, oftast för att hälla vattnet i den gapande munnen, utan att den kom i beröring med kärlets rand, så är det helt naturligt, att man rubricerar glaskärl bild 17 som dryckeskärl. Det är en mindre vanlig form i detta utförande, med den något förljockade mynningsranden, de spiralförmiga kannelurerna kring övre delen och de tjocka öronen. Själva kärlet är utomordentligt tunnväggigt, vilket tydligt framgår av bilden. Färgen är sjögrön, och öronen i kraftig grön färg, är gjorda av samma massa som glaset, men tack vare tjockleken få de en mycket starkare färgverkan. Det är knappast ett syriskt arbete, som så många av de andra glasen i Kulturens samlingar. Man skulle snarast vilja ifrågasätta, om det inte är tillverkat i Rhenländerna, kanske i Köln.

En av de vanligaste formerna av klassiskt glas äro stora kannor med s. k. sävbladshandtag, bild 18. De kunna vara fyrkantiga, mångkantiga eller runda, och handtaget varierar något men är alltid brett och ofta med en dragen, längsgående struktur, som givit namn åt handtaget. Kannan bild 18 är cylindrisk, endast 16 cm hög, och handtaget är ovanligt klumpigt med tre längsgående, grova vulster. Enda dekoren är en tråd, som är fastsmält strax nedanför mynningen. Dessa kannor voro säkerligen vinkrus, som man använde i vardagslag. På gravreliefer ser man män med sådana kannor i handen. Men de fingo ej sällan en annan användning i de romerska provinserna, som ossuarier. När den döde bränts på likbålet, samlades resterna av de förbrända benen samman och lades ned i ett kärl, ej sällan ett glaskärl, och det kan väl få anses värdigt dessa vinkannor, att de blevo de avlidnas sista vilorum.

De glaskärl, som nu beskrivits, äro alla av tämligen enkla, självklara former, som betingas av kärlets praktiska nytta. Deras dekor har inskränkts till någon liten trådslinga, spiralformiga kannelurer eller stora, intryckta bucklor, även dessa kanske närmast gjorda i praktiskt syfte. Det är det tämligen alldagliga vardagsglaset, som användes i hushållet, och som säkerligen ej betingade något högre pris i handeln. Men glas är ett material, som inbjuder till utsvävningar i form och dekor. Det är så lätt att variera, även om grundformerna oftast bli desamma. Det är ett material, som fogar sig efter glasarbetarens tång och kniv, då det är mjukt. Under alla tider ha därför konstglas av vitt skilda utseenden skapats, och det gäller ej minst antiken. I de i form byggda skålarna, bild 5—7, ha vi redan sett exempel på vad alexandriska glasmästare kunde åstadkomma under första århundradet e. Kr. Senare ha glas med slipning, inläggning, målning och pålagda trådar spelat en stor roll, men några sådana praktpjäser finnas ej i Kulturens samlingar.

Ganska opraktisk som form är den relativt stora flaskan, bild 19. Den är 19,8 cm hög. Möjligen kan den ha haft en liten fot, som nu gått förlorad, men det är också möjligt, att den ursprungligen varit spetsbottnad, och att märket i botten är spår efter punteln, den järnstång, som man använde vid tillverkningen. En glasblåsare blåste ut flaskan ur glasklumpen och en annan tog en klick glas på punteln, satte den mot botten på flaskan, som man sedan skar loss från blåspipan och kunde hantera, fäst vid punteln. När flaskan var färdigarbetad, slogs glaset från punteln, och det uppstod ett litet märke, ett puntelärr. Kärl med spetsig botten, som aldrig ha kunnat stå för sig själva, äro icke ovanliga under antiken. Man minns framför allt den ytterst vanliga, spetsbottnade amforan i lera, en form, som mycket väl kan ligga till grund för de spetsbottnade glasflaskorna.

Glasmassan är hos denna flaska tämligen väl avfärgad, det vill säga den har den svagt himmelsblå lyster, som är vanlig särskilt hos syriska glas. Att den är syrisk, råder icke någon tvekan om. Kring mynningen har den en spirallullad mörkblå

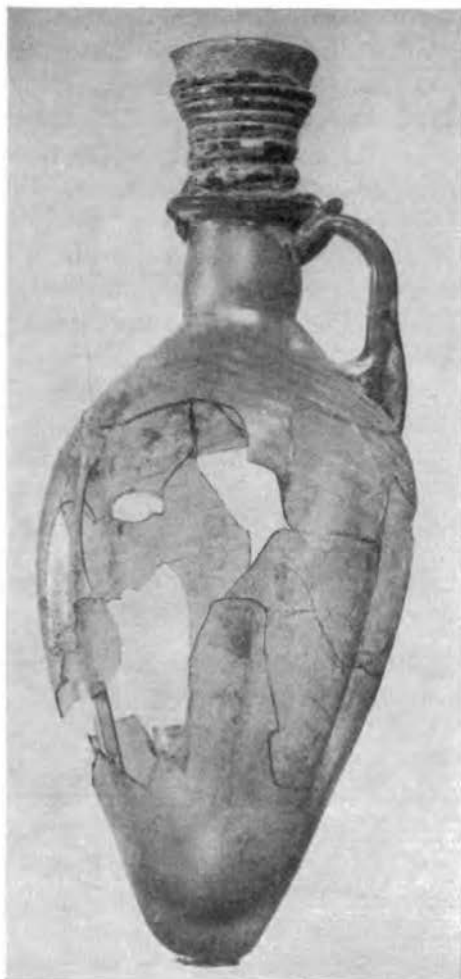

Bild. 19. Syrisk flaska.
200-talet e. Kr. KM: 14.910

tråd. Öronen (det ena är avslaget) och den grova ring, som förenar dem, äro av samma massa som flaskan, men får en ganska stark blå färgton, liksom den tätare bottenspetsen. Själva flaskan har spiralformiga kannelurer, men dessutom är flaskkroppen med jämna mellanrum intryckt, så att den verkar klyftad. Det är en betydligt mer arbetad form än de glas,

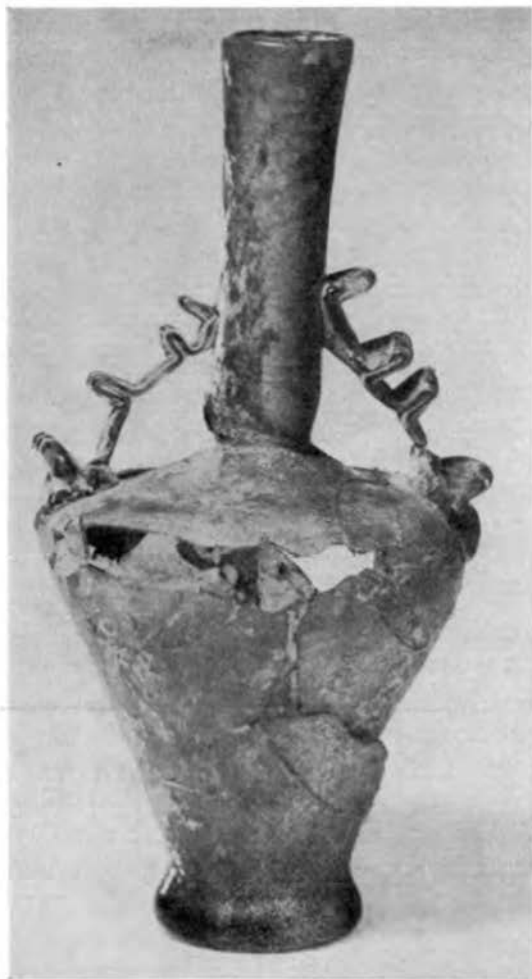

Bild 20. Syrisk
eller egyptisk
flaska. Ca 200—
400 e. Kr. Km:
14.913.

som tidigare behandlats, och denna utarbetning i olika teknik, pålagda trådar i annan färg, som ger en skarp kontrast, samt kannelurer och inbuktningar på samma föremål, är ett syrisk drag, vanligt under yngre kejsartid, 200—400-talet. Till samma tid hör även den höghalsade flaskan bild 20. Den är varmt brungul i färgen, vilket vittnar om att den tillhör senromersk

tid. Det är en helt annan form, tämligen enkel men stram. Handtagen däremot äro betydligt mer utarbetade, gjorda av glasband, som flera gånger veckats med en tång. Om denna typ är syrisk eller egyptisk är svårare att bestämma, måhända egyptisk. Det är en förhållandevis stor flaska, 15 cm hög, och förmodligen har man i den förvarat olja.

Helt ensamstående är en kanna med lång, mjukt svängd pip, bild 21. Glaset är mycket tunt, svagt gulgrönskiftande. Denna glasform är en direkt kopia av en metallkanna, och dess orientaliska, snarast persiska ursprung är också tämligen givet. Den har tagits med här, därför att denna form stundom har hänförs till romersk tid eller har romerska föregångare. Ett par liknande flaskor, men ej med så lång pip, äro funna på Cypern och betraktade som romerska. Detsamma gäller en kanna av denna typ, som sägs komma från ett romerskt gravfält vid Starigrad i Dalmatien. Men då kännare av medeltida och antikt glas, som Harden och Lamm, betrakta dem som medeltida, eventuellt syriska, finns det icke någon anledning att hänföra dem till romersk tid, så länge man ej funnit någon liknande kanna i säker förbindelse med romerska föremål. Det är i varje fall en form, som i föga förändrat skick kom att spela en viss roll för den venetianska glastillverkningen.

Från Syrien kom ett stort antal små glasflaskor av olika typer, framför allt salve- och parfymflaskor, som tyckas ha tillverkats i oerhört stor utsträckning. Bild 22 visar två sådana små flaskor. Den vänstra, som är svagt blå och har haft en hög, rak hals, är prydd med ett nätverk av mörkt blågröna trådar. Man ser tydligt, hur de lagts på. Glasarbetaren har doppat sitt verktyg i den mörkare glasmassan, fäst en klump på kärlets vägg och dragit ut en tråd till nästa klump. Ibland har massan ej räckt till, tråden har inte kommit fram, så att vinkelbandet slutits. Men han har inte varit så noga, det hela har säkerligen gått ganska fort vid en masstillverkning som denna. Den andra lilla flaskan på bild 22 har en skiftning i sjögrönt. Det är i sin enkelhet ett ganska väl gjort arbete. Hela kärlet har fått en lätt fasettering av vertikala fåror, och mynningen är tjock, tung. Den har åstadkommit på så sätt,

Bild 21. Glas-
kanna, kopie-
rad efter för-
modligen per-
siskt metall-
kärl. Medeltid.
KM: 32.354.

Bild 22. Syris-
ka flaskor. Ca
200—400 e. Kr.
KM: 14.914 och
14.911.

att man rännformigt vikt ett glasband kring den raka kanten på kärlet och smält fast detta band. En grov tråd, som lagts upp och ned flera gånger från mynningen till buken, bildar ett ganska barbariskt nätverk. Det är en välkänd syrisk form, men det kan också vara ett egyptiskt arbete, då man här endast har använt en sorts glasmassa, en blekt sjögrön.

Till de allra vanligaste syriska produkterna, som finnas i alla museer, höra små flaskor av olika typer, bild 23 och 24, som populärt kallats tåreflaskor, efter en folklig föreställning, att änkans tårar vid hennes veklagan över den döde mannen samlades upp i sådana flaskor. Snarare äro de små parfym- eller oljebehållare, som man fört med sig, kanske någonting att jämföra med senare tiders luktdosor. Tre små flaskor, bild 23, ha i motsats till de övriga kunnat stå. De äro ganska klumpiga med sina stora öron; ornamentiken är enkel, en spiralvriden räffling av godset eller en spirallagd tråd. Mer komplicerade äro de övriga, bild 24, som ha burits hängande. Det är dels kopplade pipor, som kunna vara ända till fyra, och som hänga i ett ofta ganska komplicerat handtag, bild 24 t. v., dels likaledes kopplade, nedåt något svällande, pungformiga behållare, bild 24 t. h., som ofta ha en rik dekor av trådar, ej sällan i en annan färg än glassmassan i kärlets väggar. Det är givet, att dessa små, lätt transportabla flaskor, som voro avsedda bland annat för resor, skulle få en vid spridning över medelhavsländerna. Men man finner dem, så vitt jag vet, icke i imperiets västra delar, kanske man inte hade något bruk för dem där, kanske de ej tilltalade smaken. De tillhöra den yngre kejsartiden.

När germanerna vid gränsområdet till det romerska riket kommo i kontakt med glaskärl, var det ganska naturligt, att detta för dem nya och märkvärdiga material väckte deras förvåning och åtrå. Romarna voro skickliga handelsmän, och de försummade ej tillfället att låta sina varor gå ut över den germanska världen. Därvid kommo glasen att spela en ganska betydande roll. De voro visserligen lyxvaror för germanerna, och de fingo säkerligen betalas högt, men man finner runt om på germanskt område glasskålar i gravar, och ej sällan skålar

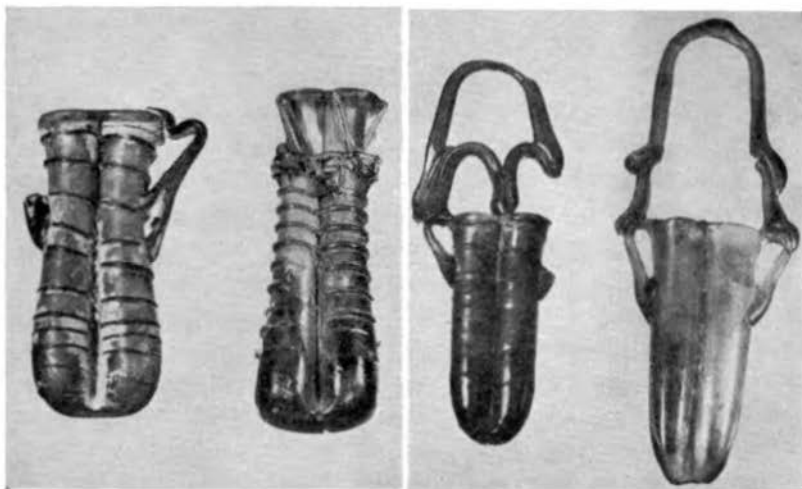

Bild 23—24. Syriska parfym- eller oljeflaskor. Ca 200—400 e. Kr.
KM: 14.905.

Bild 25. Romersk glasbägare funnen vid Borrby, Skåne. Omkr. 300 e. Kr. LUHM: 28.690.

av mycket hög kvalitet. I Skandinavien har man hittat omkring 280 romerska glaskärl, som importerats på olika vägar. De glas, som från och med 100-talets senare del exporterades till Skandinavien, ha till största delen framställts i Rhentraktens glashyttor. Men man finner åtminstone tidigare glas, som tillverkats i Italien, och en senare grupp från omkring 300, som tillverkats längre österut, var vet man ej säkert, möjligen ända nere i Främre Orienten. Bild 25 visar en sådan bägare, som är funnen vid Borrby i Skåne. Den är liten, endast 8,8 cm hög. Färgen är mossgrön och väggarna tjocka, c:a 6 mm. Dekoren består av stora, inslipade rundlar och ett par fåror nedanför mynningen. Till hela sin karaktär är den präglad av tyngd, genom sin slutna form och tjockväggighet; den för tanken till vår tid, till de tunga, tjocka glas, som nu blivit så moderna. Något äldre äro ett par bägare av helt ofärgat material från Öremölla, bild 26. De hittades i en grav tillsammans med en stor vinkittel, en vinskopa med sil, för att man skulle få

Bild 26. Romersk bordsservis funnen i en grav vid Öremölla, Skåne.
Slutet av 100-talet e. Kr. SHM: 4.792.

vinet klart, då man serverade det i glasen eller i de små svarta bägarna av lera, som också funnos i samma grav. Det är ganska märkvärdigt att tänka sig, att en husfader i en bondgård nere på Söderslätt under denna tid ur en stor bronsbål från Rhentrakterna silade upp vin, eller var det kanske mjölk, till sina gäster i de oerhört eleganta, slipade glasen, som äro så tunna, att en nutida husmor säkerligen skulle vara ganska rädd för att låta ett hembitråde diska dem. Det är en påminnelse om, att man inte får tänka sig våra förfäder för 1800 år sedan i en alltför primitiv miljö.

Det romerska riket kunde ej i längden hållas samman. Inre upplösning och ett starkt tryck utifrån gjorde situationen ohållbar. Från öster satte hunnerna sig i rörelse och drevo germanstammar framför sig, hela Europa kom i gungning. Det var folkvandringarnas tidevarv, som började, ett skede, som präglades av eld och blod; nya riket växte upp på spillrorna av imperiet, men försvunno hastigt, endast ett, det frankiska, kom att bli bestående. Med detta skede grusades mycket, som byggts upp under århundraden. Det gäller också den blomstrande glasindustrien i Rhentrakterna. Köln hade intagit en dominerande ställning, nu upphör omkring 400 tillverkningen där. Man har antagit, att glasmästarna i Köln flyttade västerut, till nuvarande Belgien. Det är möjligt, att så skett, men troligen fanns redan tidigare i dessa trakter en glasindustri med traditioner från det romerska Gallien, och dessa traditioner levde vidare.

Övergångsskedet från antiken till folkvandringstiden är i Kulturens samlingar representerat av några välbevarade bägare av olika slag. Bild 28 visar två raka, stora bägare av litet stela former. Den högra, som är 23,6 cm hög, tillhör ännu 300-talet. Glasmassan är svagt färgad i dragning åt grönt, och som dekor finnas grupper av horisontella linjer, vilka slipats in med en trissa. Den vänstra, som är mer satt, endast 14,1 cm hög, är guldbrun i färgen, den färg, som blir mycket dominerande under 400- och 500-talet. Formen är senromersk. Utom en tunn tråd, som är påsmält några varv strax under mynningen, har glaset en svag spiralräffling, ett motiv, som vi ofta träffat på hos äldre glas, t. ex. bild 17 och 23. På denna

Bild 27. Bägare, Mellaneuropa. Omkr. 400 e. Kr. KM: 25.675 och 25.674.

bägare är hela väggen, ända ned till botten spiralräfflad, en ornamentik, som man fått genom att glasblåsan, ännu fast på pipan och varm, drogs genom en räfflad ring av metall. Den kunde antingen vridas genom ringen eller vridas sedan den dragits igenom. När man så blåste ut glaset bevarades spiralräfflingen och bredde ut sig med ytan.

Till de nya formerna med antika traditioner höra också de s. k. klockbägarna, bild 27 t. h. Detta exemplar är av varmt gulbrunt glas och har som enda dekor en tunn tråd under mynningen. Och till samma tid, omkring 400 eller något in på 400-talet, hör även den andra bägaren på bild 27. Även den är närmast bärnstensfärgad. Här har man i bågar lagt på knippen av mycket fina glastrådar, som förena sig i små klumpar på fyra ställen. Ej sällan finner man denna ornamentik utförd i vita eller gula trådar, på detta exemplar har man dock an-

Bild 28. Bägare, t. v. Mellaneuropa, början av 400-talet e. Kr.,
t. h. egyptisk? 300-talet e. Kr. KM: 25.675 och 25.671.

vänt samma glasmassa som till själva bägaren. Den hör till en av de talrika typer av dryckeskärl från detta skede, som slutar i en spets eller har en rundad botten. De kunde ej ställas, man måste vända dem upp och ned, då man tömt dem; man måste tömma dem i ett drag, om man inte ville sitta och hålla dem i handen.

Med dessa bägare, som fingo sin utformning omkring 400

e. Kr., står man på övergången till ett nytt skede. De gamla traditionerna från en månghundraårig antik utveckling kan visserligen spåras i fortsättningen, men det var mycket nytt, som kom och mycket av det gamla, som försvann med den antika kulturens undergång. Man skall kanske inte fatta det så, att antiken helt ströks bort. Den nya tiden tog upp mycket av det gamla, framför allt på frankiskt område, där institutioner, seder och bruk levde kvar i stor utsträckning. Där hade man sedan länge haft nära kontakt med det romerska Gallien, och där drog ej folkvandringssvågorna fram så våldsamt och härjande, som över andra, stora delar av imperiet. Det är också därifrån Skandinavien under 500- och 600-talet får sin betydande import av glasvaror, då hyttorna vid Rhen för länge sedan ha lagts i grus.

Av SVEN T. KJELLBERG

GLAS I VENETIANSK ART

Glaskonsten är gammal i Venedig. Redan under 1000-talet lämnar urkunderna uppgifter om glasarbetare och import av alun till renande av glaset från missfärgning genom järnsalter. Venedig hade tidiga förbindelser med Syrien och Alexandria, de gamla huvudorterna för glastillverkning. Säkerligen har man hämtat lärdomar från den nära Orienten, men forskarna anser likväl att den venetianska glaskonsten bygger på en självständig utveckling närmast grundad på den äldre romerska tillverkningen. Huru det venetianska glaset tog sig ut under dessa tidiga dagar vet man icke. Mot slutet av 1200-talet har emellertid glasarbetarnas antal vuxit i sådan omfattning att deras verksamhet och inbördes förhållanden måste regleras genom särskilda skråstatuter. Samtidigt förbjödes alla eldfarliga glashyttor i staden och flyttas ut till Murano, en ö i lagunen inom synehåll från Venedig.

Där hade då sedan länge funnits hyttor och det är fortfarande där, som tillverkningen sker i våra dagar. Venetianaren var sjöfarare och köpman. Många av den europeiska handelns viktigaste förbindelser gick över hans stad. Härigenom underlätades försäljningen av glasvarorna och dessa fick en vidsträckt spridning. Redan vid denna tid omtalas tyska kramhandlare, som förde glaset från land till land, en handel, som fortsatte långt in på 1800-talet. Själva förde de venediska köpmännen på sina galärer glas till Flandern, såsom en uppgift från 1394 meddelar, till Spanien och andra länder. Men det är först under 1400- och 1500-talen, som det venetianska glaset på allvar blir en världsartikel.

Vid denna tid, den begynnande renässansen, hade glaset funnit sin speciella form. Det hade övervunnit senmedeltidens stela gotiska linjer och frigjort sig från beroendet av guldsmedskonsten, efter vilken man tagit förebilder till kannor, pokaler och bägare. Likaså hade det efter orientalisk påverkan utbildade emaljmåleriet blivit omodernt liksom konsten att på olika sätt färga glaset så att det efterliknade stenarter, såsom jaspis- eller agatglaset gjorde. Det nya strävade efter att låta glaset verka såsom sitt eget material, att låta formerna växa fram på ett naturligt sätt och att förädla godset till större renhet och klarhet.

Det venetianska glasmaterialet är liksom glaset i Egypten, Syrien och Spanien ett *natronglas*. Därmed menas att till det användas silikatet av sand, kvarts eller flinta vid smältningen tillsatts soda, framställt ur askan av vissa växter. Dessa förekommer längs kusterna. I kontinentens skogrika trakter, där man ej hade tillgång till dessa växter, brände man pottaska av trä, särskilt bok, att användas som tillsats. Detta glas blir ett *kaliglas*. I sitt äldsta, ofta grönfärgade tillstånd brukar det kallas waldglas, 'skogsglas', och man skulle i analogi därmed kunna kalla natronglaslet 'kustglas'. Aska av kustväxter infördes under renässansen i stora kvantiteter under namn av *barilla* från Spanien och från den nära Orienten under benämningen *roquette*. Vad som gjorde det venetianska glaset eftersökt var dess renhet, som särskilt framstod vid jämförelse

med waldglaset. Denna uppnådde man genom en avfärgningsprocess med mangan, och erhöll då ett glas, som kallades *crystallo* på grund av dess likhet med bergkristallen. Denna och andra tekniska processer hade den venetianska republiken hemligstämplat och påbjudit stränga straff för glasarbetare, som avvek från staden. Liksom det icke i en senare tid lyckades Meissen att hemlighålla konsten att tillverka porslin gick det ej heller för Venedig att förhindra uppkomsten av konkurrenter genom flyktande mästare.

Det på detta sätt framställda godset ägnade sig utomordentligt för glasblåsning och allt annat hyttarbete. Det kunde blåsas ut till ett nästan såpbubblatunt kärl och dragas till de finaste trådar. Ur dessa egenskaper och formad av renässansens rytmiska och harmoniska stilideal framsteg det venetianska glaset i sin ädlaste skapnad. Det är framförallt vinglaset man tänker på i detta sammanhang. Nu fick det sin klassiska form med en givmilt öppen skål, ett smäckert balusterformat ben — även detta alltid blåst — och en tunn, graciöst utbredd fot. Den enda färg, som under 1500-talet kunde tillkomma för att dekorera det vattenklara glaset, var den blå. Den anbringades som en volutsvängd tråd och dess något grönskiftande blåhet stegrade intrycket av glasets renhet och underströk dess kyliga kristallglans. — Likväl måste observeras att materialets renhet naturligtvis är ett relativt begrepp. I detta sammanhang framstår det venetianska glaset såsom mycket rent i förhållande till samtida glas från andra hyttor. Jämför man det med de även i Murano utförda efterbildningarna i modern tid framstår det såsom blåsigt och orent. Det karakteristiska för efterbildningarna är det ängsliga iakttagandet av renheten och av formens regelbundenhet.

Efter mitten av 1500-talet övergives så småningom den enkla renässansformen. Detta visar sig först genom tillsatser av olika slag, oftast anbringade på glasets ben. Vanligen utgjordes dessa av tvenne symmetriskt mot varandra fästa öron av blått glas, på vars utsida en vit, kamlikt formad tråd applicerats, så att figuren får tycke av en sjöhäst. Sådana glas brukar i litteraturen efter tysk terminologi kallas 'flügel'-glas,

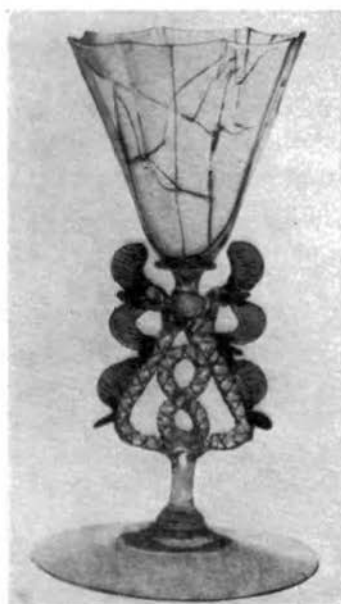
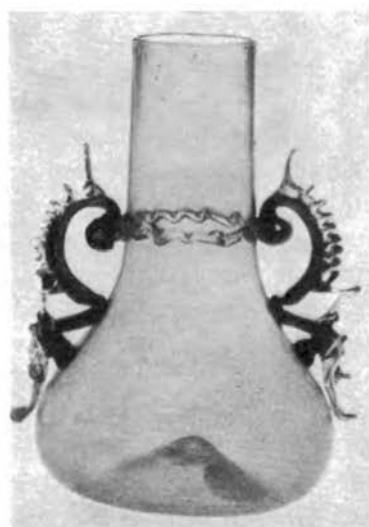
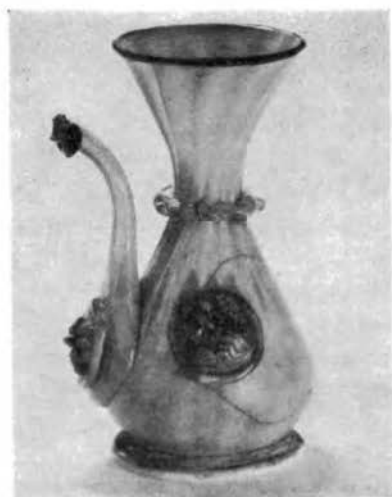

Bild 1—4. Glas i venetiansk stil från 1500—1600-talen. KM: 21.908—10 och 17.051. — Jmf. kannorna med bild 21 sid. 45.

d. v. s. ving-glas. Vingar av detta slag förekommer även på vaser, flaskor, bild 1—4, kannor och bägare. In på 1600-talet får dessa tillsatser en alltmera dominerande karaktär. Glasblåsarens livliga fantasi och den lätthet varmed glaset låter forma sig inbjuder samman med barockens smak för det pompösa och rikt dekorerade till våldsamma överdrifter. Dessa kommer särskilt till uttryck i de höga pokalerna, se bild 5—6, där lockens krön och de nu helt i rep- eller ormlignande slingor upplösta benen genom sin överdimensionering kommit långt från den ädla renässanstypen. Denna utveckling sker likväl icke i så våldsamt tempo i de venetianska glashyttorna som i Nederländernas och Tysklands. När man hunnit så långt har det venetianska glaset nått sin slutpunkt. Den nya smaken kräver slipade och graverade glas, dekorationsarter främmande både för det venetianska materialet och kynnet.

Även på annat sätt sker utvecklingen under 1600-talet. Vingglasets eleganta baluster får en trycktare, mera kulliknande form, där den icke helt förvandlas till en kulstav med tillfogade platta skivor, bild 8. Denna senare form blir förebildlig för glashyttorna i Nürnberg, som i sitt äldre skede gärna omsätter de venetianska idéerna. Kuppen förändrar sin elegant svängda kontur och kan antaga en form sådan som det sannolikt nederländska flügelglaset i bild 9 eller överlastas med den som kronblad anbragta ribbholk av pågjutna noppor och strängar som vi ser på den schlesiska pokalen, bild 42.

Vad som ovan sagts rör i huvudsak formen, vilken för renässansen icke krävde någon ytterligare utsmyckning. Det vattenklara glaset var i sig själv en nyhet av dyrbart slag. Men man släppte därför icke helt den från medeltiden och djupare sett från antiken nedärvda smaken för det färgade materialet. Detta återgav ofta på ett förvillande sätt de naturliga dyrbara stenarna. Möjligen kan detta förklara att samtidigt med renässansformernas genombrott under 1500-talet det lyckades venetianerna att fullända trådglasets teknik, se därom sid. 10. Detta innebär att glas materialet förvandlades till en vitskimrande yta av hundratals parallella eller korsande trådar. Ehuru tekniken kändes redan under antiken spelade den där

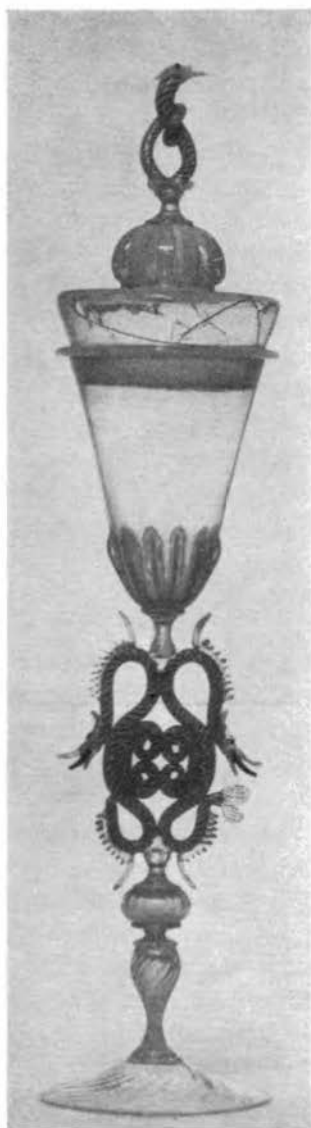

Bild 5—6. Pokaler i venetiansk stil tillverkade i Tyskland eller Nederländerna under 1600-talet; t. v. av opalglas. KM: 3.993 och om.

dock en mycket underordnad roll i konstnärligt avseende. Här hade man funnit något nytt som återigen styrkte tidevarvets tro på människans nästan gudalika förmåga icke blott att efterbilda naturen utan att skapa och överglänsa denna. Den äldsta litterära källa, som omtalar trådglass, är från 1540. Denna teknik blev utomordentligt populär och kunskapen därom spred sig till glashyttorna i det övriga Europa. Det venetianska trådglasets överträffar likväl allt annat i sin virtuossamma variation av mönstermöjligheterna.

En annan typ av trådglass är det s. k. nätglasets, se sid. 12. De färgade trådarna korsar varandra i sitt spiralformade lopp och bildar utsökta mönster. På grund av sin teknik blir likväl nätglasets väggar merendels tjockare än trådglassets och kärlet tyngre. — Åter en annan ofta förekommande variation av trådglass visar ett viggformat mönster, bild 11. Detta åstadkommes genom att vira en tråd i spiral runt blåsan och sedan »kamma» ut tråden. Vid fortsatt blåsning förenar sig tråden helt med ytan och mönstret ser närmast ut som om det hade blivit målat dit.

Den nu beskrivna ytbehandlingen gav en viss ornamental dekoration åt glasset, merendels dock så diskret att fortfarande glassets egen form förblev det väsentliga i den konstnärliga helheten. Men även med andra medel kunde man nå samma effekt, genom att ge glassmassan en färgton. Detta skedde t. ex. i opalglasset, vars material genom tillsats av brända ben eller hjorthorn blev halvgenomskinligt med opaliserande lyster. Glas av detta slag, såsom den bild 5 återgivna pokalen, får en utsökt färgton varierande från rödgylle till blåvitt och växlande alltefter ljusets infall. Helt annorlunda ställer sig i detta fall det ogenomskinliga mjölkglasset, bild 12, som åstadkommes genom inblandning av tennoxid. Detta var känt redan i början av 1400-talet, men blev mycket populärt under 1600- och 1700-talen. Det sökte efterbilda porslinet och de vita ytorna erbjöd en utmärkt fond för måleri av olika slag. Utom Venedig är särskilt Nürnberg, Böhmen och Bristol i England kända för sina mjölkglas. Med mjölkglasset och dess krav på dekoration liksom med aventuringlasset, vars guldskim-

Bild 7—8. Vinglas med fot och ben av trådglas, pokal med blåst ben, Venedig, 1600-talet. KM: 35.961 och 18.338.

rande yta erhöles genom att glasblåsan beströddes med kopparoxid och filspån, vilka vid upphettning kemiskt förenade sig med glaset, hade man emellertid avlägsnat sig från renässansens glasideal det rena glaset. I mindre grad är detta även fallet med isglaset. Detta åstadkommes genom att doppa det ännu varma kärlet i kallt vatten, varvid ytan överdrages av ett nätverk fina sprickor. Genom förnyad uppvärmning blir ytan åter glatt, men glaset behåller sin krakelerade isgrå

Bild 9—10. Vinglas i venetiansk stil tillverkade i Nederländerna, 1600-talet.
KM: 26.6648 och 33.469.

struktur. Metoden säges ha uppfunnits av en venetianare under 1500-talet och praktiserades inom all europeisk glaskonst under de följande århundradena.

För den venetianska glaskonsten var hyttarbetet det väsentliga, d. v. s. vad som kunde åstadkommas med blåsröret och det fåtal formlängder, som glasblåsaren arbetade med. Glaset var därefter färdigt och behövde ej ytterligare någon bearbetning. I de flesta fall åstadkom glasblåsaren vad han önskade

uppnå genom svängning och vridning av blåsan på sitt verk-bord. Detta medförde att produkten när det gällde hålkärl blev symmetrisk som om den suttit i en svarvstol. Önskade han annan form eller en reliefartad utsmyckning av ytan, fordrades därtill särskilda hjälpmedel. Det bild 13 återgivna dryckeskärl i form av ett Markuslejon är sålunda 'blåst fast', d. v. s. blåst i en modell av lera, koppar eller trä. På lejonet kan man tydligt se spår efter fogen mellan de två halv-or, varav matrisen består. Likaså formades de knapplikta runda noppor med lejonmasker och rosetter, som under 1500-talet icke sällan förekom som prydnad på glaset, bild 1.

Vid slutet av 1600-talet vände sig smaken från det venetianska glaset i och med att gravyren på glas slog igenom. Härmed var Venedigs herravälde slut även om dess insats på glaskonst-ens område ännu länge skulle spåras. En omläggning av pro-duktionen var av tekniska och även av konstnärliga skäl omöj-lig. Det tunna natronglaset lämpade sig icke för gravyr. Denna

Bild 11. Kredensfat med kammat trädmönster, Venedig, 1600-talet.
På kredensfatet ställdes vinglas och karaff. KM: 27.311.

Bild 12—13. Pokal av mjölkglas med blåa blad, Böhmen, omkr. 1700, dryckeskärl i form av Markuslejon, Venedig, 1500-talet.
KM: 27.500 och 25.649.

kunde visserligen ersättas med diamantristning, som också prövades och särskilt i Holland med utsökta resultat, men att tävla med den fulländade gravyrkonsten förmådde man ej.

Vad ovan sagts hänför sig huvudsakligen till hålglaslet. Men redan från äldsta tid hade tillverkningen av glassmycken varit betydande, särskilt pärlor, och den som idag vandrar på den vackra Piazza di San Marco och vid kajen utmed Dodgepalatset kan gå från stånd till stånd och se konstrika halsband, örhängen och annat vittnande om denna urgamla tillverknings fortbestånd. De venetianska speglarna vunno också tidigt världsrykte och bibehöll liksom ljuskronorna sin marknad sedan hålglaslet förlorat sin. I dessa stycken kom den venetianska glasarbetarens skicklighet och konstnärliga idérike-dom till sin rätt, under 1700-talets och 1800-talets rokoko-

Bild 14. Almor-ratxes, kärl för rosenvatten, Katalonien, Spanien, 1700-talet. KM: 25.652.

perioder stödda av en smakriktning, som hade sin lust i den livfulla formen och glada färgen.

Spanien

Glastillverkningen har gamla anor i Spanien. Österländska och västerländska traditioner gjorde sig gällande inom denna konstart liksom inom andra delar av kulturlivet. Såsom fallet är med keramiken finner man tre huvudområden för glaset: ett vid östkusten med tyngdpunkt i Katalonien, ett i söder med Granada och Sevilla samt ett i nordväst med Kastilien. — Glasmaterialiet är av medelhavstyp, d. v. s. ett natronglas av samma slag som i Venedig (se sid. 55). De venetianska glasmakarna importerade såsom vi redan omtalat under medeltiden *barilla*, d. v. s. en av strandväxter bränd soda, från Spanien. År 1600 skriver Pere Gil att man skiljer på tre slags glas: 1:o en simpel, vanlig sort blandad av en stensort kallad *pedra albanesa* och sodaaska från den kataloniska *sosa*, en ört plockad vid Tortosa och på Llobregatslätten; 2:o en bättre, klarare sort innehållande samma sten med en liten tillsats av en sten kallad *sanguinea* för att göra glaset fritt från den grönaktiga färgen samt *barilla* från Valencia eller *salicorn* från Frankrike; 3:o det bästa glaset tillverkat av de ovan nämnda stensorterna samt gammalt glas, vartill sattes aska av *tartar*, avlagringen i vinbuteljer.

Redan från slutet av 1100-talet känner man dokumentariskt till en glashytta i Katalonien vid ett kloster nära Tarragona. Nyligen företagna grävningar på denna plats har bragt i dagen lämningar av en glasugn. Barcelona var under medeltiden den obestriddliga huvudorten för spansk glastillverkning och för handeln med glas. De många glasarbetarna bildade här liksom i Venedig ett gille. Gatunamn i staden bevarar ännu idag minnet av platsen för deras hyttor. Bland de glasföremål, som tillverkades i Barcelona under medeltiden, omtalas *almor-ratxes*, som därefter långt in i sena tider utgör en för Katalonien karakteristisk produkt, varom den bild 14 från 1700-talet ger en föreställning. Formen är österländsk. Kärlet fylldes med rosenvatten och användes att stänka i rummet och bland de dansande för att sprida väldoft. Ett annat glaskärl med medeltida och katalonska anor är den vinflaska med

Bild 15. Katalansk porró, vinkanna, Spanien, 1700-talet. KM: 34.654.

Bild 16—17. Vinkanna och vas från Andalusien, Spanien, 1600-talet.
KM: 25.650—1.

lång tut, som kallas *porró*. Denna tillverkas ännu idag. I museets samlingar finns ett exemplar från 1700-talet, bild 15. Spanjoren är van att dricka ur vinsäcken och uppfångar med stor skicklighet den stråle, som kommer ur munstycket. *Porrón* är en översättning av vinsäcken i glas och användes på samma sätt.

Glastillverkningen i södra Spanien är också dokumentariskt känd från tidig medeltid. Dessa trakter, som medeltiden ut förblev under moriskt herravälde, bevarade länge en spansk-morisk kultur. Denna ger sig tillkänna ännu under 1600- och 1700-talen i glaset från Granada och Andalusien. Former sådana som bild 16—17 med låga behållare och kraftigt utvecklade halsar med vinglika handtag är kännetecknande härför. Deras gods är ofta tunt och gulgrönt i färgen.

Den venetianska glaskonsten kom även att öva ett djupgående inflytande på det spanska glaset under 1500- och 1600-talen. Venetianska glasblåsare omtalas flitigt i urkunderna och tillverkningen är numera i många fall svår att skilja från Venedigs. Med 1700-talet börjar den utländska konkurrensen att göra sig starkt gällande till men för den inhemska industrin, som gradvis går tillbaka. Tyska glasförsäljare översvämmade landet och mot århundradets slut ägde dessa etthundra-femtio fasta försäljningsställen och lager i Spanien. De förde med sig det nya slipade och graverade glaset av böhmisk typ.

För att motverka denna utländska handel grundades på 1720-talet en glashytta i Navarra för tillverkning av böhmiskt glas. Konkurrensen var dock övermäktig. Arbetare från denna hytta slog sig emellertid ned i San Ildefonso invid det kungliga lustslottet La Granja. Här uppväxte under kungligt beskydd en glastillverkning känd för sina speglar och sina slipade och graverade glas. Till en början var produktionen helt avsedd för hovets behov, men de stora kostnaderna medförde snart att man måste söka avsättning på den allmänna marknaden. Produktionen omfattar alla slag av de under 1700-talet vanliga glastyperna. Kännetecknande för gravyren är storblommiga motiv med stark förgyllning. I våra samlingar finns en graverad och slipad lockpokal från La Granja, bild 18. Till-

Bild 18. Lockpokal med gravyr från
La Granja, Spanien, 1700-talet.
KM: 9.333.

verkningen upphörde gradvis sedan glasbruket 1829 förlorat sin kungliga protektion.

WALDGLAS OCH ANNAT PRIMITIVT GLAS

Utanför medelhavsområdet tillverkades ett glas, vars huvudbeståndsdelar utgjordes av sand och pottaska. Pottaskan brändes av trä och glaset kallades därför waldglas, skogsglas. Såsom framhållits i avsnittet om det venetianska glaset ägnade sig detta glasmaterial ej på samma sätt som medelhavsområdets glas till en finare och rikare utformning genom blåsning. Waldglaset kännetecknas gärna av en mer eller mindre starkt framträdande grön färg, som har sin grund i föroreningar av järnsalter i sanden. Genom tillsättning av manganoxid kunde man avfärga glaset. De recept som därvid kom till användning var oftast de olika glashyttornas hemlighet. Man finner också waldglas i de mest varierande färger

av grönt från det starka buteljgröna till närmast vattenklart. Tillsatsen av avfärgningsmedlet kunde föra fram till en helt ny färgton i glasmassan, där det manganvioletta slog igenom.

I de romerska kolonialområdena på kontinenten tillverkades glas på medelhavsmanér genom tillsats av aska från strandväxter. Sådan aska måste importeras. När denna införsel avstängdes, fick man söka sig ersättning i pottaska. Tillverkningen av glas flyttade i samband därmed från den skogfattiga Rehndalen, där de romerska glastraditionerna kvarlevat, till skogstrakterna i Hessen och Böhmen. Här uppstod under medeltidens senare århundraden huvudområdet för den kontinentala glasindustrin, till en början kännetecknad av det ofullkomliga waldglaset.

Detta användes huvudsakligen till profana dryckeskärl. Under 1400- och 1500-talen utbildas en mångfald av bägerlika kärlformer, vilka leder sitt ursprung från den lilla tumlarformade dryckesskål, som tyskarna kallar maigelein, och en cylinderformad bägartyp med noppor, krautstrunk.

Viktigast är den grupp av höga cylindriska glas, som bär det tyska namnet stangenglas, och remmaren. Till den förra hör spechtern, passglaset och humpen. Samtliga är hyttarbetade och har sålunda ej fått någon efterbehandling. De dekorativa elementen utgöres av noppor eller pålagda glas-trådar, båda redan förekommande i den antika glaskonsten. Nopporna kan vara enbart vårtlika eller med utdragna, snabelliknande droppar. Under renässansen gjordes de ofta i form och utbildades så till knappar med druvliknande eller lejonmaskformade mönster, vilka fästes på glasets yta. Glas-trådarna kunde vara släta och lades som ringar eller spiraler, men också krusade med tång och formade till refflade band. Båda elementen kunde användas samtidigt eller var för sig. Exempel på det senare förfaringssättet lämnar passglaset, där bågarens liv uppdelas av horisontalt lagda trådar. Här tjänar de emellertid icke enbart ett dekorativt ändamål utan bildar en gradering, pass, efter vilken drycken uppmättes. Då bågaren gick laget runt, kunde man sålunda bestämma huru mycket var och en fick dricka genom att ange antalet pass. Lik-

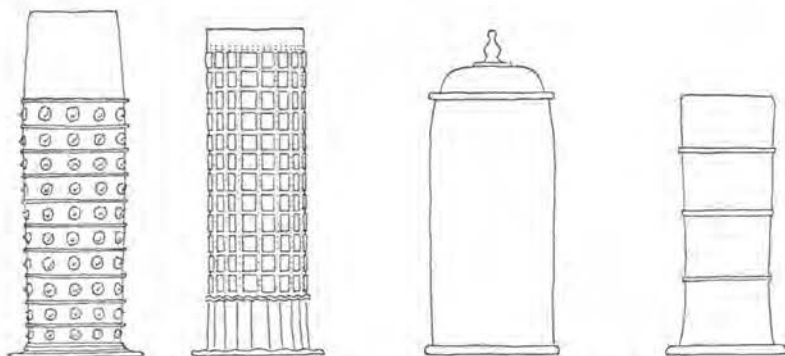

Bild. 19. Stangenglasformer — spechter, humpen och passglas.
Tyskland 1600- och 1700-talen.

nande pass brukades också på metallkärl, där ringarna ersattes av små nabbar på insidan.

Museet äger inga typiska bägare av stangenglasets form och teckningen, bild 19, får därför träda in som illustration. Det bör anmärkas att spechtern, som har sitt namn efter tillverkningsorten Spessart och som karakteriseras av sitt regelbundna mönster av kvadratiska upphöjningar, är blåst i fast form. Humpenglasets fick ofta väldiga dimensioner och kröntes med lock. De stora släta ytorna gav ett utmärkt underlag till den dekoration med emaljmåleri, som från 1500-talets mitt kom på modet och som länge förblev omtyckt i folkliga kretsar. Till de tidiga formerna hör också ringbägaren, bild 20, vars namn framgår av de i byglar hängande ringarna. Museets exemplar är från 1600-talet och dekoren utgöres förutom av ringar av pålagda släta och krusade glastrådar samt en ribbholk efter venetianskt mönster. Den trattformigt svängda foten är bildad av en i spiral lagd glastråd. Det kan vara av intresse att erinra om att de äldsta egyptiska glaskärlen tillkommit på samma sätt genom att en glastråd virades i spiral runt en lerform och sedan smältes samman. Denna teknik erinrar också om tillvägagångssättet vid formandet av lerkärl före drejskivans tillkomst, varvid leran formades i strängar och kärlet uppbyggdes genom spiralläggning. — Spi-

raltrådsfoten kom även i ett annat sammanhang att bli av betydelse, nämligen såsom del i den slutliga formen hos remmaren.

Remmaren leder sitt ursprung från trakterna vid nedre Rehn, där formen särskilt omhuldats och många gånger fått paradglasets stora dimensioner, såsom i Holland och Sverige, bild 21. Självva namnet på glasets anses komma från ett nederrehtskt verb *roemen* med betydelsen pråla, prunka. Detta specifikt tyska glas har utvecklats ur den cylinderformade bägartypen med noppor på så sätt, att glasets mynning och överdel formats till en skål eller kupa. Bägare med sådan kupa och cylindrisk, nopprydd nederdel återfinnes på målningar från 1400-talet. Till dessa två delar fogades under 1500-talet en fot, se den schematiska framställningen, bild 22. Remmarens botten är fortfarande vid foten, men flyttas i ett senare skede under 1800-talet upp till skålen, varvid mellanpartiet förminskas och övergår till att utgöra en del av foten såsom framgår av teckningen. Detta är den vanliga, nu i handeln förekommande typen.

Under de systematiskt förda undersökningarna vid grundgrävningar i Lunds stad har en del glasfragment tillvaratagits. Under vanliga förhållanden är glas som kommit i jorden endast bevarat i så fragmentariska stycken, att de icke tillåter någon rekonstruktion av kärlets form. Träffar man på en brunn eller avskrädesgrop kan förhållandet emellertid bli ett annat. Här kan kärlet i mer eller mindre helt tillstånd ha hamnat och arkeologen har möjlighet att med försiktighet samla fragmenten, som då ofta visar sig blott tillhöra ett fåtal föremål. Med tålmod kan han då plocka fram sammanhörande stycken och få en bild av glasets. Så har omständigheterna varit beträffande de bild 23 avbildade dryckeskärnen från tiden omkring år 1600 påträffade i stadens centrum inom kvarteret Apotekaren. De är av grönt waldglas, sannolikt importgods från Tyskland eller Nederländerna. Här återfinnes flera av de vanliga kontinentala glasformerna, såsom igeln, krautstrunken och remmaren — utom dessa har också påträffats skärvor av sexsidiga, diagonalreflade stangenglas, pass-

Bild 20. Ringbägare, Tyskland, 1600-talet. KM: 17.572.

Bild 21. Remmare, Kungsholms glasbruk, omkr. 1700. KM: 12.565.

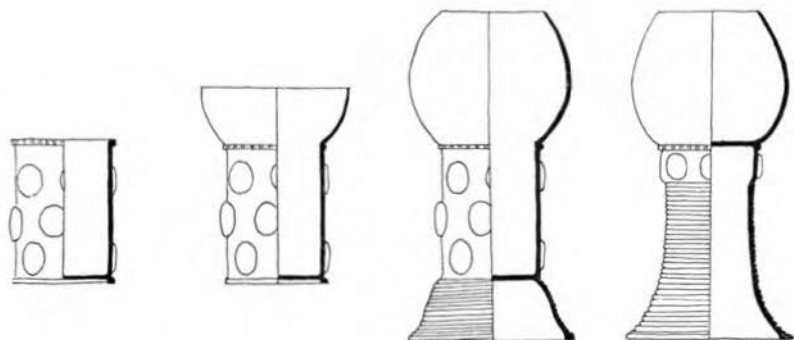

Bild 22. Schematisk framställning av remmarens utveckling ur den senmedeltida, cylindriska bågaren, Tyskland.

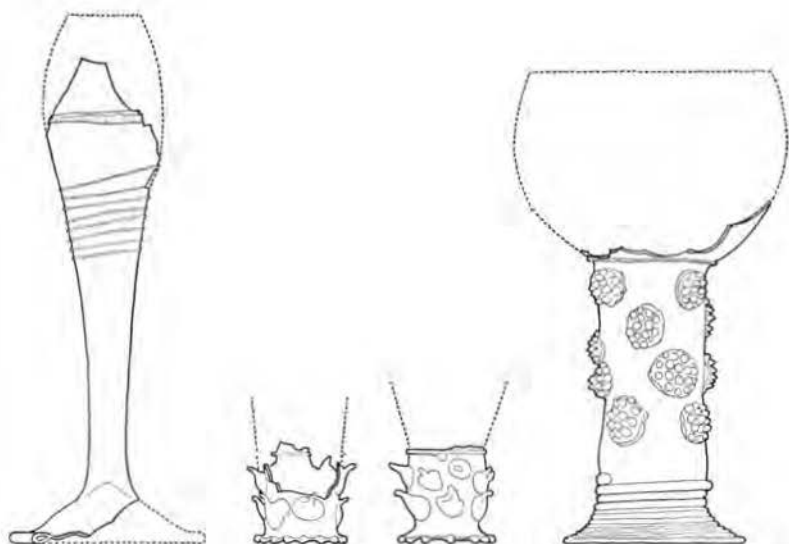

Bild 23—24. Igel, bågare och remmare, jordfynd från Lund. — Motstående sida: gästbudsbord från 1583, dukat med igel och bågare, detalj ur målning i Mariakyrkan, Hälsingborg.

glas samt buteljer av cylindriskt och kvadriskt slag, sid. 172. Fynden ger en god föreställning om glasbeståndet vid denna tid.

Många andra kärlformer får sin speciella form under waldglasets tid. Dit hör det avbildade kruset, bild 25, samt den ballongformade flaskan med noppor, bild 26, båda från 1600-talet. Nu ombuldats också alla former av skämtsamma dryckeskärl, vilkas tillverkning visar glasblåsarens fantasi och förfarenhet med blåsröret och tången. Han hade här goda förebilder att följa i samtida kärl av silver, koppar, tenn och lergods. Ehuru många av de skämtsamma dryckeskärlen kan föras tillbaka till avlägsna tider, t. ex. fallosflaskan, hade de dock sin grund främst i renässansens dryckesglada tidevarv. Vid samdrickning i gillen, skrän och vänkrets utvecklades en mångskiftande burlesk dryckeskonst, vars avspegling till våra dagar bevarats i de många växlande dryckeskärlen. Här är

vexierkrusen, bild 27, som blott kan urdrickas om man finner det rätta röret att suga i och vars syfte väl närmast var att låta den beskänkte under sin fåfänga möda att komma åt innehållet i stället bli väl genomdränkt av detta. Här är störtbägaren som måste tömmas innan den åter ställdes på bordet. En omtyckt bägare av detta slag har formen av en kvinna, vars kjortel bildar kalken. Den i bild 28 återgivna bägaren visar en kvinna i det slutande 1600-talets modedräkt, vilken av samtiden karakteriserades såsom »vällustens tvenne blåsbälgar, näml. den höga fontangen (håruppsättningen) och de blottade bröstet, genom vilka de almodiska kätt- och flättja älskande kvinnor uti sina egna och många dåraktiga mans-

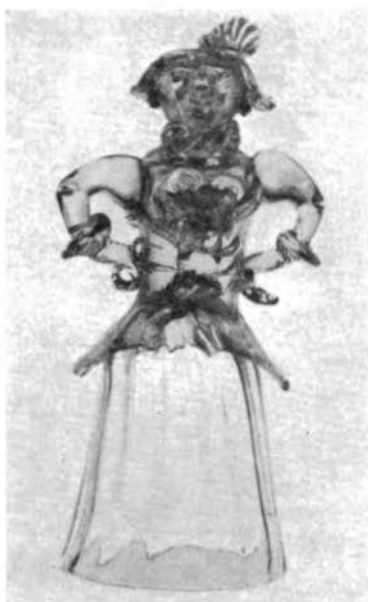

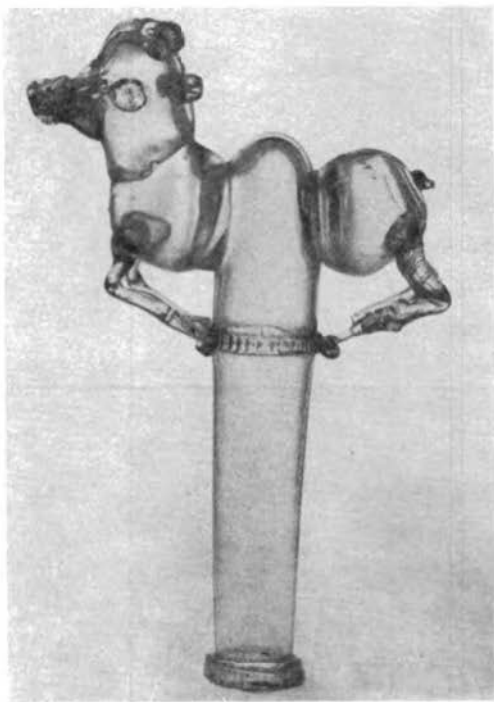
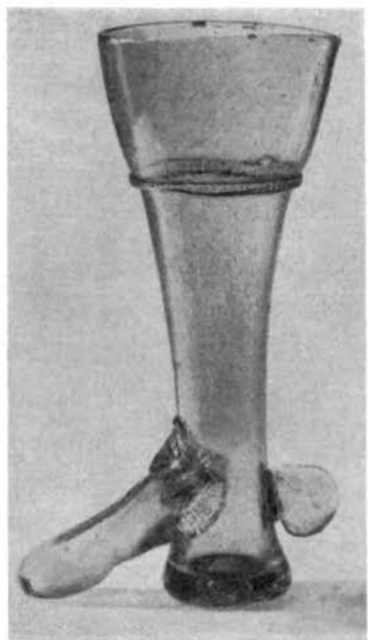
personers hjärta först upptända en olovlig kärleks och älskogs gnista». Citatet är hämtat ur titeln till en hos Wankijf i Stockholm 1690 tryckt skrift. — Bland andra sådana skämtsamma bågare kan ytterligare påvisas den karolinska stöveln, bild 28, som haft många föregångare och efterföljare, och det till ett vexierglas hörande sugröret i form av en hjort, bild 29. Till detta hör en bågare, i mitten försedd med en lång glaspelare, över vilken röret trädde. Genom att sätta munnen till hjortens mule kan man suga till sig innehållet i glaset.

En ålderdomlig teknik gick ut på att forma glaset så att det uppstod ett kluckande ljud, då ölet eller vinet hälldes ur kärlet. Den i vårt land vanliga kluckaflaskan hör till denna grupp, se artikeln om flaskor sid. 181. Bland tidiga tyska glas hör den s. k. kuttrolf hit. Den utgöres av ett blåformat kärl, som utdragits till en hals bestående av kring varandra i spiral lagda rör, vilka åstadkommer det kluckande ljud, varav den fått sitt namn. — I övrigt må här till slut visas prov på några av de olika skepnader, varuti flaskorna kunde klädas. Vi ser dem uppträda som en fisk, ett svin, en hirschfångare, d. v. s. ett jaktsvärd, och en kagge, bild 30—33. Exempelen kunde mångfaldigas.

I detta sammanhang må också några ord sägas om den äldsta glastillverkningen i Sverige, ehuru våra samlingar icke med säkerhet kan framvisa några produkter av denna. Vad som påträffats kan huvudsakligen hänföras till två hyttor, Karl IX:s eller rättare hertig Karls hytta i Nyköping, vars produkter förf. varit med att gräva fram, och mästern Påvels hytta vid Trestenhult i Småland. Den senare utgrävdes av Heribert Seitz 1932, varvid synnerligen märkliga fynd gjordes av fragment belysande tillverkningen och av själva anläggningen, framförallt ugnskomplexet. I Kulturen finnes ett egendomligt snipformat glas med pålagda trådar och ornament åstadkomna med tång, bild 34. Det är inköpt i Småland

Bild 25—28. Krus av waldglas, 1500-talet, h. 107 mm. — flaska av waldglas, 1600-talet, — vexirkrus, 1600-talet, h. 233 mm. — stortbågare i kvinnogestalt, omkr. 1700. Samtliga tillverkade i Tyskland, KM: 15.378, 25.657, 36.061 och 9.165.

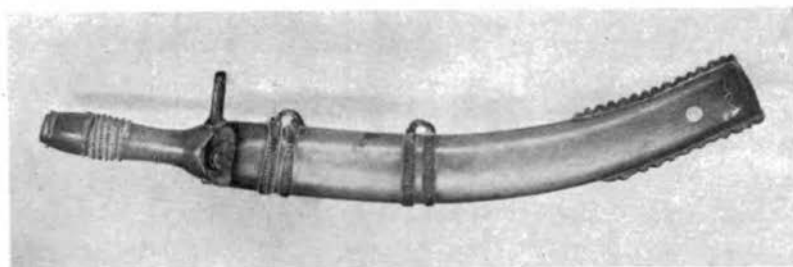
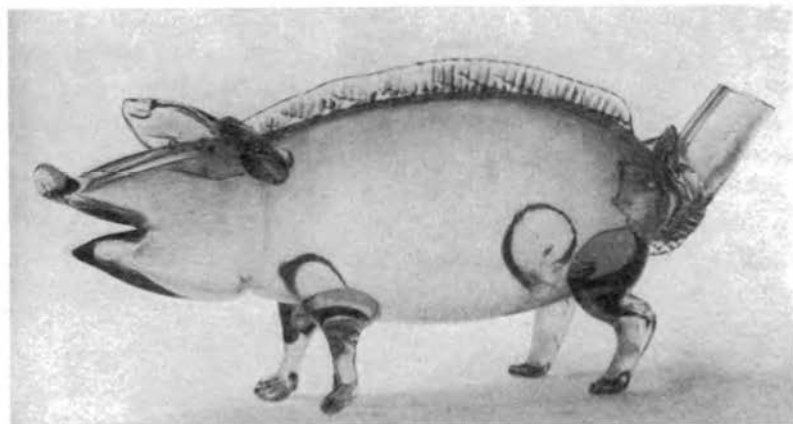
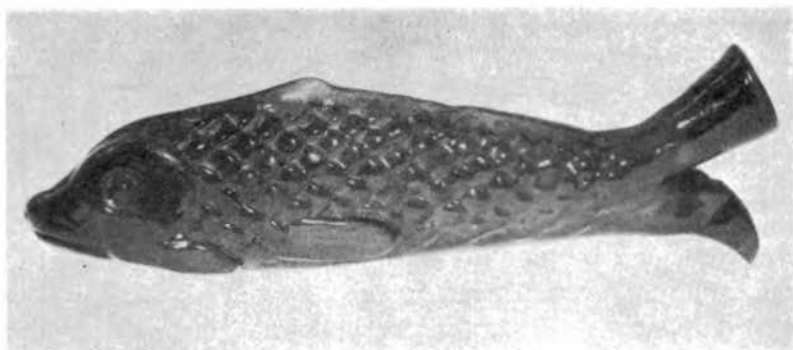

Bild 28—32. Bägare i form av stövel, omkr. 1700, — sugrör i form av hjort, hornen förlorade, 1600-talet, — flaska i form av fisk, brunt waldglas, 1600-talet, — flaska i form av gris och flaska i form av hirschfängare, 1700-talet. Samtliga tillverkade i Tyskland. KM: 19.445, 12.630, 25.655, 39.290 och 25.653.

på 1880-talet och man kan våga den förmodan att det härstammar från mästern Påvels hytta. Beträffande dess användning är det sannolikt att vi här har framför oss ett ögonvattensglas och att föremålet i sig själv sålunda äger ett betydande kulturhistoriskt värde. Av intresse i detta sammanhang är att Beenhammarinventariet från 1553 bland där förekommande trettio glaskärl upptar sju »ögnavatznzglas».

Så vitt man vet har icke någon glastillverkning i nämnbar omfattning ägt rum i Sverige före 1500-talets mitt. 1556 inkallade Gustav Vasa två venetianska kristallglasmakare, vilka levererade dryckesglas till hovet och som rimligtvis hade byggt sin hytta i Stockholm. Efter denna tidpunkt finner man dels att glas börjar bli en mera allmän vara vid hoven och hos herremännen, dels ock att flera glashyttor komma till under 1500-talets slutskede och det följande seklet. De lokaliseras till två huvudområden: Mälardalen och Småland.

Fremst bland hyttorna i det förstnämnda området står det av Johan III vid mitten av 1580-talet grundlagda glasbruket på Brygggholmen, vilket under hessiska glasmakare verkade fram till 1640-talet, då det kungliga intresset överflyttades till den av Melchior Jung grundade hyttan på Kungsholmen. I arkivens handlingar kan man avläsa produktionen vid Brygggholmen, som företrädesvis omfattade dryckes- och apotekskärl, men även fönsterglas. Några säkert kända glas därifrån finns dock icke bevarade.

Ungefär vid samma tidpunkt som Brygggholmen tillkom glasbruket i Nyköping. 1582 var detta igång under en tysk glasmakare vid namn Peter Keller och verksamheten synes ha fortsatt några år in på 1600-talet. Härifrån har som nämnts många prov på tillverkningen kommit i dagen. Någon tvekan om att fynden i tiden sammanfaller med Nyköpingshyttans verksamhet behöver vi icke hysa, ty många av glasen har försetts med en sigillliknande platta med hertig Karls och Maria av Pfalz' sammanflätade monogram. Hertiginnan dog 1589 och glasen måste sålunda ha kommit till på 1580-talet. Materialet har den gröna färg, som vi funnit i det tyska waldglaset. Av de påträffade fragmenten framgår att de typiskt tyska

Bild 33. Brännvinskutting, Sverige, 1700-talet. KM: 22.482.

bägarformerna varit företrädda, såsom den med kvadraträfflor blåsta spechtern, den släta humpen med lock samt möjligen också remmaren. En självständig form, men med tydlig venetiansk influens, visar vinglasen som kännetecknas av ben med två kulor och uppsvängd fot med omböjd kant.

Mäster Påvels hytta vid Trestenshult, som företräder det småländska glasområdet, hölls igång under 1620- och 1630-talen. Brukets tillskyndare var Karl Karlsson Gyllenhielm, inom vars friherredöme det låg, och mästerns riktiga namn var Paul Gaukunkel av tysk härstamning. Det här blåsta glaset har även en grönaktig till brunt varierande färg, som emellertid är ljusare och ej så klar som nyköpingsglaset. Tillverkningen omfattade de tre kända sorterna av dryckes-, apoteks- och fönsterglas. Seitz har kunnat rekonstruera ett passglas av originell skapnad, vars form han väl icke återfunnit bland bevarade glas, men på den kända målningen av Rembrandt med Saskia i knät från omkr. 1635. I övrigt utgjordes fyndbeståndet av kannor, burkar och flaskor samt fönsterglas, det senare utfört i den för tiden högst moderna teknik, där

Bild 34. Ögonvattensglas, sannolikt tillverkat i Mäster Påvels hytta, Trestenshult, 1620—30-talen. KM: 3.169.

glaset framställes ur en uppskuren cylinder, vars sidor genom uppvärmning bringas räta ut sig till en plan yta.

Av största intresse är de rester av ugnar, som framkom vid grävningarna i mäster Påvels hytta. Efter den rekonstruktion, som disponent Edv. Strömberg utfört, framträder nu miljön i ett av våra äldsta glasbruk på ett påtagligt sätt. Vi har fått bakgrunden till det gamla glasarbete, som vi eljest blott kunnat nalkas med hjälp av sparsamt bevarade produkter och torra arkivaliska vittnesbörd. Det lever upp och vi tycker oss skymta gestalter i verksamhet kring ugnarna. Ugnskomplexet bestod av två sammanbyggda ugnar murade av sandsten och hessisk lera, bild 35. Valven hade störtat in, men teckningen, som stöder sig på äldre bilder, torde ge en ganska tillförlitlig bild av det ursprungliga utseendet. Vissa partier av valv och murar har icke uttritats för att det inre skall kunna framträda. Smältugnen, A, var uppförd på en kvadratisk plan med avfasade hörn, hjälpu- gnen, B, på en cirkelrund. En samman-

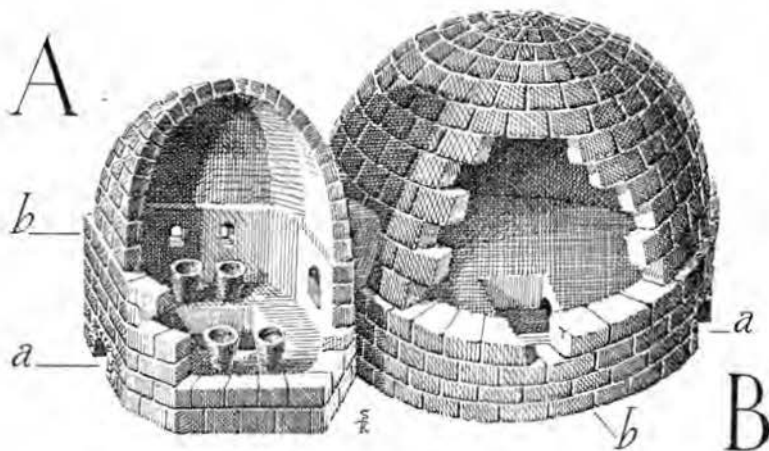

Bild 35. Rekonstruktion av ugnarna i Mäster Pávvels hytta, Trestenhult.

hängande eldstad, fyrgången, sträckte sig under båda, dess mynningar, stopphålen, där veden matades in, markeras vid *a*. I vardera ugnen öppnade sig fyrgången så att elden blev fri och dess värme kunde sprida sig. Öppningen, brännaren, omgavs i smältugnen av degelbänken, på vilken deglarna med glasmassan hade sin plats. Hyttan synes ha arbetat med fyra deglar. Ovanför dem fanns i väggen motsvarande hål, anfangshålen, så att man kunde nå den smälta glasmassan med puntellen vid arbetet. I hjälpugnen fanns en arbetsöppning framför brännaren. Denna ugn kom till användning vid förberedelserna till och avslutningen av arbetet. Där upphettades, rostades, kvartsen för att lättare kunna malas och där brändes frittan, d. v. s. den färdigblandade glassatsen till en sintrad massa. Det färdigblåsta glaset skulle svalna långsamt för att ej spricka. Avkylningen försiggick i hjälpugnen sedan glaset ställts i lercylindrar, kylpottor. Vid fönsterglastillverkningen placerades också de uppläktade glascylindrarna här för att vid lagom värme räta ut sig till plana ytor.

DET GRAVERADE GLASET

Tyskland

Man urskiljer inom all glaskonst en strävan att efterbilda de ädla eller halvädla stenarna. Detta sker på två sätt, dels genom att söka ge materialet en färg, som efterhärmar dessa, eller göra det så klart och lysande som kristallen, dels genom att tekniskt forma och utsmycka glaset efter metoder, som sedan gammalt var kända för stensnidarna. Redan under antiken och i Orienten hade man på så sätt sökt förädla det billiga glaset och inom den medeltida europeiska glaskonsten spelade det färgade glaset en stor roll. Särskilt framträdde detta naturligtvis i de av färgat glas framställda fönstren, där tekniken gick sin egen väg mot måleriet. Det bör kanske anmärkas att även här synes stenen ha varit en föregångare. Tunna plattor av genomlysande alabaster och andra stenarter kan man ännu finna som fönster, t. ex. i Galla Placidias gravbyggnad från mitten av 400-talet i Ravenna, där det varma agatfärgade ljuset utsökt harmonierar med de sköna mosaikerna i valv och på väggar. Konsten att snida eller gravera glaset hade emellertid bortglömts och det dröjde länge innan man återupplivade denna teknik.

Detta skedde omkring år 1600, då stensnidaren Caspar Lehmann hos kejsar Rudolf II i Prag började överföra stensnittet på glas. 1609 fick han privilegium på utförande av glasgravering. Efter hans död övergick rättigheten till hans elev Georg Schwanhardt, som överflyttade till Nürnberg, där sönerna Heinrich och Georg samt deras tre systrar fortsatte faderns verk. Av dessa föregångare inom gravyrkonsten finnes ännu i sin tekniska fulländning och konstnärliga halt oöverträffade alster bevarade.

De äldsta av dessa och särskilt de som tillskrives Caspar Lehmann är utförda på hålglas men även på plana glasplattor. Det förefaller som om de senare skulle ha varit den egentliga anledningen till gravyrkonstens överförande på glaset. Under 1500-talet hade särskilt i Italien kärl och prydnadsföremål av bergkristall försetts med graverad utsmyckning av ornament

och figurer. Att erhålla skivor av bergkristall i tillräcklig storlek för infällning i möbler eller i ramar erbjöd svårighet. Det är här glaset framstår som en lättillgänglig ersättning.

I Kulturen finnes fyra graverade glasskivor av detta slag från 1600-talet, bild 36—39. De föreställer fyra av sinnena och motiven går säkerligen tillbaka på samtida kopparsticksförlagor. Gravyren ansluter sig så nära som möjligt till kopparstickets teknik och kan sägas vara en översättning av denna i glas. Vissa delar av gravyren har blivit polerade och våra plattor skiljer sig på detta sätt från Caspar Lehmanns, som framträdde utan sådan efterarbetning. På en av plattorna återfinnes den ingraverade signaturen .P.S. Vem som gömmer sig bakom detta monogram är svårt att fastställa. Vid denna tid fanns en furstlig holsteinsk glassnidare Paul Struden, om vilken man endast känner att han mottog den verkligt furstliga betalningen av 900 floriner för fem flaskor, som han graverat åt Ferdinand III. Någon annan gravör med dessa initialer omnämnes icke i litteraturen. Möjligt är alltså att Struden är vår konstnär.

Det tunna venetianska glaset lämpade sig icke för gravyr. Även kaliglaslet såsom det vid början av 1600-talet tillverkades i Böhmen, Schlesien och andra kontinentala hyttor var föga ägnat som material för denna dekorationsteknik. Som vi redan omtalat flyttade Caspar Lehmanns efterföljare till Nürnberg. Därmed var det för en lång tid slut med den konstnärliga gravyren i Böhmen. Istället blomstrade den upp i Nürnberg under den Schwanhardtska släktens ledning.

Det nürnbergska glaset var sedan gammalt starkt påverkat av den venetianska glaskonsten och det bibehöll ännu sedan man börjat smycka det med gravyr många av dennas kännetecken. Dit hör det höga, alltid blåsta benet med runda kulor åtskiljda av plattor, bild 8. Man bör observera att till skillnad från det venetianska glaset brukade man i Nürnberg avsluta benet med en baluster. Det är förvånansvärt med vilken skärpa och djuphet gravören förstår att utföra sitt arbete på den tunna kuppan. Motiven återgår företrädesvis på landskapsbilder och stadsvyer. Man fäster sig särskilt vid teck-

Bild 36—39. Graverade glasskivor med framställning av fyra sinnen — hörseln, smaken, känslan och lukten — signerade P. S., möjligen Paul Struden, glassnidade hos Ferdinand III, Tyskland, 1600-talets mitt. KM: 14.860.

ningen av träden med deras individuellt formade grenverk och rörelsen hos människor och djur i landskapen, bild 41.

Mot bakgrunden av detta är det böhmiska glaset under samma tid ett enkelt hantverk. Man bibehöll ännu de venetianska formerna och försåg ofta pokalens kupa och lock med en ribbholk, bild 42. Gravyren är grund och de upprepade motiven med fåglar, hus och risiga bladknippen saknar konstnärlighet. Emellertid skulle snart en ny dag randas och den böhmisk-schlesiska glaskonsten höja sig till ett plan, från vilken den snabbt utkonkurrerade Venedig på världsmarknaden.

Detta skedde omkring år 1680. Förutsättningen för denna nya glaskonst låg främst på det tekniska området. Genom tillsats av krita fick man ett vattenklart, kristalliknande glas, som lämpade sig för slipning och gravyr. Till skillnad från det tunna venetianska glaset framkom nu som resultat av hyttarbetet tjockväggiga kärl, som överlämnades till den nya stab av arbetare som kallades slipare och gravörer. Nu hade man funnit ett glas som stod idealiskt nära bergkristallen. Vad var naturligare än att återupptaga den gamla stensnidarkonsten. Så skedde också genom slipningen. De naturligt runda formerna i det blåsta glaset slipades om till kantighet — kuppan fick raka facettsidor, benet och lockets knapp gavs också glänsande ytor med skarpa kanter. I likhet med det gamla stensnittet bearbetades materialet så att ornament och figurer kom att ligga upphöjda som på en kamé. Tidsmaken i sin lust till de svulstiga formerna samverkade här med gravörens lössläppta glädje över det nya materialets formbarhet. Kamésnittet som självständig dekorationsart kom dock i huvudsak att inskränka sig till Schlesien — tyvärr kan våra samlingar ej bjuda något exempel därpå. Men såsom detaljornament i form av upphöjda blad förekom det under ett århundrade på eljest djupgraverade glas från många av de tyska hyttorna.

Vad slipningen beträffar användes denna icke blott som här ovan sagts till formgivningen, utan även till dekorationen. Med runda kulsnitt och ovala olivsnitt, med bågar och

Bild 41. Lockpokal, Nürnberg, omkr. 1700, h. 203 mm. KM: 9.335.

Bild 42. Lockpokal, Böhmen—Schlesien, omkr. 1700, h. 230 mm.
KM: 15.423.

linjer kunde mönster av olika slag framställas, såsom på den här avbildade pokalen från Schlesien, bild 43. Men det skulle dröja ännu ett århundrade innan man på allvar ägnade sig åt glasslipningen. Då skedde det under inflytande av det mot slutet av 1700-talet på en ny modevåg burna, kristallslipade glaslet från England. Ännu så länge förblev slipningen endast i enstaka fall ett självändamål, den framträdde som ett hjälpmedel eller bihang till sin systerkonst gravyren. De släta facetterna utgjorde en utmärkt grund för gravörens detaljrika arbete, detta förhöjdes åter genom att ramas in av en slipad kulrand vid kuppans mynning och en krans av olivsnitt vid dess botten. Denna samverkan varierades naturligtvis och fick olika utformning vid skilda hyttor. Syftet var dock alljämt detsamma: att låta ljuset brytas och ge liv åt glaslet. Uttrycket »gnistrande pokaler» söker här sitt upphov.

Det var emellertid gravyren som skulle komma att ge 1700-talsglaslet sin prägel. Den har till en början sin hemort i Böhmen och Schlesien, under sitt äldre skede dock företrädesvis i det förstnämnda området.

Den glasform, som framför andra blev föremål för gravyr, är pokalen. Den utvecklas i samband med det nya kristallglaslet och de omnämnda tekniska nyheterna. Benet, som i de venetianska och nürnbergiska glasen hade en överdimensionerad längd i förhållande till kuppans, blir lägre; kuppans ändras från ett kärl med nästan platt botten och svagt skrånande väggar till en nedåtriktad kon, vars spets genom en mellanled övergår i benet. Locket komponeras efter kärlets form och dess knopp får en med benet harmonierande skapnad. Detta är pokalens allmänna drag. Dessa varieras av olika tillverkare. Man kan dock finna att vissa hyttor håller fast vid en bestämd huvudform, som skiljer sig från andra hyttors tillverkningar. På så sätt kommer pokalens form att erbjuda ett viktigt hjälpmedel till bestämmande av glasets ursprung. I bild 44 har en schematisk uppställning gjorts av olika pokalformer. — Av andra graverade kärl bör nämnas bägaren, som i sin 1600-talsform oftast har parallella sidor, står på kulfötter och täckes med välvtt lock, men vid 1700-talets början får

Bild 43. Slipad pokal, Schlesien,
omkr. 1700, h. 220 mm.
KM: 48.910.

skrånande, raka sidor och saknar fot. Sejdeln hör också hit — den är låg och vid samt ofta försedd med lock och fot av silver eller tenn — och kredenskannan med lång hals och grepe.

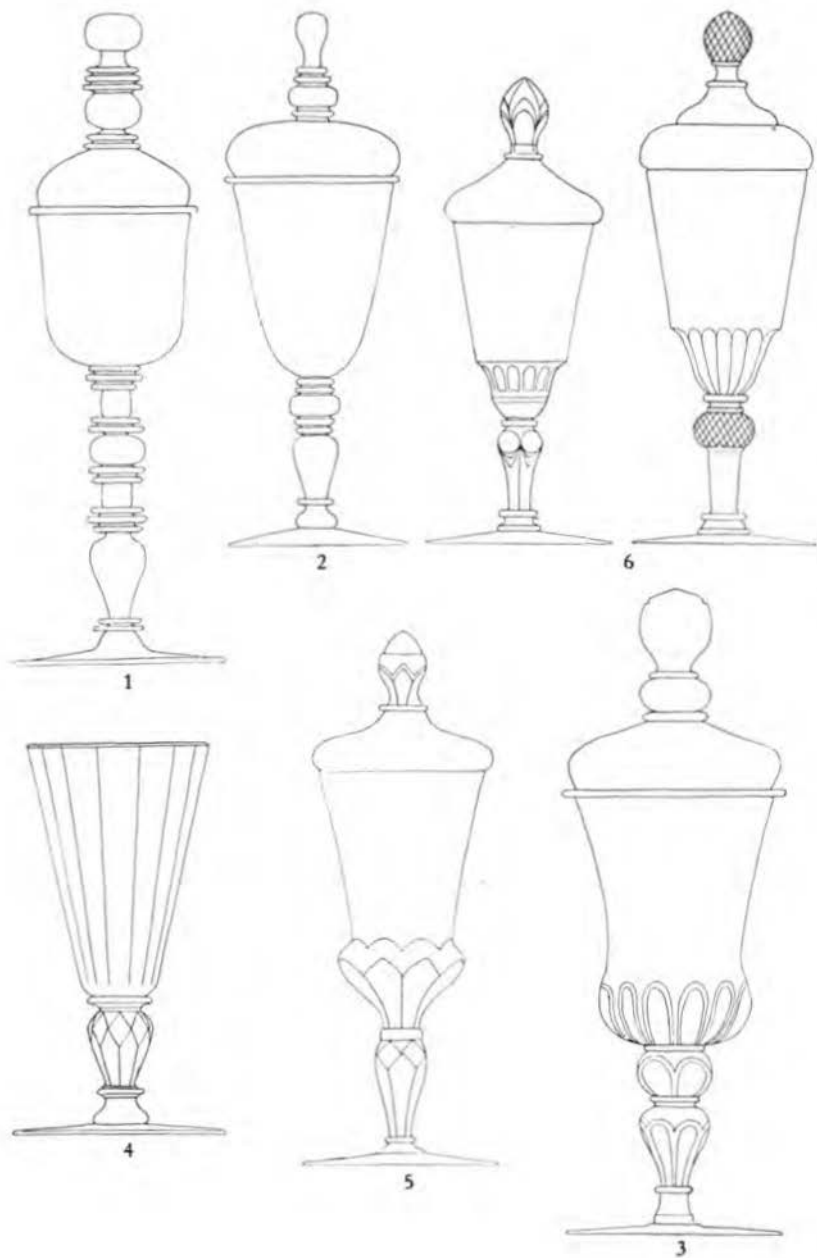
Den äldsta gravyren i Böhmen-Schlesien kännetecknas av djupt och exakt skurna mönster av ströblommor och fruktgirlander. Blommorna är utströdda till synes utan någon inbördes ordning blott för att täcka ytan. Exempel härpå finnes i tidigt graverade glas från Kungsholms glasbruk, se Seitz, t. ex. pl. 17 A.

I detta kaos bringas omkr. 1700 en konstruktiv ordning genom införande av stora bladrankor, som bildar harmoniska mönster och inom vilkas voluter och mellanrum ströblommorna användes som fyllnad. Härifrån är steget icke långt till den stela blad- och bandornamentik i berainstil, som kännetecknar 1700-talets andra fjärdedel. De lätt tecknade bladrankorna ersattes nu av strängt komponerade breda ramverk.

Från det äldre skedet med ströblommor finns icke något glas i våra samlingar; det följande med luftig rankornamentik är däremot väl representerat. De två böhmiska glasen, bild 45—46, är både till form och dekor typiska för 1700-talets första årtionden. Ännu har de något av det venetianska glasets karaktär, särskilt framträdande i det spiralvridna benet med inlagd rubintråd och i den ena kuppans utsvängda nederparti, där ännu glasblåsarens teknik gör sig gällande. Mönstret är komponerat med rankornament av blad och småblommor samt lätta, knyckigt korsande band varslande om den kommande stränga berainstilen. I ornamenten har runda kartuscher med emblematiska figurer inpassats, se närmare härom i avsnittet Devis och emblem sid. 160 ff.

Med nürnbergska traditioner i formen framträder pokalen, bild 47, med sitt höga, hålblåsta ben och den nedåt avrundade kuppen. Även denna är dekorerad med emblemkartusch och utsökta fruktgirlander med fåglar och blad. Gravyren har efterbehandlats och är lätt blankslipad. Även pokalen, bild 48, med Georg I:s krönte monogram och det engelska riksvapnet visar venetianska släktdrag. Den tillhör årets nyförvärv och kommer närmast från direktör Hans Tobiesens samlingar i Köpenhamn. Till samma tidsskede hör också de båda vinglasen, bild 49—50; det ena, med spiralsvängt ben och spetsglasform, bär en gravyr av hängande fruktgirlander och det andra, med ett i form blåst, femsidigt ben av schlesisk typ, en gravyr av bladslingor besläktad med den ovan beskrivna. Vid gravyr av detta slag användes ofta slipning med kulsnitt, varvid de små blänkande rundlarna inpassas som centralpunkter i blommor, som druvor eller som pärlband kring figurkartuscherna. Den bild 51 återgivna pokalen visar ett praktexemplar av det tidiga 1700-talets böhmiska gravyrkonst. Kuppans nederdel är slipad med fjällliknande facetter och därovan fylles livet av djupt graverad ornamentik, uppdelad

Bild 44. Pokaltyper från 1700-talet — 1 Nürnberg omkr. 1680 — 2 Böhmen 1700-talets början — 3 Böhmen omkr. 1720 — 4 Böhmen 1716 — 5 Schlesien 1720—25 — 6 Schlesien 1930—40 och omkr. 1760. — Forts. på sid. 94.

i fyra runda emblemkartuscher med barockramverk, palmkvistar och blommor samt såsom avslutning vid randen ett band med ryttare och soldater. Det på böhmiskt sätt balusterformade benet står på en rikt graverad fot med omböjd kant.

De beskrivna glasen har ännu i stort sett präglats av den runda glasblåsarformen och slipning har endast kommit till användning i ringa utsträckning. Redan mot slutet av 1600-talet användes emellertid slipningen för att ge glaset sin nya form. Pokalen, bild 52, från omkr. 1700 har kuppen slipad i smala vertikala facetter liksom benets baluster. På denna mångkantade yta, som knappast ägnar sig för gravyr, förekommer två ovaler med emblematiska framställningar och bladkompositioner med masker i tidens stil. Den slipade formen blir under 1700-talets andra fjärdedel vanligare och sammanhänger med den strängare beraïnstilen. Mönstret avpassas nu gärna efter den facettslipade yta, som det skall smycka. Huru detta sker och hur ornamentiken gestaltar sig åskådliggöres i en vinkanna och en mångkantig flaska, bild 53—54.

Ett praktexemplar till belysande av den högt drivna tekniska och konstnärliga skicklighet, varmed slipning och gravyr parallellt nyttjades, finner man i den lilla, skeppsformade konfektskålen, bild 55, från tiden 1720—30. Skålens form med växlande konkava och plana ytor är utsökt i sina på en gång stränga och lekfullt mjuka linjer. Gravyrens bandornament och djurfigurer är djup och skuren med precision. I det facettslipade benet slingrar sig en rubin- och en guldtråd. Skålen kommer från Tobiesens samling i Köpenhamn.

Under denna tid träder det schlesiska glaset i förgrunden. Här arbetar man gärna med facettslipning. Pokalen har en mycket karakteristisk form med insvängd underdel, vilken ofta utformas med facetter och ger en naturlig förutsättning för utbildning av kuppen på liknande sätt. De två bild 56—57

Bild 44 forts. Pokaltyper från 1700-talet — 7 Thüringen 1700-talets början — 8 Sachsen 1700-talets förra hälft — 9 Potsdam omkr. 1680 — 10 Potsdam 1715—20 — 11 Potsdag Zechlin omkr. 1750 — 12 Lauenstein omkr. 1760 — 13 Nederländerna 1600-talets slut — 14 Kungsholms glasbruk omkr. 1750.

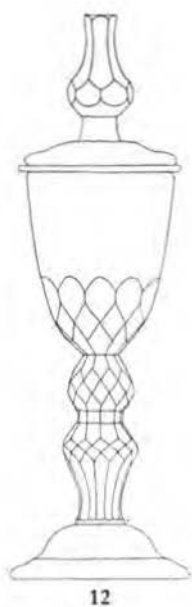
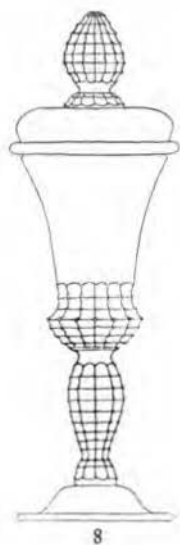

Bild. 45—46. Pokaler från Böhmen, 1700-talets början, h. 192 och 190 mm.
KM: 13.708 och 48.908.

återgivna glaset är typiska för den form det schlesiska glaset erhåller under 1730-talet. Ett årtionde tidigare, då den schlesiska gravyren synes på allvar sätta in i konkurrens med Böhmen, hade pokalformen upptagit den böhmiska modellen med utvidgning av kuppans nederdel, bild 59. En utveckling ur dessa båda typer framträder mot 1700-talets mitt, då nederpartiets insvängda del slipas och graveras till bladformade ornament, som med en ansvällning bildar övergången till kuppans. Samtidigt förändras benets baluster till en rak pelare med tryckt facettslipad kula, bild 60. Till rokokons schlesiska pokal hör också en glänsande förgyllning, anbringad vid mynningsranden och kuppans övergång till ben.

Bild 47—48. Böhmska lockpokaler — 47 med emblemgravyr, se sid. 165, omkr. 1700, h. 260 mm; 48 med engelska riksvapnet, 1714—20, h. 360 mm.
KM: 6.281 och 1.537.

Bild 49—50. Vinglas från Böhmen och Schlesien, 1700-talets början,
h. 154 och 184 mm. KM: 2.838 och 12.718.

Bild 51—54, motstående sida. Graverade dryckeskärl från Böhmen — 51 pokal med emblemgravyr, se sid. 162 f., 1700-talets början, h. 260 mm., — vinglas, omkr. 1725, h. 165 mm., — 53 vinkanna, 1700-talets början, h. 241 mm., — 54 vinflaska, 1700-talets början, h. 135 mm. KM: 12.670, 24.951, 35.150 och 15.078.

Om vi återgår till gravyren finner vi att berainornamentiken starkt omhuldas i Schlesien. Tidigare har vi sett att denna ofta var förenad med emblematiska kartuscher. Därjämte förekom även porträttbilder och vapen. Vapenbilden är en föregångare till det under 1700-talet vanliga monogrammet, vare sig detta uppträder i spegelform eller som enskilda bokstäver. På vissa av de strängt formade schlesiska facettglasen avstår man helt från annan ornamentik och låter vapenbilden framträda som ensam dekor, varpå bild 58 ger ett gott exempel.

I detta sammanhang må även några ord om den sachsiska graverade pokalen infogas. Denna företrädes i samlingen av

Bild 55. Skeppsformad konfektskål, Riesengebirge, 1720—30, h. 115 mm.
KM: 48.906.

två glas, bild 61—62, båda tyvärr tillhörande samma typ, men till gengäld en för Sachsen mycket karakteristisk. Med sin utåtbuktade kupa anger den sitt beroende av den böhmiska pokalen, men skiljer sig från denna genom de horisontalt slipade fasetter, som täcker utbuktningen, benet och oftast lockets knopp. Den äldsta av de båda pokalerna, bild 61, kan genom sin bladornamentik och sina inom lagerkransade medaljonger graverade porträtt hänföras till den omkr. 1700 i Böhmen tillämpade stilen. Den andra från 1740—50-talen framställer ett trädgårdsmotiv med dam och kavaljer och bär en lång, versifierad inskrift.

Bild 56—57. Facettslipade vinglas med graverade vapenbilder, Schlesien, omkr. 1730, h. 223 och 160 mm. KM: 18.337 och 28.591.

I det föregående har vi sysslat med pokalen och dess mer eller mindre konventionella och oftast efter kopparstuckna förlagor sammanställda blad- och bandornamentik. Med huvudsäte i Böhmen utvecklades vid slutet av 1600-talet det sedan under det följande seklets förra hälft så omhuldade jaktmotivet. Detta visar i en ofta starkt naturalistisk framställning jägare och vilt i skogs- och bergstrakter. Motivet stelnar till en mångfaldigt upprepad scen av ryttare och hjortar i ett likformat galoppsprång. Gravyrer av detta slag är i stor utsträckning förbundna med tjockväggiga, vidrummiga bågare och snittet är genomgående mycket djupt, men förekommer också på pokaler, sejdlar och andra glasformer.

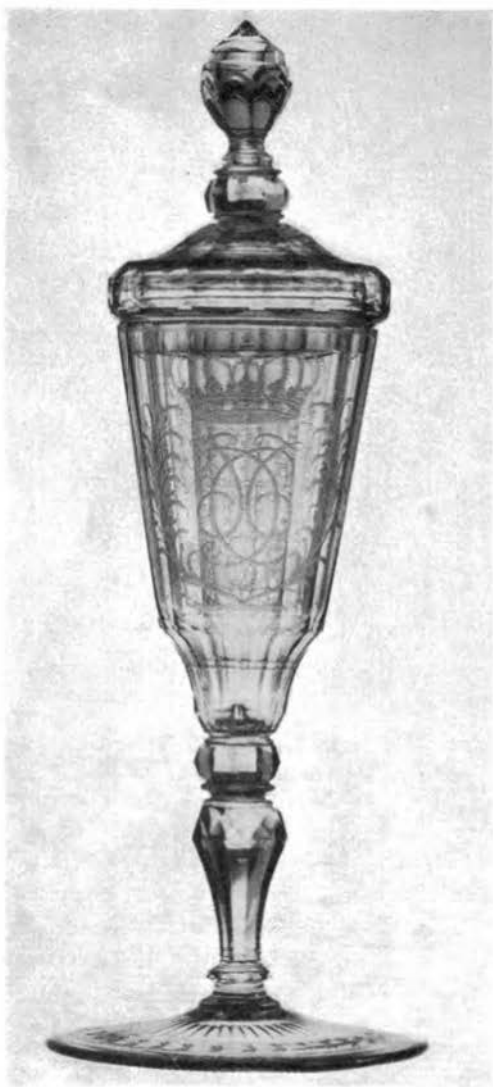

Bild 58. Facettslipad lockpokal graverad med Christian VI:s krönta spegelmongram och danska riksvapnet, Schlesien 1730–40, h. 370 mm.

KM: 48.907.

Bild 59—60. Lockpokaler från Schlesien, omkr. 1730 samt 1757, h. 204 och 217 mm, den sista med graverad bild av slaget vid Leuthen.
KM: 9.844 och 6.297.

Bild 61—62. Lockpokaler från Sachsen, 1700-talets början och mitt, h. 202 och 225 mm. KM: 17.639 och 36.643.

Äldst bland graverade glas av detta slag i vår samling är en sejdel med silverfattning, bild 63, vilken av den tyske glasspecialisten Gustav E. Pazaurek förklarats vara tillverkad i Schlesien vid 1600-talets slut. Gravyren, som visar en bakom ett träd knäböjande jägare i det ögonblick han avfyrrar skottet

Bild 63. Detalj av gravyren på en sejdell tillverkad i Schlesien vid 1600-talets slut. KM: 27.129.

mot hjorten, måste av jägarens dräkt att döma gå tillbaka på en förlaga från det tidiga 1600-talet. Bägare med jaktmotiv där jägaren förföljer till häst finner vi i bild 64. Men även andra motiv återkommer på bägare från tiden omkr. 1700 såsom fallet är på den mycket stora böhmiska bägaren, bild 66, där bildovaler med blommor, hus och fåglar placerats in

Bild 64. Bägare med graverat jaktmotiv, Böhmen, 1600-talets senare hälft, h. 134 mm. KM: 13.010.

mellan fyllningar av vinkvistar med druvor, blad och rankor. Ofta tillkommer en utsmyckning av slipade oliv- och kulsnitt.

Vi har tidigare i samband med den schlesiska pokalens form avbildat tvenne glas. Av dessa återger gravyren på den äldre pokalens kupa ett mycket rikt jaktlandskap medan

fortens kant försetts med bordyr i berainstil, bild 59. Den andra hör till en grupp av minnespokaler, som graverades i Schlesien men framförallt i Potsdam till Fredrik den stores ära. Här återges inom rokokoformade kartuscher konungens seger över österrikarna vid Leuthen 1757 — man ser de i slagordning uppställda härarna. Under konungens bröstbild omtalar en graverad text vad som försiggick, bild 60. Dessa minnespokaler från rokokotiden kännetecknas eljest av sina »prospekt» med landskap, stadsvyer, slott och kyrkor och tillverkades i stor omfattning vid glashyttan i Warmbrunn. De såldes till besökarna av denna badort, något som ännu förekom in på 1800-talet, då gravyren under Biedermeiertiden åter blomstrade upp i Warmbrunn och andra schlesiska hyttor.

I det gamla glaslandet Hessen i västra Tyskland kom också vid slutet av 1600-talet tillverkningen av graverat kristallglas att spela en stor roll, främst genom den framstående gravören Franz Gundelach i Kassel. Något prov på graverade glas av

Bild 65. Bägare med gravyr samt oliv- och kulsnitt, Böhmen, omkr. 1700, h. 181 mm. KM: 6.350.

detta slag äger icke museet. Här skall därför blott angivas ett väsentligt drag i det hessiska glasets form. Fotplattan hos detta är ofta klockrikt uppsvängd såsom i den bild 66 avbildade pokalen med det svenska riksvapnet. Genomgående är också kuppans botten mycket tjock och försedd med en eller flera luftblåsor, såsom i pokalen bild 72. Dessa karakteristiska drag återkommer även i andra länders glaskonst och vi har bl. a. anledning att erinra oss dem vid betraktande av de tidiga produkterna från Kungsholms glasbruk.

Besläktad med den hessiska glaskonsten är tillverkningen i Lauenstein i det forna furstendömet Calenberg. Glas från denna hytta kan vara märkta på fotens undersida med ett lejon och bokstaven C. Museet har nyligen ur Hans Tobiesens samling förvärvat en lockpokal, bild 67, som är osignerad men bär otvetydiga drag att vara tillverkad i Lauenstein. Man igenkänner den högvälvda hessiska foten och kuppans tjocka botten, vilken liksom benet är slipad och försedd med luftblåsor. Randen och lockets kant är starkt förgyllda. Dekoren visar i mattgravyr ett stort landskap med stad och by, åker och skog samt färdande och arbetande människor. Över det hela inskriften: Die Landes Wollfart.

Även i Thüringens glasdistrikt utfördes gravyr ehuru den till största delen icke kom att höja sig över det rent hantverksmässiga. Undantag utgör dock en del fristående gravörer, som synes ha arbetat med glas från många olika hyttor att döma av de varierande former pokalerna äger. Thüringen har motagit impulser från de närliggande hyttorna i Sachsen, Hessen och Böhmen-Schlesien. En av dessa konstnärer bar det inom den tyska glastillverkningen ryktbara namnet Kunckel. Han har signerat en del glas och kring dessa har man tack vare konstnärens lätt igenkännliga stil grupperat ett stort antal glas. Hit hör pokalen, bild 68, även om den icke direkt kan sägas vara av hans hand. Vårt glas är graverat av en mästare och har den för G. E. Kunckel kännetecknande utsökta växlingen mellan blankpolerad och matt gravyr. Glasets ena sida upptages av det stora preussiska vapnet krönt med nio hjälmprydnader och på barockmässigt sätt flankerat av svängda

Bild 66—67. Pokaler från Hessen och Lauenstein, 1700-talets mitt.
KM: 28.712 och 48.909.

akantusblad. Motsatt sida har en med krigstroféer tronande Athena under en baldakin, kompositionen är omgiven av berainartade blad- och bandornament med fåglar. Till tiden tillhör pokalen 1700-talets första fjärdedel. — Av intresse är att ge akt på utformningen av benet. Balustern har en sexkantig genomskärning, är fastblåst i form och har fått ett utseende, som tyskarna kallar »pseudofacettiert» för att skilja fasetterna från de slipade. Som en extra prydnad är överdelen mitt för varje kant försedd med en diamantkvader. Ben av detta slag har möjligen sitt ursprung från Hessen, men uppträder i många olika länder. England har haft en viss

förkärlek för typen, som där kallas schlesisk, den finns i Brandenburg, i Norge och tillverkas även vid Kungsholms glasbruk. Vill man utsträcka sin skärskådan längre finner man att pokalens fotplatta är försedd med mattered bladkrans vid benets fäste och båglika matteredade fält vid kanten. Dessa mattgraverade detaljer kontureras medelst nedslipade ytor, vilka ha till ändamål att låta de matta partierna framträda som om de vore upphöjda. Verklig kaméteknik nyttjades på likartade detaljer i de brandenburgska hyttorna.

Tillverkningen i Brandenburg markeras av ett äldre skede med hytta i Potsdam och ett yngre vid Zechlin. Gränsåret mellan dem är 1736. Framförallt är Potsdamhyttan ryktbar på grund av sin ledare Johann Kunckel, som arrenderade tillverkningen från 1679 och stod i spetsen för företaget till 1693. Han tillhörde en gammal hessisk glasmästarsläkt och hade lärt sig konsten hos sin fader. Men läggningen drog honom till teoretiska studier och över det då moderna guldmakeriet fördes han till kemiska experiment inom glasmanufakturen. Här uppfann han rubinglas, som sedan tillverkades i Potsdam, men vars hemlighet han förde med sig i graven. I sin 1679 utgivna bok *Ars vitraria experimentalis* sammanfattade han sin kunskap i glaskonsten och satte därmed i händerna på de intresserade ett flitigt anlitat och i flera upplagor tryckt verk.

De glas, som tillverkades i Potsdam, kännetecknas i formen av ben med tung baluster ofta kombinerad med en kula. Pokalen, bild 69, har denna karaktär. Den bär Christian V:s krönte monogram inom en elegant graverad bladkartusch och på reversen en trofé med tält, vapen och fanor. Till samma tid, 1680—90-talet, hör också en trattformad pokal med kurfurst Friedrich III:s krönte vapen och den brandenburgska örnen inom troféarrangemang, allt i djup gravyr upplivad av små ljusreflekterande kulslipningar. Denna pokal har ännu i sin smala spetsglasform och sitt höga, rikt modellerade ben bevarat mycket av det venetianska ursprunget, bild 70. Det visar också den för potsdamglaset typiska dekoren vid läppranden med en slipad fris av kulsnitt. Dessa friser kunde ock-

Bild 68. Pokal från Thüringen, 1700-talets början, gravyr av G. E. Kuncels krets, h. 214 mm. KM: 18.336.

så bestå av bågformade snitt och ett stycke in på århundradet av den s. k. »steinchen»-randen, små polerade diamantsnitt mot mätterad botten. Såsom ovan nämnts prydes foten, benet och lockets knopp merendels av upphöjda och mätterade spetsblad. Någon väsentlig förändring i den brandenburgska pokalens form äger icke rum. Anmärkas bör måhända att från 1720-talet benet får en rikare profil genom tillfogande av ringvulstar över och under balustern och att på sådana

Bild 69. Pokal med
Christian V:s mo-
nogram, Potsdam
1680—90, h. 220
mm. KM: 48.904.

glas även lockets knapp följer detta schema. Benet fasettslipas och får till förhöjande av glansen små luftblåsor såsom på de hessiska glasen. Även tillverkningen vid Zechlinhyttan tillämpar i huvudsak dessa drag. Ett gott exempel härpå är lockpokalen, bild 71, som har samtliga dessa karakteristiska drag. Glasets effekt förhöjes därjämte av stark förgyllning. Nya former, såsom den trattformade pokalen, tillkommer, men då vi icke ur samlingen kan visa prov härpå liksom ej

Bild 70. Pokal med
kurfurst Fredrik II:s
av Brandenburg va-
pen, Potsdam 1680
—90, h. 245 mm.
KM: 48.903.

heller på den konstnärliga gravyren, får dessa antydningar om det brandenburgska glaset vara tillfyllest.

* *

*

I och med att det engelska slipade glaset vid 1700-talets slut blev högsta mod hade gravyren och dess motivvärld spelat ut sin roll. I Böhmen synes dock traditionerna aldrig helt ha

Bild 71. Lockpokal, Potsdam—Zechlin, 1700-talets mitt, h. 340 mm. KM: 48.905.

Bild 72. Bägare med gravyr och slipning, Böhmen, omkr. 1800. KM: 11.795.

Bild 73. Minnesbägare, troligen av F. A. Riedel, Isergebirge, 1810—20. KM: 35.148.

Bild 74—75, motstående sida. Vinflaskor med gravyr av Anton Simm, Isergebirge, omkr. 1840. KM: 15.729—30.

förgätits. Från omkring 1800 uppträder gravyren åter tillsammans med slipningen, varom det raka empireglaset bild 72 bär vittne. Många av de i tidens sentimentala stil utförda glasen är tillverkade vid hyttorna i Isergebirge, där många kända konstnärer utförde den preciösa gravyr, som är ett kännetecken för den börjande biedermeierstilen, se t. ex. den troligen av F. A. Riedel på 1810-talet utförda minnesbägaren bild 73. Marknad fann denna produktion vid de flitigt besökta brunnsorterna Warmbrunn och Karlsbad. Sist i raden återges här ett par vinflaskor från tiden omkr. 1840 med gravyr av Anton Simm. I dessa har slipningen reducerats till några sparsamma kul- och olivsnitt, gravyren dominerar helt med den stora interiörbilden från en fiskarstuga och den moderna Ceres med skära och ymnighetshorn, bild 74—75.

England och Nederländerna

Utvecklingen inom glastillverkningen i England följer till en början de allmänna linjerna inom kontinentens glaskonst. Här finnes som där en romersk tradition följd av en medeltida period, vars huvudsakliga produkter är det grönaktiga waldglaset. Så följer under 1500-talet och det följande århundradet tillverkning av glas i venetiansk stil, till stor del utförd av inkallade glasarbetare från Murano. Här liksom i Böhmen börjar man mot slutet av 1600-talet experimentera fram en ny glassort, som kunde stå sig i konkurrensen med det venetianska glaset, vilket man aldrig riktigt lyckas efterbilda. 1673 fick Ravenscroft privilegium på uppfinningen av »en ny sort kristallglas, liknande bergkristall». Detta glas är det vanligen s. k. flintglaset. Benämningen hänför sig till försöken att ersätta det venetianska stenmjölet med mald flinta. På så sätt framställt glas fick emellertid ofta ett fint nätverk av sprickor, som fördunklade dess klarhet. Man tillförde nu blyoxid för att råda bot härpå och därvid framkom ett tyngre material med stark briljans och reflexverkan, som vida översteg det venetianska. Flintglaset kunde visserligen ej blåsas ut till tunnväggiga kärl som detta, men det bildade i likhet med den samtida upptäckten av blyglas i Böhmen ett utsökt ämne för slipning och gravyr. Flintan övergavs emellertid snart och ersattes med kvartshaltig sand, men namnet flintglas består.

Den närmaste tiden efter flintglasets uppfinnande, två årtionden före och två efter år 1700, betecknar höjdpunkten i engelsk glastillverkning. Då utvecklas här en mångfald glasformer med stildrag från Venedig och kontinenten, men omsatta på ett för engelsk smakkultur karakteristiskt sätt. Det nya, oljeblikt klara och kristalliskt gnistrande materialet får utan tillsatser av ornament göra sig gällande i former av stor enkelhet och stränghet. Man drar här osökt en parallell med den samtida engelska möbelkonsten, där på samma sätt den utsökta mahognyn får komma till sin rätt utan förvillande dekorationer. Det är sålunda helt i sin ordning att glasgravyrren, som från 1600-talets slut behärskar glaskonsten i det

Bild 76—77. Engelska vinglas med slipning och gravyr, omkr. 1750.
KM: 6.524 och 3.463.

övriga Europa — Venedig undantaget — länge förblir främmande för de engelska glashyttorna. Samma är förhållandet med slipningen och man får gå fram till mitten av 1700-talet innan man finner någon av de båda teknikerna använd i mera betydande utsträckning.

Från tiden omkring 1750 härstammar de två här avbildade vinglasen, bild 76—77. Båda ha de för engelska vinglas typiska proportionerna med långt ben och liten kupa, i många fall långt mindre än på våra glas. De har en typisk gravyr med rosettmönster och naturalistiska blad eller vinranka. Blom-

mornas mätterade yta livas upp av kulslipning, som låter ljusreflexerna gnistra i små cirkelrunda, bågiga ytor. Det ena glaset har blåst balusterben, det andra rakt ben med sexkantigt slipade fasetter, som sträcker sig upp över kuppans överdel. Det sistnämnda glaset bär i gravyren ett svenskt namn, AND. MAULSTRÖM, vars förgyllning skvallrar om att det i varje fall icke är äldre än den här angivna tiden.

Det var emellertid icke på gravyrens område, som det engelska glaset skulle göra sin insats. Typiskt är att det stora praktglaset, pokalen, som utgjorde huvudföremålet för den kontinentala glasgravyren, aldrig kom att tillhöra de engelska glashyttornas formvärld. I Böhmen hade blyglaset medfört gravyrens utveckling, i England kom flintglaset ett århundrade senare att medföra slipningskonstens utveckling i ett skede då smaken vände sig från barockens och dess efterföljare rokokons stilideal mot det klassiskt enkla. Mera härom sid. 154 ff.

Den nederländska glaskonsten sökte under 1500- och 1600-talen sina förebilder i Venedig och Tyskland. Här tillverkades vinglas och pokaler av den typ, som kallas flygelglas, remmare och passglas av rhenländska former. Dessa tunnväggiga glas lämpade sig icke för gravyr enligt den vanliga tekniken med snurrande trissa. Liksom venetianarna hade man dock funnit att denna kunde ersättas med diamantristning. Med den fina diamantspetsen åstadkoms en dekorativ verkan av helt annat slag än gravyrens och på ett naturligt sätt anslutande sig till det spröda material, som bildade underlaget. Sådan ristning utfördes ej vid hyttorna utan av freelancers, av vilka flera är kända till namnet. Motiven är ofta blommor av det slag, som förekommer hos 1600-talets kopparstickare, vapen och figurer, men vad man särskilt erinrar sig från samlingarna i Rijksmuseum i Amsterdam är de med stor skicklighet utförda kaligrafiska mönstren med inskrifter och båglinjer i spiraler och korsningar. Förebilden är gåspennan som än vid hårdare tryckning lämnar en tjockare linje, än med lätt hand flyter ut i hårfina kurvor. Glas av detta slag kan museet tyvärr icke visa sina besökare.

Bild 78. Vinglas med dekor i punktmanér, s. k. Wolff-glas, Nederländerna, 1700-talets senare hälft. KM: 28.590.

Vid 1600-talets slut var de nederländska hyttorna sysselsatta med att framställa blyglas. Engelska glasarbetare omtalas, engelska glasformer efterbildas och överhuvudtaget är det det engelska flintglaset, som här börjar sin landstigning på kontinenten. Efter 1713, då tullgränserna öppnas i enlighet med traktaten i Ytrecht, blir konkurrensen med glas från hyttorna i Tyskland och England alltför stark. Den nederländska glastillverkningen vad beträffar hålglas går under. Däremot utvecklas gravyrkonsten på glas och utövas av skickliga konstnärer ofta arbetande på glas från engelska hyttor.

Ett särskilt rykte har de s. k. Wolffglasen. Dekorationen på dessa anknyter i så måtto till diamantristningens traditioner att den utfördes med spetsen av en diamant, men istället för linjer använde man ett punktmaner, se bild 78. Punkt sattes vid punkt och på så sätt kunde man alltefter punkternas täthet få fram en mjuk modellering av motivet. Särskilt när det gällde porträtt eller återgivande av allegoriska figurer, som tydligen ofta hade målningar som förebild, kunde man uppnå en god effekt. De äldsta punktornerade glasen är från 1720-talet och signerade av den i Dortrecht verksamme Frans Greenwood. Mest berömd är likväl den under slutet av århundradet verksamme Daniel Wolff. Vårt glas är osignerat, men kan hänföras till hans tid och möjligen hans hand.

Sverige

Det som nu är känt och finnes bevarat av äldre svenska glas med graverad utsmyckning har utgått från glasbruket på Kungsholmen i Stockholm. Kungsholmsbruket hade en föregångare i det av Melchior Jung i början av 1640-talet anlagda glasbruket på Munklägret i samma stad — om de äldsta svenska glashyttorna se sid. 76 ff. Möjligen har gravyr redan utförts på glas tillverkade i denna hytta. På 1650-talet verkade en glasgravör Anthony Seifferd från Erfurt i Stockholm. Men varken av honom eller hans efterföljare, Elias Horn från Dresden, finnes några kända graverade glas i behåll. Det är också en öppen fråga om de svenska glasbruket vid denna tid kunnat framställa glas av sådan beskaffenhet att det lämpat sig för gravyr. I varje fall vet man att Elias Horn utverkade tillstånd av regeringen att införa utländskt glas emedan de inom landet tillverkade var »så ovaraktiga att de sedan de äro skurna — d. v. s. graverade — spricka och sönderspringa av sig själva». Vad man kan utläsa av bevarade handlingar är att gravörerna i detta äldre skede uppträdde som självständiga företagare. De köpte glas från svenska och utländska bruk, försåg dem med gravyr och försålde själva den färdiga

Bild 79. Bägare, möjligen »ölglas» av Johan Herbst, Kungsholm, 1680-talet. KM: 30.198.

varan. Så synes också till en början förhållandet mellan gravör och hytta ha gestaltat sig vid Kungsholms glasbruk.

Detta glasbruk, som erhöll sina privilegier 1676, var först beläget vid Klara kyrka, men flyttades 1688 till Kungsholmen. Den förste glassnidare, vars tillverkning man med någorlunda säkerhet kan fastställa, är den på 1690-talet och de två följande decennierna verksamme Kristoffer Elstermann. Han var av tysk härkomst, men i övrigt känner man icke närmare hans personliga förhållanden. Samtidigt med och efter honom nämnes ett antal glasgravörer vid bruket, varom kan läsas i Heribert Seitz' grundläggande arbete *Äldre svenska glas med graverad dekor*. Från 1698 har dessa gravörer varit fast anställda vid bruket.

Bland de graverade glas i Kulturens samlingar, som kan hänföras till Kungsholms glasbruk, befinner sig en bägare, bild 79. Den har tjocka väggar och botten såsom de böhmiska bägarna från tiden omkring 1700, men jämförd med dessa är formen något rakare. Gravyren är djup och elegant och utgöres av två motställda palmbladskartuscher, den ena med krönt C i spegelmonogram, den andra det likaledes krönte 3-kronorsvapnet. Vid bedömandet av tiden för gravyrens tillkomst är man benägen att tolka monogrammet såsom Karl XI:s och sålunda liggande före 1697. Om så är förhållandet kunde gravyren tillskrivas Elstermann. Den överensstämmer emellertid ej i stilen med något arbete av dennes hand — palmkvistar och kronor av detta slag finnes ej hos honom. Då monogram av denna typ med stor krona icke gärna kan vara äldre än karolinsk tid och dubbla C:n utan ordningstal hittills antagits såsom syftande på Karl XI, måste en annan gravör förutsättas. Att denne kan sökas utomlands och att glaset i sin helhet importerats är en möjlighet. Vid en undersökning har jag likväl icke funnit någon holländsk eller tysk gravyr av detta slag. Om man därför håller fast vid Kungsholmsbruket kan man våga en förmodan att gravyren utförts av Johan Herbst, en tysk glassnidare verksam i Stockholm under 1670- och 1680-talen. Man vet att han 1685 erhöll betalning för »2 små ölglas med konungens namn uppå skuret». Är denna förmodan riktig — både tillverkningsart och datering kan diskuteras — har vi här en av de äldsta Kungsholmsprodukterna framför oss.

Vid tiden omkring 1700 utbildades vid det svenska glasbruket en pokalform, som sedan kom att bli bestående hela seklet ut eller så länge glasgravyr var modernt. Det kännetecknas av ett högt ben sammansatt av en ofta oproportionerligt stor nod i form av en något sammantryckt tomat och ovan och nedan denna tryckta kulor och skivor i varierande utformning. Noden och kulorna är blåsta, det övriga format med fång. Foten är något välvd och försedd med omböjd kant. Kuppen har förhållandevis små dimensioner och är konisk eller klockformad. Ofta har pokalen ett lock, vars kontur fort-

Bild 80—81. Pokaler från Kungsholms glasbruk, 1700-talets mitt,
h. 227 och 205 mm. KM: 30.630: 2.

sätter kuppans linjer och efter avrundning blir platt och bär en knopp med kulor och skivor i harmoni med benet. Stilhistoriskt är denna pokalform venetiansk förmedlad och omvandlad under inflytande från Nürnberg och Holland.

Två pokaler av denna typ återfinnes i bild 80—81. Den ena av dessa bär en gravyr med Lovisa Ulrikas spegelmonogram inom lagerkrans med krona innesluten i en kartusch av den för Kungsholm karakteristiska typen med sammanställda kvistar av palm och lager, en kombination, som redan återfinnes i den tidiga Nürnbergsgravynen. Som kontramotiv uppträder nordstjärnan med strålar. De båda övriga pokalerna är dekorerade med deviser och emblem som huvudmotiv och med strålände sol som kontramotiv. Gravörens förlaga har varit en vid 1600-talets slut utgiven bok med kopparstick, *Devises et Emblemes*, se härom sid. 166 och bild 7. Pelikanen återfinnes ej på samma sätt tecknad i denna förlaga och ej heller sentensen, som lyder: »Jag älskar mina Wänner.»

Bild 82. Slipad pokal med graverat riksvapen, Kungsholm, 1700-talets mitt, h. 282 mm. KM: 34.659.

Bild 83. Vinglas av hessisk typ, Kungsholm, 1700-talets senare hälft, sjukt, h. 170 mm. KM. 19.846.

Bild 84. Kanna med slipning och gravyr, Kungsholm 1751, h. 211 mm. KM: om.

— I samlingen finnes dessutom två pokaler, som förlorat sina ben och i äldre tid monterats på träfötter. Den ena av dessa bär årtalet 1750 och har inom en krönt, beslagsornerad kartusch spegelmonogram av P K samt på reversen en nordstjärna med strålar; den andra visar korslagda nycklar och hammare inom en krönt lagerkrans omgiven av bladkartusch, anordningen av samma typ som Lovisa Ulrikas pokal, bild 82.

De nu beskrivna pokalerna bär i huvudsak en venetiansk prägel i så måtto att de formats genom blåsning och är av tunt glas. Som vi sett i det föregående började man i Böhmen mot 1600-talets slut framställa ett glas genom tillblandning av krita, vilket lämpade sig för slipning och gravyr. Även slipningstekniken upptogs i Kungsholmshyttan. Den företrädes av ett antal pokaler, oftast med gravyr av det stora riksvapnet med Hessen-Kassels hjärtsköld samt en strålände sol, bild 84. Slipningen är koncentrerad till kuppans nederdel, benet och den välvda foten. Den består av olivsnitt, sexsidiga fasetter och fjällsnitt.

Bild 85—86. Vinglas från Kungsholms glasbruk, 1730-talet.
h. 163 och 140 mm. KM: 12.692 och 12.719.

Bild 87—88. Brännvinsflaskor, Kungsholm ?, 1700-talets förra hälft och omkr. 1800. KM: 17.444 och 21.849.

Av intresse i detta sammanhang är en kanna daterad 1751 med dekoration av kulsnitt och oliver sammanställda till rosetter och vertikala rader, bild 84. Typen omnämnes ej hos Seitz, men gravyren med krönt monogram inom en kartusch av korsade och sammanbundna lager- och palmkvistar bär omisskännliga drag från Kungsholms glasbruk. Att kannan är starkt angripen av glassjuka styrker proveniensen.

Bland de i museet befintliga vinglasen från Kungsholms glasbruk kan man urskilja tre typer — tyvärr saknas exempel på de tidiga, elegant formade vinglasen av venetiansk art. Av s. k. hessisk typ är glaset bild 83, som är försedd med Gustav III:s och Sofia Albertinas krönte monogram. Det kännetecknas av den klocklikt höjda foten med omvikt kant, det blåsta balusterformade benet med starkt utsvängd vad och kuppans tjocka botten med luftblåsor. De två andra har engelska före-

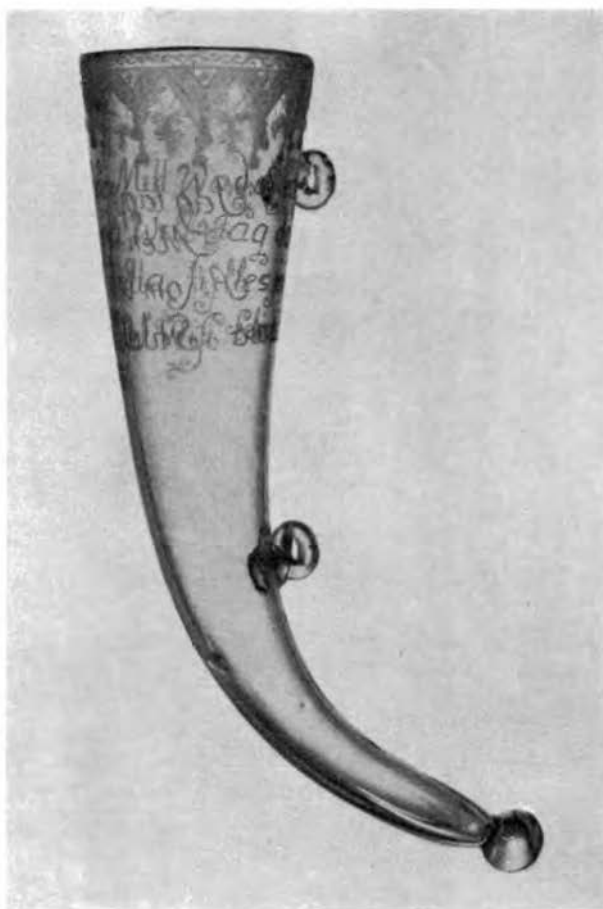

Bild 89.
Dryckeshorn,
Kungsholm,
1700-talets för-
ra hälft, l. 380
mm. KM:9.346.

bilder och representeras av spetsglaset, bild 85, med det hos oss vanliga brännvinsglasets form, och ett glas med sexkantigt, »pseudofacetterat» ben blåst i form, bild 86. Båda är graverade med strålände sol, vars skiva ej är slipad, det ena har krönt monogram inom lager- och palmbladskartusch, det andra emblem och inskriften: Med tolamod öfwerwines korset. Dateringen torde vara omkring 1730.

Till slut skall här medtagas två brännvinsflaskor, bild 87—88, som dock med stor tvekan hänföres till Kungsholms glas-

Bild 90. Kallskål, möjligen från Kungsholms glasbruk,
1700-talets mitt. KM: 12.581.

bruk. Den ena är av en i vårt land vanlig fyrsidig typ och har en ganska valhänt gravyr med Bacchusmotiv, vinrankor och ströblommor. Ornamentiken är berainartad och borde datera flaskan till 1700-talets förra hälft. Den andra är från tiden omkring 1800 och är en slipad flaska av engelsk typ, vilken genom texten, Jag rädes ej, anger sig såsom svensk. Även här är gravyren sekunda medan slipningen är förstklassigt utförd. Troligen är också dryckeshornet, bild 89, med sin långa svenska inskription en Kungsholmsprodukt från 1700-talets förra hälft.

I det nyerövrade Skåne anlades år 1691 ett glasbruk vid Henrikstorp i Perstorps socken, vilket vanligen brukar kallas Skånska glasbruket. En utförlig redogörelse för detta bruks

Bild 91. Lockpokal, Böhmen,
1700-talets början, h. 214 mm.
KM: 35.151.

historia och tillverkningar lämnas bl. a. av William Karlson, Skånska 1700-talsglas, Kulturens årsbok 1944, och vi kan därför inskränka oss till en kortfattad översikt av den graverade produktionen. Privilegier utfärdades 1691 för dåvarande generalguvernementskamreraren Göran Adlersten och brukets verksamhet pågick till 1762, då hyttan förstördes av våld. Typiska produkter från Skånska glasbruket bär emellertid senare årtal. Man kan förmoda att någon gravör ännu haft

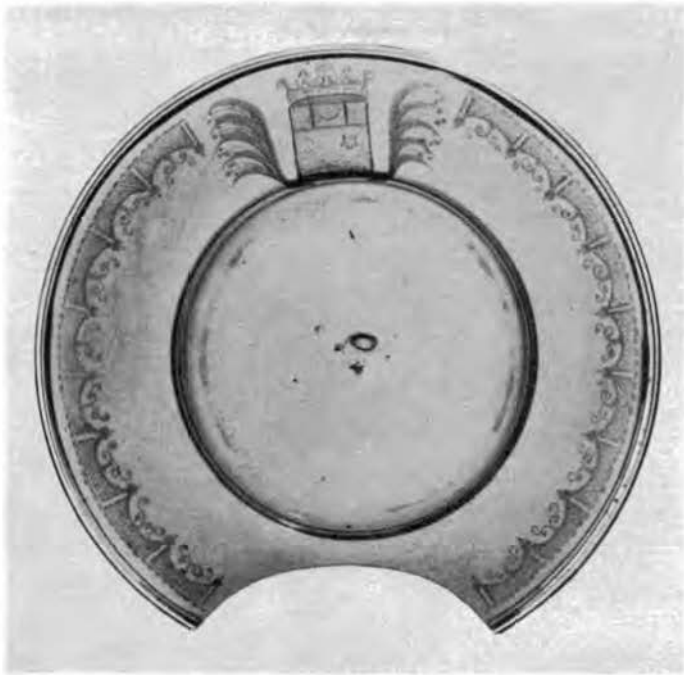

Bild 92. Rakfat med överstelöjtnanten Olof Dagströms vapen, Skånska glasbruket, omkr. 1720. KM: 42.995.

redskap och material i behåll efter branden och färdigställt dessa efter hand.

I den Rosencrantzska familjen bevaras en rikt graverad lockpokal, som enligt traditionen skall vara tillverkad vid Skånska glasbruket. Den avbildas av Seitz, som godtager den skånska hyttan såsom tillverkningsort. Dekoren utgöres av kartusch med emblem och devis samt ätterna Adlerstens och Dagströms vapen, lock och fot har bårder i berainstil. Till diskussion införes här en annan pokal, bild 91, vilken trots väsentliga olikheter dock har starka släktdrag med Adlerstenpokalen. Rimligast är likväl att vi här har framför oss ett arbete från Böhmen eller Nürnberg — och det torde väl kunna ifrågasättas

Bild 93. Supkopp, Skånska
glasbruket 1739, h. 73 mm.
KM: 2.320.

om Skånska glasbrukets hyttarbetare och gravörer någonsin varit i stånd utföra arbeten av denna höga kvalitet.

I klass för sig står också en hjälmformad kanna med ätten Dagströms vapen, även den i Rosencrantzka familjens ägo. Denna tillhör otvivelaktigt samma uppsats vartill i Kulturen finnes ett rakfat med Dagströms vapen, vilket tillförts museet från samma familj, bild 92. Någon tvekan om att dessa båda föremål kommer från Skånska glasbruket finns ej. En rad glas med likartad gravyr kan därför hänföras till denna hytta. Sålunda finnes i Göteborgs museum en kallskål daterad 1733 med samma rutskrafferade draperibård som på rakfatet, avbildad hos Seitz. Däremot förefaller det mig mindre sannolikt att kallskålen, bild 90, är gjord vid Skånska glasbruket. Dess teknik med exakta och djupa skär står högt över vad detta bruks gravörer kunnat åstadkomma. Deras gravyrer är genomgående grunda och konturerna oftast trasiga.

En skrafferad draperibård, vågformad med hängande toff-

sar, är mera allmänt förekommande såsom den lilla supkoppen från 1739 och sejdeln från 1741 visar, bild 93—94. Andra karakteristiska motiv finner vi i den öppna kronan med rak underkant, såsom på bägaren från 1718, bild 95, och den slutna kronan med bladformade bågar, här i två varianter från Adolf Fredriks tid, bild 96—97. De båda karaffinerna, bild 98—99, representera ett par vid bruket vanliga former av hällkärl och visa samtidigt i gravyren ett par karakteristiska bladformer, en plymliknande och en med punktliska rader av små ovaler; observeras bör också de mycket typiska bårderna av spiraler. På en av karaffinerna förekommer också ett figuralt motiv med hjärta och duvor. Figurmotiv är eljest sällsynta. Från Kulturens samling kan omnämnas flyende hjort och flygande duva med olivblad.

Bild 94. Sejdel, Skånska glasbruket 1741, h. 167 mm. Silverlock arbetat av Olof Appelman i Malmö. KM: 38.076.

Bild 95. Bägare,
Skånska glasbruket
1718. KM: 4.283.

Om sålunda Skånska glasbrukets graverade glas knappast kan sägas stå på någon högre konstnärlig nivå så intager ej heller andra svenska bruk någon rangplats. Utanför Kungsholm är gravyren bondsk och torde i stor utsträckning också blott ha tillfredsställt smaken hos det lägre borgerskapet och allmogen. Under frihetstiden grundlades en del nya glasbruk, om vilka man vet att de hade gravörer, eller som tidens språk benämnde det ritare, bland sin personal. Främst bland dessa står Limmared och Kosta, som började sin verksamhet resp. 1740 och 1741 och som fortsätter därmed ännu idag. Båda dessa glasbruk anställde i början av sin tillvaro var sin ritare, som tidigare varit verksamma vid Kungsholms glasbruk. Den äldre produktionen synes sålunda ha byggt på traditioner

Bild 96. Bägare, Skånska glasbruket, 1700-talets mitt. KM: 2.318.

därifrån och ägt konstnärliga ambitioner. Därom vittnar den bevarade kuppen av en pokal från Limmared daterad 1744, avbildad hos Seitz, och en pokal i Kulturen från 1764, bild 100. Den senare har en beslagskartusch, som återfinnes i Kungsholmsgravyren. Men arbetet är här av lägre kvalitet och pokalens form mycket avvikande från tillverkningen i Stockholm. Från Limmared eller Kosta torde också det vinglas av hessisk typ härstamma, som återfinnes å bild 101. Detta glas har ett mycket klart gods och en förstklassigt utförd gravyr både tekniskt och konstnärligt sett. På ena sidan är en fregatt under segel och däröver inskriften *Vivat Lowisa Ulricka 1750*; på den andra ett krönt spegelmonogram inom bladkartusch. Detta vinglas erinrar påfallande om de på 1740-talet

Bild 97. Bägare,
Skånska glasbruket,
1700-talets mitt.
KM: 2.319.

graverade glasen med prästnamn och skeppsbilder från Nöstetangen i Norge. Men namnkartuschen på dessa är i rokokoform i det för detta glasbruk karakteristiska utförandet, se bild 110. I detta sammanhang är det av intresse att erinra om de vinglas med liknande kartuscher, som av Seitz hänföres till något av de båda svenska glasbruken. Tyvärr kan våra samlingar ej uppvisa något sådant. Dessa glas synes emellertid vara de enda svenska, där rokokon som stil gjort sig gällande. — Till sist avbildas en bägare och en lockurna från Limmared, av vilka den senare med sin klassiska form är typisk för tiden omkr. 1800, bild 102—103.

1781 grundlades Cedersbergs glasbruk i Östergötland där verksamheten bedrevs till 1838. Glasen från detta bruk

Bild 98. Karaff,
Skånska glasbruket,
1700-talets förra hälft.
KM: 3.053.

tillhör en ny tid, där beroendet av Kungsholmsbrukets karolinska stil i form och dekor icke längre gör sig gällande. England är nu tongivande inom glaskonsten. Detta gäller icke blott den moderna slipningen utan också vad formgivningen beträffar. En karaffin av det slag, som bild 104 återger, har engelska förebilder. Den graverade utsmyckningen är helt i tidens smak med hängande draperibårder med toffsar, stjärnor som fyllnadsornament och bårder av stela spetsovala blad, se bild 105—106.

Norge

Någon mera omfattande glastillverkning har icke förekommit i Danmark. De naturliga betingelserna var knappast för

Bild 99. Kanna, Skånska glasbruket, 1700-talets förra hälft, h. 236 mm. KM: 12.580.

handen i ett land med så svag tillgång på skog erforderlig till bränning av pottaska och till bränsle. I slutet av 1500-talet göres likväl allvarliga försök att få igång en inhemsk industri av detta slag. Sålunda omtalas en av en italienare anlagd hytta vid Helsingör 1572 och några år senare en hytta vid Herrevads kloster i Skåne samt 1582 en under hessisk ledning stående hytta vid Ry på Jylland. Några år på 1650-talet arbetade en glashytta på slottsholmen i Köpenhamn och omkr. 1690 en annan i Christianshavn. Några bevarade produkter från dessa äldre danska glashyttor är emellertid icke kända. Först efter skilsmässan från Norge 1814 upprättades ett livskraftigt glasverk, det ännu existerande Holmegaards glasverk. Vid denna tid var likväl den konstnärliga gravyren ur mode för att först i våra dagar åter komma till sin rätt.

Bild 100. Lockpokal från Kosta 1764, h. 210 mm. KM: 22.197.

Bild 101. Vinglas, Kosta eller Limmared 1750, h. 76 mm. KM: 23.634.

Bild 102—103. Bägare och lockurna,
Limmared, 1700-talets slut, h. 184
och 214 mm. KM: 11.018 och 11.020.

Bild 104. Karaff av engelsk typ från
Cederbergs glasbruk, omkr. 1800,
h. 255 mm. KM: 615.

Bild 105—106. Vinglas och dricksglas från Cederbergs glasbruk, 1800-talets början. KM: 3.296 och 30.925.

I Norge fanns däremot de naturliga betingelserna och den norska produktionen hade i Danmark ett betydande avsättningsområde, skyddat genom privilegier. Mest betydande var den 1751 anlagda hyttan i Nöstetangen, som tillverkade kristallglas med gravyr, en tillverkning som efter denna hyttas nedläggande 1778 övertogs av Hurdal. Här som i Sverige gjorde sig det tyska inslaget från början gällande för att sedan följas av en stark påverkan från England.

Vid Nöstetangen—Hurdal skapades emellertid en stil vad form och gravyr beträffar, som trots alla påverkningar är helt norsk och mycket charmfull. Själva glasmassan är mycket klar, någon gång med en svag brytning i manganviolett. Medan den svenska gravyren så gott som uteslutande höll fast vid de av Kungsholms glasbruk utformade barockidealen har

Bild 107—108. Spetsglas samt vinglas av hessisk typ, Nöstetangen, Norge, 1700-talets mitt. KM: 15.077 och 48.902.

Bild 109. Vinflaska från
Nöstetangen, Norge, omkr.
1775, h. 105 mm.
KM: 19.199.

de norska gravörerna varit fria från denna belastning från ett stort förflutet och arbetat med den vid glasbrukens grundläggning i mitten av 1700-talet moderna rokokostilen. Visserligen spåras hos dem ännu de traditionella symmetriska bladkartuschererna med krönta spegelmonogram, såsom i spetsglaset med Frederik V:s namnchiffer, bild 107, men här gäller det en vardagsvara avsedd för en bredare publik. Den rokokomässiga dekoren på pokaler, flaskor och vinglas bär i regel personliga

Bild 110. Vinglas
från Nöstetangen,
Norge, omkr. 1775.
KM: 17.573.

namn och monogram och framstår icke sällan såsom utförda på beställning. Efter engelska mönster har vinglasen ofta ben med spiraltrådar, vilket tillsammans med rokokogravyren ger dem deras särpräglade charm.

Men även förebilder av kontinentalt slag har varit av betydelse för formgivningen. Här är det särskilt Hessen och Schlesien, som träder i förgrunden med glas av så utpräglade typer som pokalen, bild 108, och det redan omnämnda spetsglaset, bild 107, med pseudofasetterat ben.

Här återgives en flaska och vinglas av för Nöstetangen utmärkande slag, bild 109—110, båda från tiden omkr. 1775. Gravyren har varit förgylld, varav spår ännu synes. Utom kartusch och monogram har båda inskrifter såsom den på vinglasets sentensartade:

Gid det gaar dem alle vel,
der andre under som sig selv.

Bild 111. Guldraderat glas med bysantiniserande mönster, Böhmen, 1500-talet — proveniens och tid osäkra. KM: 27.260.

DET MÅLADE GLASET

Redan under antiken prydde man glaset med målning på ytan. Detta skedde antingen med vanliga jordfärger eller med emalj. Kallmålningen skyddades med ett lager av fernissa, men förblev ändock mycket sårbar. Emaljfärgen var tillagad med glasämne. Sedan målningen färdigställdes sattes glaset i ugnen till uppvärmning, glasämnet smälte ut och fastnade vid ytan. Målningen framträder i en mer eller mindre synbar förhöjning på samma sätt som överglasymålningen inom keramik. Dessa båda målningstekniker har sedan alltså kommit till användning.

Jämte färg hade också tidigt förgyllning ägt rum, både såsom ensamt element för dekorationen eller tillsammans med snitt och färg. Guldets fästes på glaset i form av bladguld och skyddades med ett överfång av tunt glas. En ofta brukad teknik var att läcka ytan med guld och att sedan genom ristning eller bortskrapning framställa mönstret. Här erbjuder sig

också en parallell med keramiken, vars sgrafittoteknik består uti att rista figurer i den vita piplera, som täcker kärlet, varvid mönstret kommer att framstå i den färg kärlets gods äger. — Århundradena efter Kristi födelse var denna guldteknik mycket i ropet. Särskilt kända är de i Roms katakomber påträffade glasskålarna. Vanligtvis är dekorationen anbringad i botten av kärlet och det raderade mönstret framträder mot en färgad bakgrund. Guldraderade glas har påträffats inom hela det av Rom behärskade väldet och tekniken synes ha fortlevat eller återupptagits under renässansen i Böhmen. En bägare med sådan dekor återfinnes i bild 111. — Guldtekniken kunde också rivas till pulver, lösas i vatten och målas med pensel.

Det målade glaset och även det förgyllda framställdes under den följande tiden i Byzans. Föga är emellertid bevarat därav. Bättre känner man till det syriska och mesopotaniska glaset av detta slag från 1200- och 1300-talen. Den målade dekora-

Bild 112—113. Emaljmalade brännvinsflaskor, Böhmen, 1700-talet, h. 115 mm. KM: 3.213 och 2.221. — Jmf. sid. 176.

Bild 114. Böhmsk humpen med emaljmåleri, 1700-talet, h. 162 mm. KM: om.

tionen löper här jämsides med måleriet inom den keramiska konsten. Bägare, flaskor och moskélampor rikt smyckade med emaljfärger i stiliserade blomstermotiv och figurkompositioner finnes ännu rikligt i behåll. Under 1400-talet upphör tillverkningen av emaljglas i Syrien. Istället vidtager från mitten av detta århundrade emaljmåleriet i Venedig och blomstrar under ett knappt sekel. Det som då presteras hör till det yppersta i sitt slag. Något direkt samband med Orienten kan icke påvisas. Traditionen utpekar en bestämd glasmakare som uppfinnare av emaljmåleriets konst och det synes höjt över tvivel att denna återupptäckts på venetiansk mark. Även här har man anledning att ta i betraktande det samtida emaljmåleriet på majolikan och den gyllena glasyren på lysterfajansen. På gotiskt formade pokaler, skålar och bägare av glas i ofta tunga blå och gröna färger eller i kompositionsmaterial såsom mjölk- och millefioriglas framträder den klart lysande emaljen i figurscener, dekorativa rosettbårder, vapenbilder, grottesker och andra tidsenliga motiv. Allteftersom det vene-

tianska glaset under renässansen utvecklas mot den kristalliskt klara materialen och den lätta blåsta formen upphör den målade utsmyckningen för att helt försvinna vid 1500-talets mitt. Av det utsökta och dyrbara emaljglaset från Venedig finnes icke något prov i våra samlingar.

I Venedig hade man tillverkat bägare med vapenbilder för export på Tyskland. Vid 1500-talets mitt började emellertid fabrikationen vid de tyska hyttorna att i kvalitet närma sig det venetianska glaset, som då var den ideala förebilden inom all glasproduktion. Samtidigt lärde man sig också emaljmåleri. Tyskland framstår därefter som arvtagare till denna gamla teknik, som når sin blomstringstid i tyska glashyttor under 1600-talet och fortlevde på mer eller mindre folklig grund under det följande seklet.

De äldsta tyska emaljglasen är företrädesvis dekorerade med vapenbilder. Den venetianska bägarformen övertages till en början, men överges snart och vid 1600-talets ingång är det företrädesvis det höga cylinderglaset, vars stora ytor lämpar sig för målarens pensel, som kommer ifråga. Därjämte dekorerar krus av former efterbildande de samtida stengodskärlen och flaskor. Rikast är likväl cylinderglaset företrätt och här blandar sig med prunkande vapenbilder en motivvärld, som ofta synes direkt återgå på träsnittsförlagor. Den uppvisar bilder ur gamla testamentet, framställningar av dygder och sinnen, levnadsåldrarna, bröllop och folkscener för att till slut i sitt enklaste utförande stanna vid enstaka figurer av män och kvinnor med glas i handen. Bland vapenglasen må främst nämnas de omtyckta »Reichsadlerhumpen», vars motiv med den fläckta örnen och de tyska landens vapen på fjädrarna fyller det väldiga glasets yta. Oftast tillkommer en inskrift och stundom årtal. En annan ofta återfunnen typ är »Kurfürstenhumpen» med den tronande kejsaren omgiven av sina sju kurfurstar.

Emaljmåleriet synes ha ägt sitt huvudområde i det gamla böhmiska glaslandet, men utfördes även vid andra tyska hyttor. Det böhmiska glaset har alltsedan 1600-talet varit en stor exportartikel och bland de vitt spridda produkterna därifrån

Bild 115—116. Bägare av mjölkglas med emaljmåleri, Spanien 1663 och Tyskland 1700-talets mitt. KM: 13.586 och 6.326.

Bild 117. Tekopp med fat av mjölkglas med emaljmåleri i japansk stil, Nürnberg, 1700-talets förra hälft. KM: 22.045.

är också emaljmalat glas. Särskilt var de små brännvinsflaskorna av i bild 112—113 återgiven typ en livligt avsatt handelsvara. Många sådana har funnit avsättning i vårt land i likhet med enklare glas av det slag, som bild 114 visar. Dessa exempel är dock blott hantverksmässigt utförda produkter och ger en svag föreställning om det tyska emaljmåleriet av konstnärligt slag.

I och med 1700-talet slår det slipade och graverade glaset igenom. Den förfinade smaken vänder sig ifrån det brokiga och litet bondska måleriet, som varken tekniskt eller konstnärligt undergått någon utveckling sedan 1500-talet. Vid denna tid uppträder också en ny faktor inom den konstnärliga produktionen i och med porslinet. I Sachsen hade under 1710-talet tillverkningen av detta gods påbörjats och stora mängder kinesiskt porslin infördes genom de ostindiska handelskompanierna. Innan Böttger funnit porslinets grundämne hade man i Italien och Frankrike sökt efterbilda porslinet genom användning av glasmassa, och inom den rena glasproduktionen var det sedan länge kända mjölkglaset en ersättning för detta. Mjölkglaset bildade i likhet med porslinet ett utmärkt underlag för emaljmåleri. De bild 115—116 återgivna bägarna, den ena från 1663 med spanskt kungligt vapen, den andra från 1700-talets mitt, är dekorerade med emalj. Men man gick ännu längre i porslinsefterbildning i det man även övergick till de för porslinet karakteristiska kärllformerna. Sålunda tillverkades i Nürnberg kaffeserviser med emaljmåleri i kinesisk stil, bild 117. Men naturligtvis användes också kristallglaset. Den bild 118 avbildade karaffen med dricksglas har ett emaljmåleri i rosa och vitt mot det ofärgade glaset, men motivet i sitt exotiska rokokomanér är av samma slag som förekommer på porslin, emaljdosor, solfjädrar och många andra konstprodukter från seklets mitt. Någon egen insats var glaskonsten icke längre mäktig på detta område.

I det föregående har vi uteslutande sysslat med måleri på hålglas och ej berört det sedan medeltiden konstnärligt högt utbildade fönsterglasmåleriet. Så skall ej heller bli fallet i fortsättningen. De båda arterna av glasmåleri är väsensskilda.

Bild 118. Slipad karaff och glas med emaljmåleri i rosa och vitt, Sachsen, 1700-talets mitt. KM: 35.146: 2.

På en punkt träffa de dock samman, nämligen i de s. k. Schaperglasen, vars dekoration består av svartlodmåleri, vilket bränts in i glaset på samma sätt som vid fönsterglasframställning. De har sitt namn efter skaparen Johann Schaper, en i Nürnberg under 1600-talets senare del verksam fönsterglas-

Bild 119. Glas med Schaper-målning, Nederländerna, 1600-talets slut. KM: 21.806: 2.

Bild 120. S. k. zwischen-goldglas, Böhmen, 1730—55. KM: 21.607.

målare. Svartlodet ger en svartaktig sepiaton och målningen kan närmast beskrivas som en lavyr, där färgens koncentration ger mörkare och dess uttunning ljusare partier. Till tekniken hör också ristning eller skrapning. Schaperglasen framträder sålunda med ett enfärgat måleri nära sammanhängande med det gråmåleri inom tavelkonsten, som samtidigt var på modet framförallt i Holland. Schaper hade många efterföljare och någon av dem har målat det i bild 119 återgivna glaset med holländsk landskapsbild. För att höja färgverkan insatte dessa någon gång även andra färger, dock så sparsamt att svartlodet dominerade.

Dekorering med guld hade under behandlade tidsskeden kvarlevat, men för det mesta blott kommit till användning såsom underordnade inslag i emaljmåleriet, t. ex. som bakgrund till bårder med ornamentik av rosetter och punkter. Under förra delen av 1700-talet återupptogs guldmåleriet igen i en grupp av glas, som brukar kallas zwischengoldglas. Namnet anger att guldet ligger i ett mellanskikt i glaset. Detta består nämligen av ett yttre och ett inre glas, som är slipade så att de passa lätt in i varandra, det inre dessutom så format att dess rand skjuter över det yttre och bildar det färdiga glasets övre kant. På det inre glasets mantel fästes bladguldet och mönstret formades genom skrapning såsom på de beskrivna katakombglasen. En på samma sätt målad skiva ofta med rubinröd bakgrund kunde passas in i botten mellan de båda glasen. Det förefaller sannolikt att katakombglasen varit förebilden. Man nöjde sig emellertid icke enbart med guld utan tillfogade silver och olika genomskinliga glasfärger. Det färdiga glaset slipades sedan ofta med smala vertikala fasetter, bild 120. — Guld användes också till att förhöja effekten i det graverade glaset och under det senare 1700-talet uppträder icke sällan pokaler med mönster i kallmålat guld. Under den praktälskande empirien, då guld och förgylld brons spelade en så stor roll, fick glaset gärna en kantrand av glänsande guld.

Till sist bör anmärkas att glasmåleriet fick en sista uppblomstring under 1800-talets första decennier i Böhmen. Vid denna tid utfördes målning med tunn, genomskinlig emaljfärg

Bild 121. Båtformad, slipad skål, England, omkr. 1800, l. 171 mm.
KM: 12.356.

i en minutiöst formad stil ofta med landskapsmotiv och stadsprospekter såsom inom porslinsmåleriet. Dessa glas kallas Mohnglas efter sin upphovsman Samuel Mohn och dennes son.

DET SLIPADE GLASET

I det föregående (sid. 88) har vi sett huru det böhmiskt-schlesiska glaset omkr. 1680 genom tillsats av krita fick en sammansättning som helt förändrade dess karaktär. Materialet fick kristallens starkt ljusåterkastande klarhet. Det kunde med fördel användas av sliparen och gravören. Vid samma tid uppfanns det engelska flintglaset vars tillsats av blyoxid

gav det en lyster av än starkare ljusbrytande kraft. I Tyskland medförde det nya materialet den dekorationsart med slipning och gravyr, som under ett århundrade behärskade den kontinentala glaskonsten. Slipningen kom i många fall att helt omgestalta det blåsta glaset, såsom i de böhmiskt-schlesiska facettglasen, och nyttjades i stor utsträckning till att framställa jämna ytor för gravyren. Även i andra avseenden blev slipningen blott en ackompanjering till gravyren i form av kantbårder på den graverade pokalens kupa, facettering av ben och lockknopp, stjärnslipning på foten.

I England dröjde det till inpå 1740-talet innan flintglaset började slipas. Man höll fast vid de gamla blåsta formerna, vilka i sin odekorerade skepnad genom det nya materialet fick ett nytt liv. Här är en parallell till renässansens venetianska glasideal, där det klara odekorerade glaset blott verkade genom material och formgivning. När slipningstekniken mot 1700-talets mitt börjar upptagas, blir resultatet ett helt annat än det tyska. Mycket få exemplar av dessa tidiga slipade glas finns bevarade. De utgöres av små dessertskålar på ben och dekorationen består av grunda, svagt konkava ytor och en i vågiga uddar slipad kant. Vinglasens höga ben får ovala eller åttkantiga slipningar, ställda intill varandra som maskorna i ett nät, men ytterst sällan den fasett-slipade balusterform, som utmärker det kontinentala vinglasets.

Det engelska flint-, eller rättare, blyglaset lämpade sig utomordentligt för slipning. En rad av mycket tunga pålagor under 1770- och 1780-talen medförde emellertid att den engelska glasindustrin nödgades begränsa åtgången av glasmassa, vilket i sin tur hade till följd att glasen gjordes tunnare. Under sådana förhållanden kom också slipningen att arbeta med mycket låga snitt, vilket i och för sig stämde väl överens med den nyklassiska stilens gracila former. Den extensiva användningen av slipning med djupa snitt, vartill glasmaterialet ägnade sig och som vi vanligtvis karakteriserar som engelsk, kom i själva verket på grund av skattepolitiken att få sin första utveckling och tillämpning på Irland. Här fanns inga pålagor, som hindrade en framställning av glas nog tjockt att

Bild 122. Lockurna med slipningar, England, omkr. 1800, h. 410 mm.
KM: 30.197.

Bild 123. Lockurna med slipningar, England, 1780-talet. KM: 19.044.

tåla djupslipning. Emellertid kom de på 1780-talet nyanlagda irländska glashyttorna i många fall att ledas av engelska företagare och sysselsätta engelska arbetare. Man kan därför låta benämningen 'engelsk' innefatta även det irländska slipade glaset. Detta så mycket mer som även tunga pjäser tillverkades i England, där de fann god avsättning hos ett efter Napoleonkrigen nyrikt borgerskap.

Denna anglo-irländska period sträcker sig mellan åren 1780—1825 och kännetecknas av nyantika kärllformer, vars ytor helt täckas av kvadratiska diamantsnitt ordnade i fält mellan

Bild 124. Tête-à-tête-servis med teuppsats, England, omkr. 1800. KM: 12.661.

Bild 125. Ställ med punschbål och glas, England, omkr. 1800. KM: 12.341.

Bild 126. Sockerskål, England, 1800-talets förra hälft. KM: 15.728.

Bild 127. Teflaska och gräddsnäcka av pressglas, Sverige, 1880-talet. KM: 47.237—8.

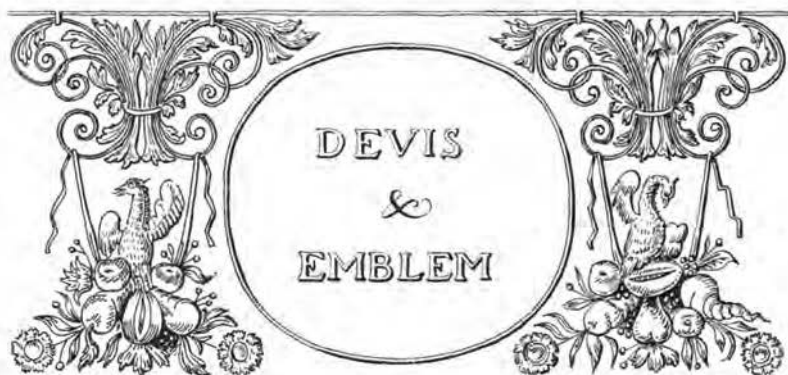
rader av horisontala, vertikala eller snedställda raka snitt, av facetter och olivsnitt. Typisk för denna tid är den båtformade skålen oftast med överdimensionerad, romboid fot, bild 121, liksom de klassiska urnorna med högt lock, bild 122—123. Den ena av dessa har det för ett äldre tidsavsnitt karakteristiska grunda snittet med storfigurigt mönster, den andra en tät och småmönstrad slipning från 1800-talets första decennium. Beträffande dateringen av den förstnämnda urnan kan erinras om att glas med fyrkantig fotplatta först annonseras i England 1775. Vår urna torde förskriva sig från 1780-talet. Såsom ytterligare goda exponenter för denna period avbildas här en tête-à-tête-uppsats med bricka och teservis samt ett ställ med punschbål och tolv glas, rikt slipade och på empirmässigt sätt försedda med förgyllda bårder med graverade bladornament, bild 124—125.

Det slipade glaset behöll sin popularitet i stort sett fram till 1800-talets mitt. Det klassiskt stela snittet ersättes av mera livliga mönster, bland vilka särskilt det solfjäderslika, företrädesvis använt som kantmotiv, är det mest karakteristiska, bild 126.

Det engelska slipade glaslet vann stor avsättning både i gamla och nya världen. De kontinenta glasbruket upptog både teknik och mönster. Till en början förkvävde denna smak det tidigare härskande gravyrmodet, men redan några årtionden in på 1800-talet är dominansen förbi. Vi har sett att gravyren åter blomstrade upp i Böhmen under biedermeiertiden. Vid århundradets mitt experimenterar man med glas i alla stilarter, färgat, kaméskuret, venetianskt. Världsutställningarna bildar ramen kring dessa ofta fantastiska produkter. Samtidigt bryter industrialiseringen igenom med sin massproduktion, vilken kräver nya och maskinella metoder. Pressglaslet framställt i maskin är den stora nyheten, bild 127.

I Sverige slog aldrig den engelska skärslipningen igenom i sitt första skede. Här nöjde man sig med facetter och oliver. 1890 började emellertid en period av svensk kristallslipning, som grundar sig på det engelska glasets slipning. Vid denna tidpunkt sökte svensk glasindustri utländsk marknad för sin produktion. Det slipade glaslet hade aldrig under 1800-talet släppt greppet om publikens smak och den svenska tillverkningen sökte anpassa sig därefter.

Av SVEN T. KJELLBERG

Glasgravören var endast i sällsynta fall en självständig konstnär. I likhet med andra hantverkare under 1600- och 1700-talen arbetade han efter förlagor. Till tjänst för honom och hans bröder inom skilda yrken framställdes idéer och mönster i kopparstickna förläggsböcker och blad, en slags modejournaler. Sådana utkom i stort antal under denna tid. Ornamentiken spelade överhuvudtaget en betydande roll vid utsmyckning i alla material. De av tongivande arkitekter och konstnärer tecknade mönstren blev var mans egendom sedan de mångfaldigats av kopparstickarna. Det har ofta påvisats att ornamentsticken var en källa ur vilken glasgravören flitigt öste. Han följde dock sällan slaviskt sin förebild, utan lånade motiv från olika blad och sammansatte dessa till passande kompositioner.

Bland ornament av blad och blommor, frukter, band och grottesker som tidssmaken fordrade uppträdde under decennierna före och efter år 1700 i glasgravörens formskatt även emblem och deviser. De är oftast inkomponerade i den övriga ornamentiken inom cirkelrunda eller ovala fält, om-

ramade av enkla linjer eller kartuscher i form av bladkransar och sköldar. Merendels har emblemet en devis, vars bokstäver ingår i den ornamentala helheten.

Finns det även förlagor till dessa bilder?

Så vitt jag kunnat finna lämnar glaslitteraturen icke något svar härpå. Man har nöjt sig med att konstatera gravörens beroende av ornamentsticken. Vad emblemen beträffar har man i allmänna ordalag hänvisat till barockens smak för sinnebilderna. På frågan kan emellertid givas ett positivt svar. Den emblematiske litteraturen, varåt särskilt italienare och senare fransmän och tyskar ägnade sig, är under denna tid nästan lika omfattande som den ornamentala. En undersökning skulle utan tvivel ge vid handen att tidens konstnärliga dekoratörer i mycket stor utsträckning även lånat förebilderna till sina deviser och emblem från kopparstick. Till stöd för denna uppfattning må det följande tjäna. Enbart från en enda sådan emblem bok visar det sig att glas från olika länder hämtat sina, nästan slaviskt återgivna motiv.

Den åsyftade boken bär en imponerande titel: *Devises et Emblemes, Anciennes & Modernes, tirées des plus celebres Auteurs*. Oder: Emblematische Gemüths-Vergnügung Bey Betrachtung Sieben hundert und funffzehen der curieusesten und ergötzlichen Sinn-Bildern Mit ihren zuständigen Teutsch-Lateinisch-Französisch — und Italienischen Beyschriften. — Boken är utgiven i Augsburg och dess fjärde upplaga, som finns i Kulturen, är tryckt 1699. Det är ett slitet och lagat, tydligen mycket använt exemplar. Den innehåller som titeln anger 715 deviser och emblem ordnade så, att ett uppslag på högersidan innehåller 15 cirkelrunda, numrerade bilder och på vänstersidan under motsvarande nummer beskrivning samt devis på latin, franska och tyska.

Flertalet av Kulturens graverade glas med framställning av detta slag visar sig gå tillbaka på denna förlaga. På en böhmisk glaspokal från 1700-talets första fjärdedel finnes fyra sådana emblem, samtliga minutiösa kopior efter kopparsticken i boken, bild 1—4. I detta fall har gravören utelämnat deviserna. Boken lämnar oss emellertid upplysning om dessa och bil-

Bild 1—4. Graverade emblem på en böhmisk pokal från 1700-talets början, jmf. artikeln Europeiskt glas bild 51. Vid sidan av dem de kopparstuckna förlagorna ur Devises et embles tryckt i Augsburg 1699.

dernas innebörd. Pyramiden symboliserar sålunda ståndaktigheten och bär devisen Alltid densamme, amorinen som tar ut hjärtat ur törnet säger Efter lidandet glädjen och pelaren med den korslagda värjan och nyckeln betyder Stark i tro och rättfärdighet. — På en annan av museets böhmiska glaspokaler har gravören istället för den cirkelrunda kompositionen använt en oval och därigenom blivit nödsakad fylla ut tomrummen med andra figurer. Emblemens figurer är dock omsorgsfullt återgivna och de har även fått sin text, bild 5—6. Ytterligare en pokal från samma tillverkningsområde är försedd med ur Devises et Emblemes kopierad bild, men texten är ej densamma som i boken. Möjligen har en annan förlaga med samma bild blivit använd. Kopparsticarna kopierade även utan hämningar varandras motiv.

Även för Sveriges vidkommande har denna bok varit av betydelse som förlaga. Bild 7 visar en pokal från Kungsholms glasbruk med graverat emblem bestående av amorin med hjärta i ena handen och pilbåge i den andra svävande över två hjärtan på ett altare. Över denna bild läses Ich habe genung an einem, jag är tillfreds med en. Både bild och text återfinnes i förlagan. Samma är förhållandet med flera andra kungsholmsglas. I Röhsska konstslöjdmuseet finns sålunda en pokal vars emblem har en kupido, som håller en gren i ena handen och sluter till munnen med den andra, därmed åskådliggörande devisen Man muss verschwiegen seijn, man måste vara tystlåten. Nordiska museet äger en lockbägare på kulfötter från slutet av 1600-talet med två emblemgravyrer och latinska deviser. Den ena visar ett hjärta mellan ros och lilja och är försedd med inskriften DECOR CANDOR ET AMOR, kärlekens prydnad är renhet, den andra en örn flygande mot solen med devisen PRESTANTIOR ANIMUS, som översattes med 'utan fruktan'. Till sist kan nämnas ett vinglas i samma museum med emblem föreställande ett av solen bestrålat träd och sentensen Todt ohne dich, död utan dig.

Men även utanför Kungsholmen kom denna förlaga till användning i vårt land, nämligen vid Skånska glasbruket — om

Bild 5—6. Graverade emblem på en böhmisk pokal från omkr. 1700, jmf. bild 47, och dess förlagor ur *Devises et emblemes*.

man får tro att den s. k. Dagströmpokalen (avbildad hos Herbert Seitz, *Äldre svenska glas med graverad dekor*, pl. 39) verkligen är tillverkad där och ej i Böhmen som dess utseende närmast vittnar om. Gravyren utgöres på denna av ett cirkelrunt emblem av den kända typen med en amorin, som håller en pelare på vars kapital står ett hjärta. Inskriften lyder *Beständig und getreu, beständig och trogen*, och är liksom bilden direkt hämtad ur *Devises et Emblemes*.

Man kan våga den förmodan att någon av de tyska glasgravörer, som var verksamma vid eller för Kungsholms glasbruk, fört denna emblembok med sig från sitt hemland. Ur tidssynpunkt urskiljer man två grupper av graverade glas med

emblem. Den äldre av dessa representeras av Nordiska museets lockbägare med latinsk inskrift, som kan dateras till 1600-talets slut eller tiden omkring 1700. Denna bägare är troligen graverad av Kristoffer Elsterman, som arbetade för Kungsholms glasbruk från 1691 till 1721 (se Seitz a. a. s. 112). Den yngre gruppen kännetecknas av sentenser på tyska och svenska. Att namngiva någon särskild gravör torde här vara svårt.

Om man utsträckte denna undersökning längre skulle man utan tvekan finna att *Devises et Emblemes* fått en vidsträckt spridning som förlaga. Sålunda har den använts även i England, varom tre vinglas avbildade i Francis Buckley, *A history of old English glass*, pl. XXII, vittnar. De graverade emblemen återfinnes bland kopparsticken i boken liksom deviserna, vilka emellertid blivit översatta till engelska. Ehuru glaset med sina raka ben är helt engelska torde med all sannolikhet gravören vara utförd av en tysk fackman, som överflyttat till London. Flera sådana gravörer omtalas i litteraturen.

Till sist några ord om huru samtiden uppfattade devisen och emblemet. Under 1500- och 1600-talen fick den emblematiske konsten sin utformning och vetenskapliga förklaring, huvudsakligen av italienska och franska författare. På svenska utgavs det första arbetet i detta ämne 1758 under titeln *Sinnebildskonsten*, omfattande dels en avhandling, dels 128 kopparsticksbilder med sentenser och förklaringar. Författare är kungl. sektorn Abraham Sahlstedt, känd för sitt månghövdade författarskap särskilt på det svenska språkets område. Han stöder sin framställning på de franska 1600-talsförfattarna, som han flitigt åberopar — vår tyska förlagebok, *Devises et Emblemes*, kände han till och synes ha ringaktat såsom oklar och icke följande de strikta reglerna för denna höga konst. Efter Le Moyne, en fransk jesuit som 1666 utgav *De l'art des Devises*, ger han följande karakteristik av sinnebilderna: de är av alla snilleverk det kortaste och livligaste, som säger mest och gör minst väsen av sig, som har mesta styrkan och tager minsta rummet. Och han fortsätter: där den episka och dramatiska poesien behöver mycket tillbehör av fabler, episoder,

Bild 7. Graverat emblem på en Kungsholmspokal från 1700-talets förra hälft och dess förlaga ur *Devises et emblemes*.
KM: 23.285.

maskiner; historien en myckenhet av bedrifter, rådslag, offentliga tal, gärningar och ord behöver sinnebilden allenast några penseldrag och få ord, varmed hon i ett ögonblick utträttar detsamma som poesien eller historien med allt deras tillbehör och allt deras sammanhang icke kan göra annat än på längre tid.

Sahlstedt, som var ett barn av Linnés tidevarv, benade upp sitt ämne i systematiska grupper med många kapitel och paragrafer. Sinnebilden delas sålunda i två grupper, *deviser* och *emblem*. Båda består av bild och överskrift. För devisen gäller att överskriften alltid skall fastslå vilken betydelse bilden skall äga. En bild kan nämligen tolkas på många sätt. I emblemet däremot utgöres överskriften alltid av en självständig sentens eller ett axiom, och bilden skall visa ett exempel på detta. Överskriften i emblemet kan sålunda läsas och förstås utan bildens hjälp, medan devisens text är helt beroende av bilden.

Såsom exempel på en devis avbildar förf. ett urverk med överskriften *Synbar ro, innerlig oro*. Men bilden av urverket kan också ge anledning till andra tankar. Förf. gör därför en ny devis av samma bild genom att utbyta överskriften mot orden *Han drives av hemliga krafter*, bild 8. Ingen av

21. *Il ne faut rien de trop.
Ne quid nimis.*

91. *Par des ressorts secrets*

Bild 8. Emblem ur Abraham Sahlstedts Sinnebildskonsten, 1758.

dessa överskrifter ger någon mening tagna för sig utan bildens hjälp. — Ett gott exempel på emblem finner vi i sentensen Lagom bäst med bilden av en ur molnet framsträckt hand med trädgårdskanna, som begjuter ett blomsterstånd, bild 8.

Utgående från denna lärdom kan vi sålunda sluta oss till, att enligt tidens uppfattning är den bild 4 återgivna pyramiden med texten Alltid densamme en devis, medan bild 3 med hjärtat bland törnen och sentensen Efter lidandet glädjen utgör ett emblem.

I våra dagar har ordet devis i den allmänna uppfattningen företrädesvis betydelsen 'tänkespråk' eller 'valspråk' och motsvarar vad vi härövan kallat överskrift. Emblem däremot avser bilden och följer i så måtto sitt grekiska ursprung. *Emblema* var hos den klassiska tidens romare och greker beteckningen på en med reliefer försedd platta, som infälldes såsom dekoration i deras metallkärl. Ordet angav från början själva infällandet, men övergick senare till att syfta på den infällda bilden. Någon anledning att ändra vår nutida uppfattning i dessa stycken finns naturligtvis icke — fråga är om de ovan återgivna definitionerna av devis och emblem ens under gången tid var annat än en skrivprodukt. Sinnebilderna såsom vi påträffat dem utförda av glasgravören hade dock för samtiden genom sin rebusartade finurlighet och moraliska syftning en uppenbar mening.

Av ELISABET FEX

På en fresk i en florentinsk kyrka har ungrenässansmålaren Ghirlandajo framställt Johannes Döparens födelse. Elisabet, Johannes moder, ligger i sin säng och en tjänarinna räcker henne en bricka med förfriskningar. På brickan står utom en bägare två rundbukiga glasflaskor med konisk fot och hög hals som vidgar sig vid mynningen. Detta är renässansens vanligaste flasktyp, en enkel, ändamålsenlig form, som verkar naturlig för materialet. Typen finns över hela Europa alltifrån glaskonstens pånyttfödelse under senmedeltiden och ett par århundraden in på nya tiden. Bild 1 och 2 visar ett par varianter, den ena från tiden omkring 1600, utan fot och med räfflad kropp, den andra från 1600-talets senare del med graverad dekor och nedtill en holk av påsmälta band och noppor, en särskilt på pokaler vanlig utsmyckning av venetiansk härkomst. Båda har försetts med ett slags dekorativ droppfångare:

en vågig, pålagd glastråd runt halsen. Flaskorna är sannolikt tillverkade i Tyskland.

Bland det som jorden bevarat av den svenska glastillverkningens tidigaste alster finns inga direkta motsvarigheter, även om det förefaller sannolikt att typen skulle ha existerat även i de svenska glasbrukens formförråd. Att Sverige till en början har haft svårt att täcka sitt behov av flaskor kan man emellertid sluta sig till av att ett 1648 utfärdat förbud mot glasinförsel, som avser att främja den egna produktionen, inte omfattar flaskor.

På 1600-talet blir en annan flasktyp vanlig på kontinenten, den raka fyrsidiga, som ofta har skruvlock av metall. Även om den ur lundafynd rekonstruerade flaskan bild 3 a skulle vara importgods, har andra jordfunna fragment visat att sådana flaskor blåsts också i Sverige redan vid 1600-talets början. Typen har stora fördelar som förrådskärl. Den trånga, lätt tillslutbara halsen gör den lämpad för förvaring av ömtåliga vätskor — det i läkekonst livligt engagerade 1600-talet har också särskilt brukat den som apotekskärl —; de raka sidorna och höjdformet gör att flaskan tar liten plats och blir lämplig att placera i schatull och medföra på resor. Dessutom ger sidornas plana ytor förträffliga möjligheter till dekorativ utsmyckning. Allt detta gör typen långlivad. Från det tidigare 1700-talet är flaskorna bild 4 och 5, den ena ett praktstykke av klart glas med slipad och graverad dekor, hals av silver och silverbeslagen propp; den andra ett enklare förrådskärl av »buteljfärgat» material. Bild 7 och 8 är dotterformer av den fyrsidiga flaskan, små polygonala schatullflaskor från 1700-talets förra hälft.

Under 1700-talet och långt in på 1800-talet serietillverkas fyrsidiga flaskor vid svenska glasbruk, huvudsakligen avsedda att rymma folkdrycken framför andra: brännvin. Brännvinsflaskorna är av färglöst glas och prydda med graverad dekor: blommor och blad, sädesax — dryckens symbol —, ofta ägarens krönte monogram och ibland ett kungligt namnchiffer, så på flaskan bild 9. Brännvinsflaskan hörde till bosättningsstandardpjäser i ett svenskt hem och gavs bort i bröllopspre-

Bild 1. Flaska, Tyskland, omkr. 1600. KM: 35.856.

Bild 2. Flaska, Tyskland, 1600-talets senare hälft. KM: 21.850.

sent; sådana flaskor har brudparets initialer ingraverade på ena bredsidan. Inskriptioner av olika art förekommer också, t. ex.: »Segla med god vind hem till vännen din» under bilden av ett gångande skepp, eller kort och gott: »Får jag bjuda bror en sup.» Under den långa tillverkningsperioden sjunker brännvinsflaskornas kvalitet, formen blir mindre sträng och dekoren blommar allt frodigare. Som illustrationsmaterial får tjäna flaskan bild 6 från Skånska Glasbruket, daterad 1759, med sin 1600-talsstramhet och måttfulla, omsorgsfullt utförda dekor, och 1800-talsflaskorna bild 10—12 med kullriga skuldror och grund gravyr från Cedersbergs glasbruk i Östergötland.

De svenska brännvinsflaskorna bör ses i samband med 1700-talets tyska tillverkning av fyra- eller åttasidiga flaskor, mindre och tunnväggigare än de bastanta svenska men avsedda för samma bruk, dekorerade med emaljfärg men med

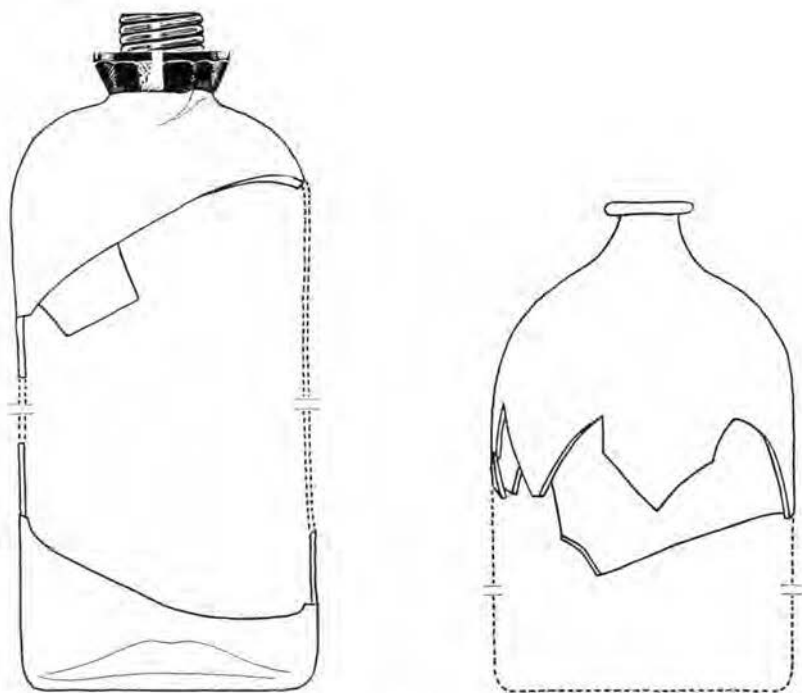

Bild 3 a och b. Flaskor från 1600-talet, jordfynd i Lund.
KM: 37.297 och 37.302.

samma rika vegetativa mönster och med små deviser kring motivet kärleken och vinet. Bild 13—16.

Under 1600-talet uppträder också rundväggiga flaskor av olika slag. Samtidig med den firsidiga och liksom denna i första hand ett förrådskärl, ofta med metallskodd hals och skruvlock, är den cylindriska, låghalsade flaskan av samma typ som rekonstruktionen bild 3 b. Från århundradets senare del härstammar en oval, platt typ med kort hals och metallpropp, som återkommer förminskad i fickpluntan bild 17, och en höghalsad typ med nästan klotrund kropp, bevarad i 1700-talsflaskan bild 18. Den senare, som framställs i stort antal av enkelt »buteljfärgat» material ger upphov till den långa raden av gröna och bruna 1700-talsflaskor, olika formade men

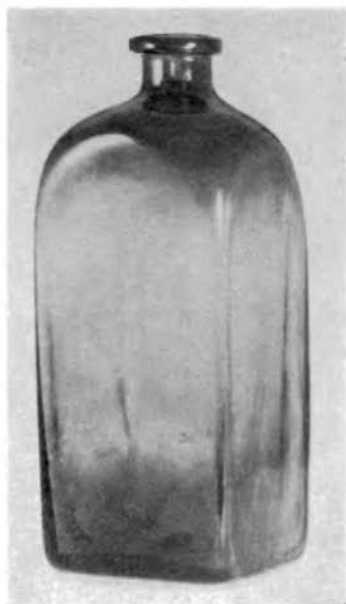

Bild 4—6. 1700-talsflaskor —
 en med slipningar från Schle-
 sien och en slät från Sverige,
 båda från 1700-talets början,
 samt därunder en graverad
 från Skånska glasbruket 1759.
 KM: 23.240, 30.921 och 28.516.

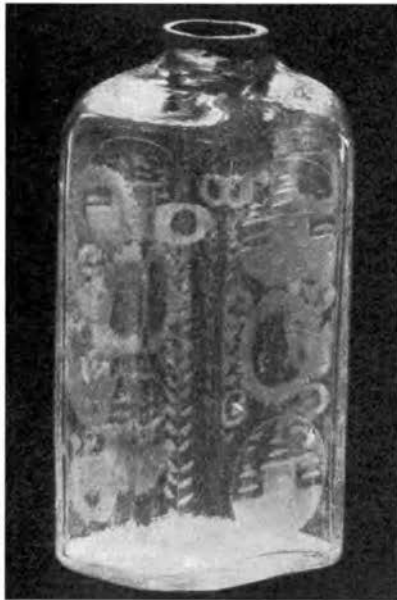

Bild 7—8. Mångkantiga schattulflaskor från 1700-talets början, Böhmen och Sverige. KM: 15.630 och 20.194.

Bild 9. Brännvinsflaska med Oscar I:s namnchiffer, Sverige, 1800-talets förra hälft. KM: 9.589.

Bild 10—12. Brännvinsflaskor
från Cederbergs glasbruk,
1800-talets förra hälft. KM:
30.920, 30.915 och 30.905.

Bild 13—16, motstående sida.
Tyska brännvinsflaskor med
emaljmåleri från 1700-talet.
KM: 4.093, 10.116, 35.191 och
5.077.

Bild 17. Fickplunta i Skånska
glasbrukets stil, 1767.
KM: 19.867.

med ett par gemensamma karakteristika: den höga, uppåt avsmalnande halsen med en omvirad glastråd strax nedanför mynningen, och — i åtskilliga fall — stämpelplattan på skuldran med glasbrukets eller beställarens sigill.

Bland de vanligaste typerna märks den från två sidor hoptryckta flaskan, bild 19, och den, som har kroppen formad till en nedåt avsmalnande cylinder, bild 20, båda ur utrymmesynpunkt lämpligare som förvaringskärl än den klotrunda.

Vanlig åtminstone i Sverige är den i åttkantig form blåsta flaskan, bild 21—22. Typens härstamning är oklar, möjligen kommer den från England. Elegantare variationer på det åttkantiga temat utgör den vid Skånska Glasbruket framställda graverade flaskan av färglöst glas, bild 24, och den till form och dekor likartade blå flaskan, bild 25, som dock är tillverkad 4 år efter det att Skånska Glasbruket upphörde att existera, och alltså måste hänföras till någon annan tillverkningsort, där traditioner från Skånska Glasbruket förts vidare.

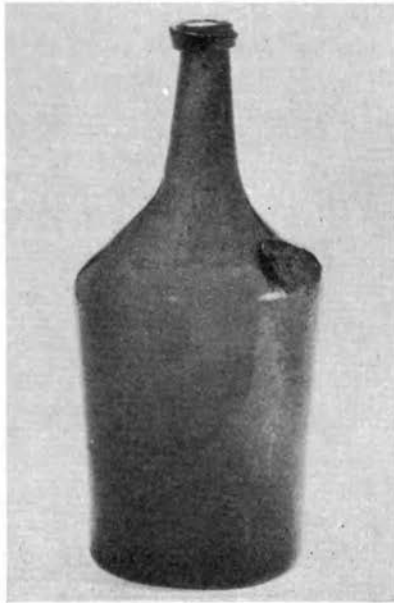
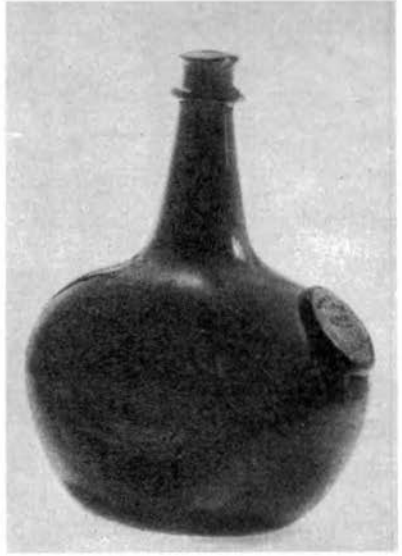
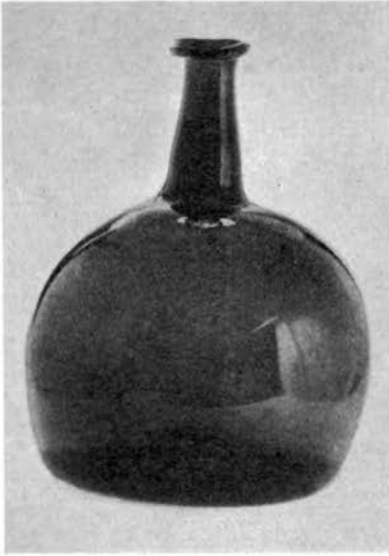

Bild 18—23. 1700-talsflaskor, bruna och gröna: — 19 med Adlerstens vapen och 21 med J. A. 1747, båda från Skånska glasbruket; — 22 med E. G. L. 1758. KM: 47.763, 3.079, 3.690, 1.798, 3.101 och 44.272.

Den lilla flaskan bild 23 påminner om de åttkantiga men har ett tvärsnitt, som närmast kan kallas fyrkantigt med starkt avfasade hörn, och vertikala räfflor på de genom avfasningen uppkomna sidorna.

Sist några ord om den fantasirika, folkliga flasktillverkning, som löper jämsides med den ordinära och med rötter i medeltiden bevarar sina ursprungliga former levande långt in i modern tid.

Flaskor i form av hundar, svin — därav de drastiska benämningarna fyllehund och fyllesvin — tunnor, stövlar och pistoler har från små tyska glashyttor gått ut över Europa och fått oräkneliga avkomlingar, inte minst i 1700-talets brännvins-

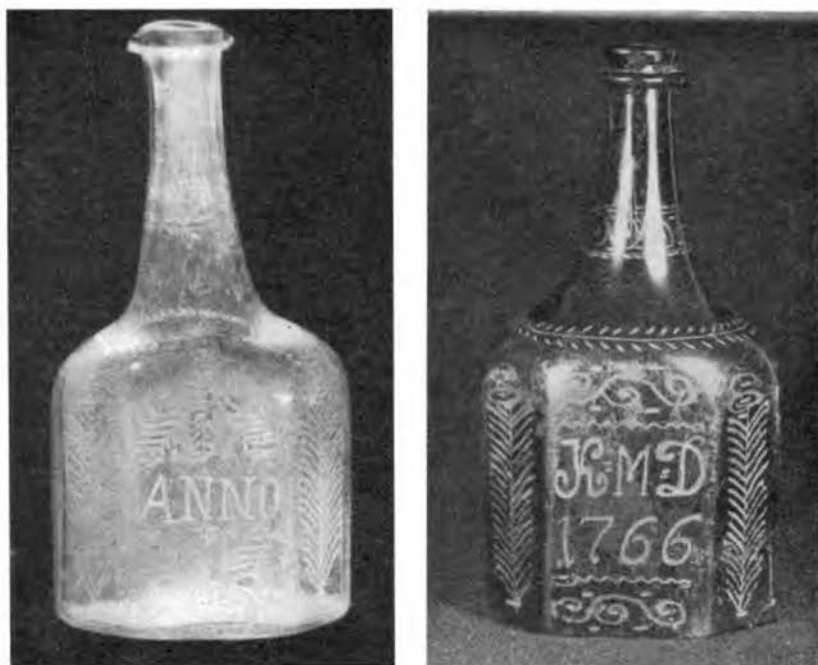

Bild 24—25. Flaskor av Skånska glasbrukets typ, 1756 och 1766.
KM: 37.008 och 4.586.

glada Sverige. (Se illustrationsmaterialet till Waldglas och annat primitivt glas sid. 77 ff.) Dekorationsarten, pålagda band och krusiga noppor, är den venetianska renässansens, översatt till ett rustikare språk. Materialet är av olika sammansättning och renhetsgrad och har alla färger från ogenomskinligt mörkbrunt och grönt till svagt mangantonat och helt klart.

Påverkad av de kontinentala formerna men till typens ursprung nordisk är flaskan bild 26 och 27, som genom fyra inknipningar på mitten fått en timglasliknande form. Detta kära barn har många namn: kluckaflaska — efter det kluckande ljud som uppstår när drycken passerar genom mittpartiets trånga rör — strålaflaska, stolpaflaska, skvallra, jungfruflaska, Kluck-Maren och Karoline, de senare benämningarna

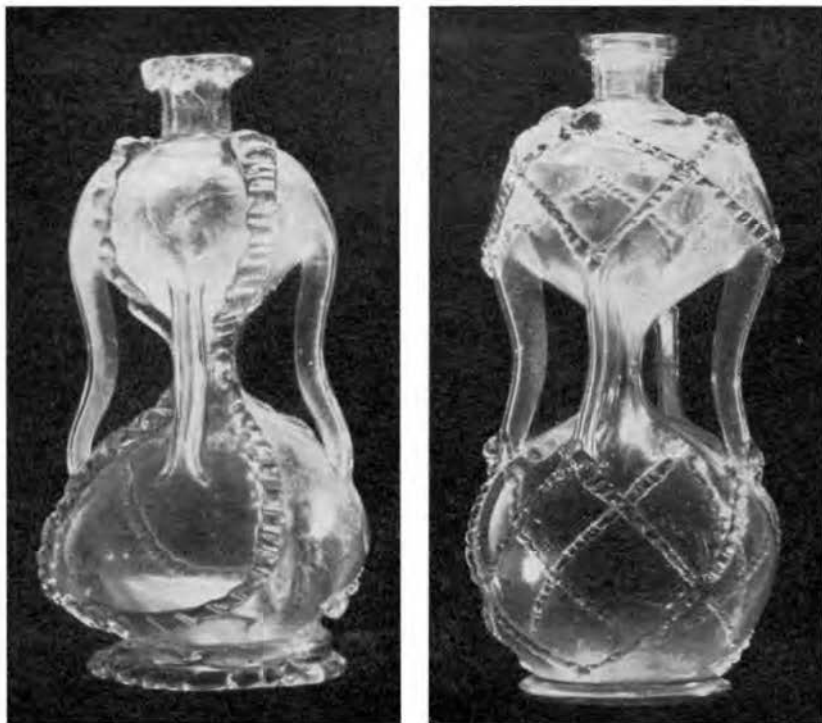

Bild 26—27. Svenska kluckaflaskor från 1700—1800-talen.
KM: 6.702 och 1.995.

— svensk, dansk resp. nordtysk — anspelande på den association till kvinnokropp som flaskans form ger.

Dessa typer liksom de tidigare nämnda brungröna 1700-talstyperna försvinner först när 1800-talets automatiska flaskblåsningsmaskiner tränger undan varje annan form av tillverkning, och flaskan upphör att vara en individuell konsthantverksprodukt. De hyttförfärdigade buteljformernas tid är då ett passerat stadium, och i högsta grad inaktuell är den engelska förordning, som på 1630-talet förbjöd försäljning av vin på flaskor till följd av svårigheten att göra två flaskor lika stora.

ARBETSBILDER FRÅN SYDSVENSKA GLASBRUK

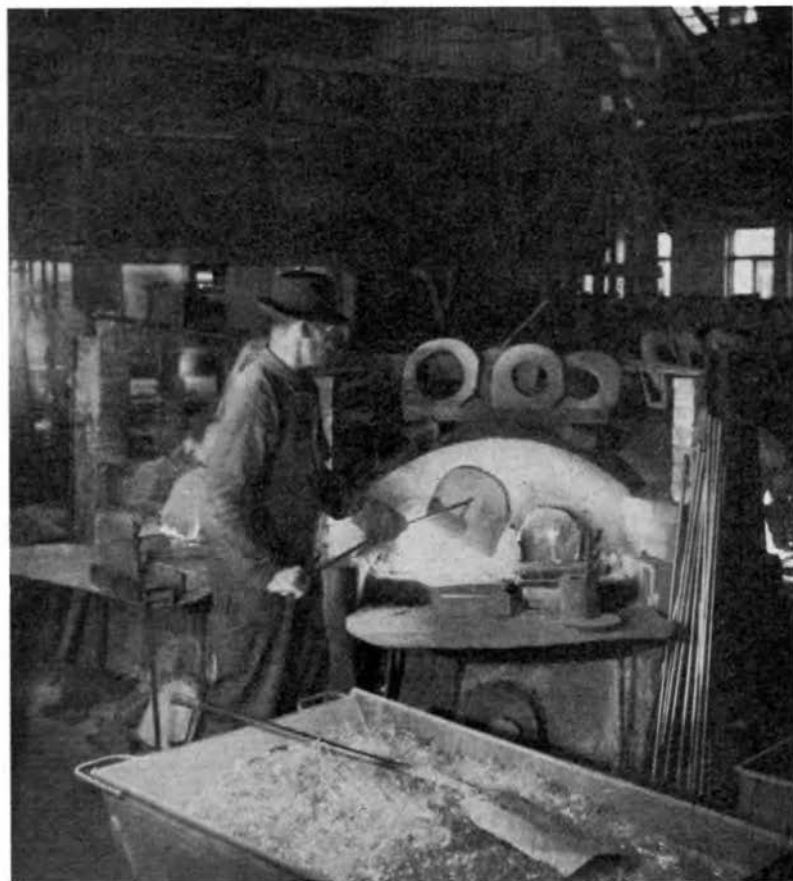
Av J. E. ANDERBJÖRK

Strömbergshyttan. Foto förf.

Degelbyte

Ugnen är glashyttans hjärta. Här smältes glasmassan i deglar. Den starka värmen medför att degeln blott håller 6—20 veckor, därefter måste den bytas ut. Detta arbete hör till de mest svettdrypande i en glashytta och renderade glasblåsarna förr i tiden s. k. »pottöl» till belöning.

Johansfors glasbruk. Foto förf.

Inläggning av glasmäng

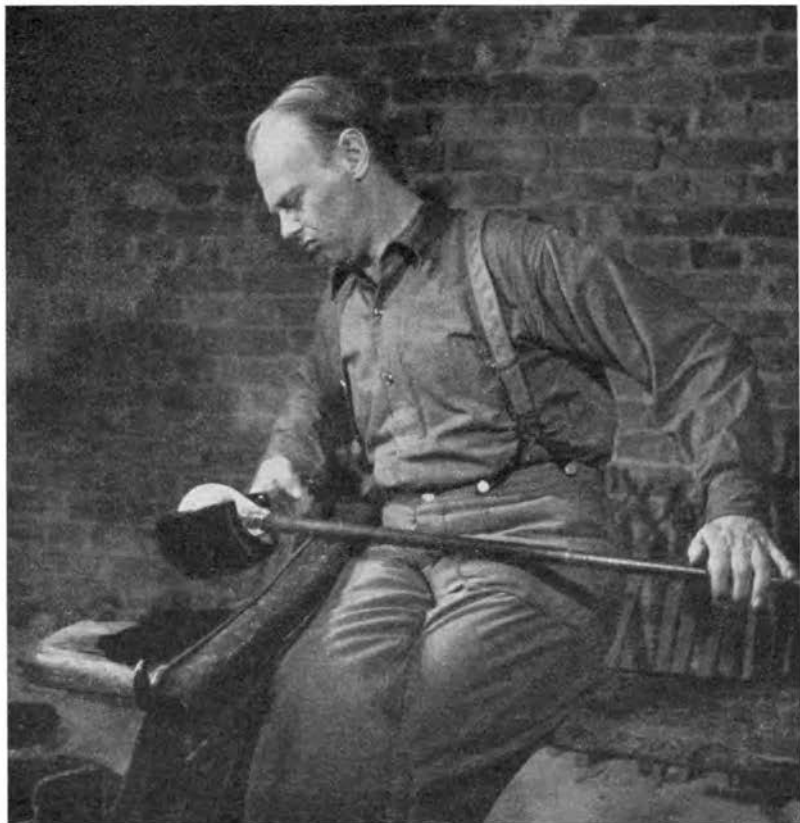
Glasmassan eller mängen, som yrkesmannen säger, består till största delen av sand, kalk, soda eller mönja. För att underlätta smältningen tillsättes skärv av krossat glas. Blandningen sker i en särskild mängkammare. Då arbetet i hyttan är slut för dagen, körs mängtrågen in till ugnen och mängen skopas in i deglarna. Under förnatten fyller man ytterligare ett par gånger på med mäng, så att degeln är full då smältan tidigt på morgonen är blank, d. v. s. färdig.

Gullaskravs glasbruk. Foto O. Lindberg, Hälsingborg.

En verkstad i arbete

Arbetarna i en glashytta är uppdelade i lag, eller s. k. verkstäder, vilka vanligtvis svarar för utarbetandet av glaset i var sin degel. I allmänhet består en verkstad av 8 man, nämligen: mästare, benmakare, uppblåsare, anångare, ben- och fotanångare eller värmare, formhållare och inbärare. De tre förstnämnda har var sin verkstadsstol och närmast ugnen sitter mästaren.

Johansfors glasbruk. Foto förf.

Uppblåsaren i sin stol

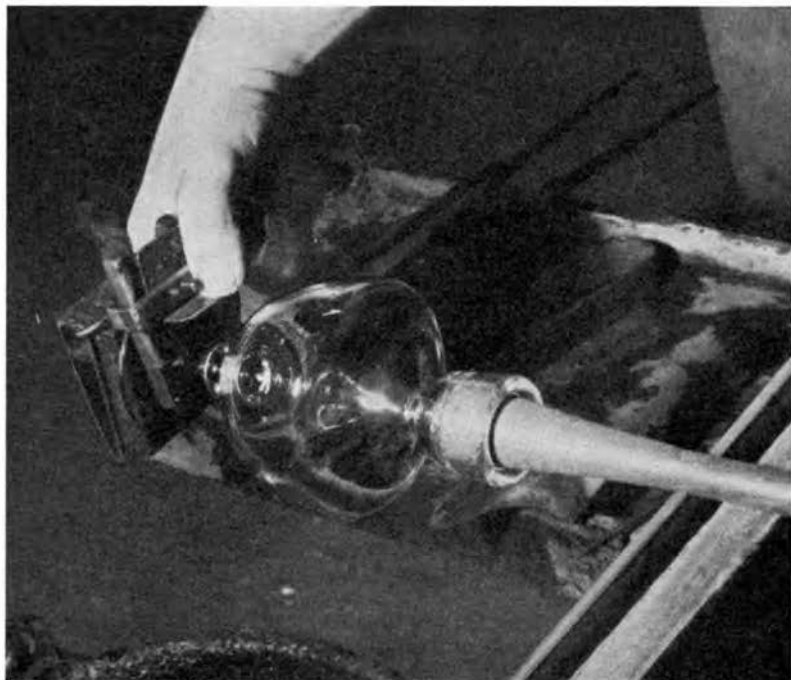
Glasblåsarens främsta verktyg är pipan. På den fångar han an glasmassan i degeln och med den blåser han ut biten, som här välkas i en i vatten doppad träskopa.

Strömbergshyttan. Foto förf. 1953.

Drivning

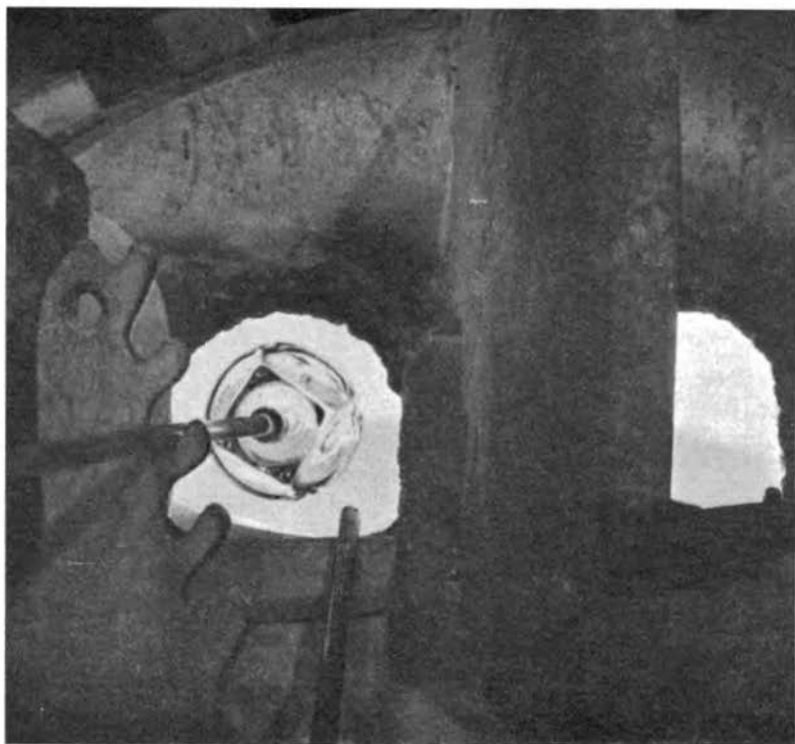
Alltsedan man för bortåt 2.000 år sedan fann på att blåsa glas med pipa har man drivit upp glaset — en metod som ännu användes för det finare och mera hantverksbetonade glaset. Före själva drivningen flyttar man över biten från pipan till puntellen, som är en rund järnstång. Sedan den fria mynningen värmts in, kan man klippa och driva upp biten med klipp-, respektive pinnsaxen till önskad form.

Gullaskruvs glasbruk. Foto O. Lindberg, Hälsingborg.

Ett sprängglas i fotsaxen

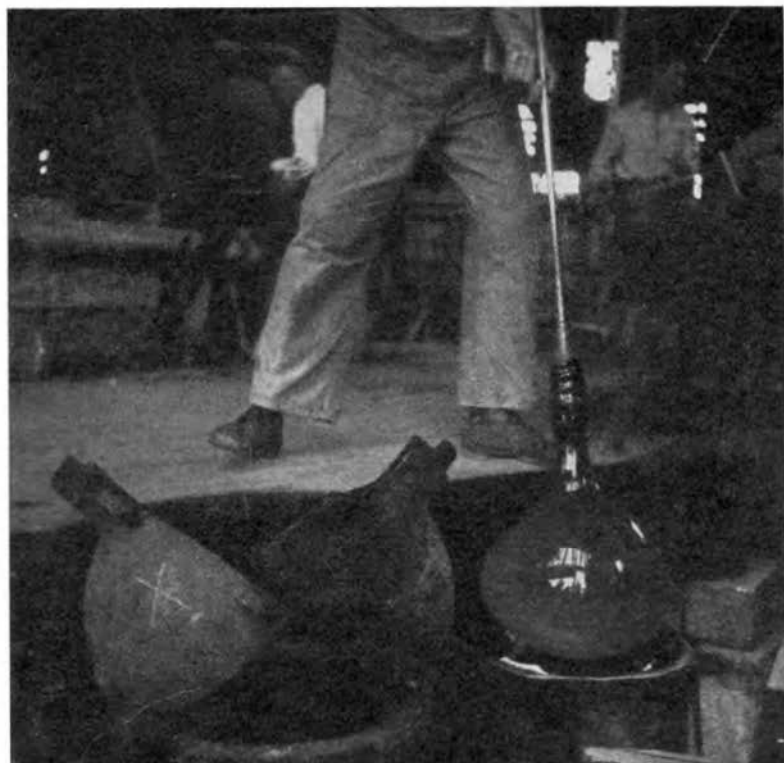
En yngre metod än drivningen är sprängningen. Därvid spränges glasets övre del av med hjälp av en gaslåga i en särskild maskin. Blåsningen och formningen av ben och fot sker i hyttan medan glaset ännu sitter kvar på pipan, varifrån det skrängs av för att via kylröret transporteras till glaskammaren.

Johansfors glasbruk. Foto förf.

Invärmning

Under arbetets gång svalnar och stelnar biten ganska hastigt ute i hyttan. Den måste då värmas in i ugnen för att vidare kunna blåsas ut, formas eller bearbetas. Ju tjockare och större glaset skall bli, ju oftare måste det värmas in.

Kungälv's glasbruk. Foto Olle Ekberg.

Blåsning i form

En del glas kan blåsas för fri hand, men oftast använder sig en glasblåsare av formar av trä eller järn. Bilden visar hur en blivande damejeanne skall lyftas ner i och blåsas ut i en järnform. Damejeanner tillverkas numera uteslutande med maskiner, men ännu för ett par år sedan kunde man på Kungälv's glasbruk se, hur glasblåsarna blåste och arbetade ut de stora flaskorna på upptill 60 liter för hand.

Gullaskruvs glasbruk. Foto O. Lindberg.

Vid pressmaskinen

Att pressa eller gjuta glas är en metod, som förekommit i vårt land sedan 1830-talet. Glasmassan fångas an på en spik och får rinna ner i järnformen, som skjutes in i pressen. Efter pressningen häftas glaset an på en puntel och värms in för att få den jämna och fina yta, man fordrar av ett bra pressglas.

Sandviks glasbruk. Foto förf.

Vid kylröret

När ett glas är färdigt i hyttan placeras det av en inbärare i kylröret. Där upphettas glaset först till omkring 600 grader. Därefter kyls det långsamt ned till rumsvärme för att spänningar i glasmassan skall utjämnas. Glaset passerar därvid på vagnar eller löpande band genom kylröret. Tjocka glas måste i allmänhet avkylas i särskilda ugnar, som tilltäppes och får svalna ner under ett dygn eller mer, innan glaset utan fara för att spricka kan tas ut för vidare behandling.

Kosta glasbruk.

I kantvärmningsmaskinen

På ett sprängglas är kanten skarp och hård sedan kappan borttagits. Kanten måste då först slipas och därefter smältas ner av en kraftig låga i en kantvärmningsmaskin för att bli jämn och behaglig.

Kosta glasbruk. Foto K. W. Gullers.

Vid slipstenen

På slipstenen jämnas glasens kanter och borttages märken efter puntellen. Med hjälp av slipstenen kan också glasen dekoreras. Alltefter slipstenens form talar man t. ex. om fasett-, plan-, skär- eller olivslipning.

Orrefors glasbruk. Foto Selbing.

Gravyr

Vid gravyr används koppartrissor fästa på en roterande spindel och fuktade med fint karborundumpulver slammat i olja. Gravyren bygger ej som slipningen på ljusbrytningen utan mönstret framstår oftast matt mot den omgivande klara glasytan.

LITTERATUR OM ÄLDRE GLAS

Förteckningen avser hålglas och upptar icke skrifter rörande plant glas och glasmåleri. Den är kortfattad. Intresserade hänvisas till Förteckning över Magnus Eidems samling av böcker rörande glas och glasstillverkning, Göteborg 1923, och Förteckning över Svensk glaslitteratur utgiven av Y. W. Anderberg, redigerad av Jan Erik Anderbjörk, Växjö 1950.

Översikter

- EIDEM, MAGNUS, Berättelser ur den äldre glasindustriens historia. Göteborg 1912.
- HONEY, W. B., Glass. A handbook for the study of glass vessels of all periods and countries & a guide to the museum. Victoria and Albert museum. London 1946.
- SCHMIDT, ROBERT, Das Glas. Handbücher der staatlichen Museen zu Berlin. 2:dra uppl. Berlin und Leipzig 1922.
- Europäisches Glas. Die Sammlung Wilfred Buckley. Berlin 1927.

Antiken

- EDGAR, C. C. Catalogue des Antiquités égyptiennes du Musée du Caire. Graeco-Egyptian Glass, 1905.
- EISEN, G., Glass, I—II, 1927.
- FOSSING, P., Glass Vessels before Glass-Blowing, 1940.
- FREMERSDORF, F., Römische Gläser aus Köln, 1939.
- HABEREY, W., Spätantike Gläser aus Köln. Bonner Jahrb. 1942.
- HALL, E. H., A Collection of Antique Glass. Philadelphia Museum Journal, 1913.
- HARDEN, D. B., Roman Glass from Karanis, 1936.
- KISA, A., Das Glass im Altertume, 1908.
- LOEWENTAL, A. I. & HARDEN, D. B., Vasa murina. Journal of Roman Studies, 1949.
- MORIN-JEAN, La Verrerie en Gaule sous l'empire romain, 1913.
- RADEMACHER, FR., Fränkische Gläser aus dem Rheinland. Bonner Jahrb. 1942.
- RIDDER, A DE, Collection de Clereq. Catalogue. VI. Les terres cuites et les verres, 1909.

- TROWBRIDGE, M. L., *Philological Studies in Ancient Glass*, 1928.
 VESSBERG, O., *Roman Glass in Cyprus*. Opusc. archaeol. Rom. inst.
 VII. 1952.

Amerika

- KNITTLE, P. M., *Early American Glass*. New York & London 1927.
 MOORE, N. H., *Old glass, European and American*, 1926.

Danmark och Norge

- BOESEN, G., *Gamle Glas*. Kbhvn 1950.
 BUCH POLAK, ADA, *Gammelt norsk glass*. Oslo 1953.
 GREVENOR, H., *Kunstindustrien i det 18. Aarhundrede*. Norsk Kunst-
 historie B II. Oslo 1927.
 — Signerte norske Glasspokaler. Kunstindustrimuseet i Oslo Årbok
 1928—1929. Oslo 1930.
 GROSCHE, H., *De norske Glasværkers Historie*. Christiania Glas Maga-
 sins Udstilling 1899. Christiania 1899.
 NYROP, C., *Danmarks Glasindustri indtil 1750*. Historisk Tidsskrift.
 Kbhvn 1879.
 RÖSOCH, H., *Norsk Glass i to hundrede År*. Utstilling i Kunstindustri-
 museet i Oslo Maj—September 1939. Oslo 1939.

England

- BATE, PERCY, *English Table Glass*. London 1906.
 BUCKLEY, FRANCIS, *A history of Old English Glass*. London 1925.
 PERCIVAL, MAC IVER, *The Glass Collector, a Guide to old English
 Glass*. London.
 THORPE, W. A., *English and Irish Glass*. London och Boston 1927.

Frankrike

- FREMY, E., *Histoire de la manufacture royale des glaces de France
 au XVII:e et XVIII:e siècle*. Paris 1909.
 PELLETIER, P., *Les verriers dans le Lyonnais et le Forez*. Paris 1887.

Italien och Spanien

- CECCHETTI, BART. & ZANETTI, VINC., *Monografia della vetraria ve-
 neziana e muranese*. Venezia 1874.
 FROTHINGHAM, A. W., *Hispanic Glass*. The Hispanic Society of Ame-
 rica. New York 1914.
 HOUDOY, J., *Verreries a la facon des Venise*. Paris 1873.

Nederländerna

- PAREAU, A. M., *Nederlandsche glasgraveurs en glasëters en hun werk*.
 Amsterdam u. å.

PHOLIEN, FL., *La verrerie au pays de Liège*. Liège 1899.

SCHMIDT, ROBERT, *Punktierter und gerissene holländ. Gläser und verwandte deutsche Arbeiten*. Cicerone 1911.

Sverige

AMBROSIANI, S., *Pukebergs glasbruk 1871—1946*. Minnesskrift. Sthlm 1946.

ANDERBJÖRK, J. E., *Kosta glasbruk 1871—1946*. Jubileumsskrift. Sthlm 1942.

— *Småländskt glas och glasindustri. En bok om Småland*. Sthlm 1943.

— *Ett praktglas från Casimirsborg*. Kalmar län 1943.

BÆCKSTRÖM, A., *Glasbruk och glashandel i Göteborg före 1826*. Kunst og haandverk. Kristiania 1918.

— *Några äldre glasformer från Kosta*. Svenskt hantverk. Sthlm 1920.

— *Kungsholmsglas. Från Nordiska Museets samlingar. Bilder och studier tillägnade Gustaf Upmark på hans 50-årsdag den 13 mars 1925*. Sthlm 1925.

— *Fyra reglementen för fyra svenska glasbruk från fyra skilda sekler*. Växjö 1951.

(Reglementena gäller: Stockholms glasbruk 1683, Götheborgs Glas-Fabrique 1799, Foglaviks Glasbruk 1882, Limmareds glasbruk 1902.)

CEDERBLM, GERDA, *Något om Sveriges äldsta glastillverkning. Fataburen 1910*.

JOHANSSON, J., *Limmareds glasbruk 1740—1940*. Industritidningen Norden 68, 1940.

KARLSON, W., *Skånska 1700-talsglas*. Kulturen 1944.

KJELLBERG, S. T., *Spegeln*. Kulturen 1939.

KLINGA, G., *En glasblåsares minnen. Notiser från Arbetarnas Kulturhistoriska sällskap*. Sthlm 1932.

NYBLM, H., *Orrefors och den svenska glaskonstens renässans. Ord och bild 1923*.

RAPHAEL, E., *Svenska kända glasbruk 1700—1830*. Fataburen 1910.

SEITZ, H., *Mäster Påvels hytta vid Trestenshult. Jorden runt 1932*.

— *Om de linnéanska glasen*. Sv. Linnésällskapets årsskr. 1932.

— *Om glaset i Sverige före Melchior Jung. En studie med anledning av några återfunna dokument*. Konsthistorisk tidskr. 1933.

— *Glas och metall. Några historiska fall av formal släktskap*. Svensk nyttokonst 1933.

— *Glaset förr och nu. Med bidrag av C. J. Lamm och K. Vogel*. Sthlm 1933.

— *Cedersbergs glasbruk och dess tillverkningar 1781—1832. Medd. från Östergötlands fornminnes- och museiförening 1933—34*.

- SEITZ, H., Äldre svenska glas med graverad dekor. En undersökning av det bevarade 1700-talsbeståndet. Nordiska museets handl. 5. Sthlm 1936.
- Glasförare och glasbodas. Svenska kulturbilder. Ny följd: 4. Sthlm 1937.
- Kungsholms glasbruk. Samfundet S:t Eriks årsbok 1937.
- Hertig Karls glas. Sörmlandsbygden 1947.
- STEENBERG, ELISA, Svenskt glas. Sthlm 1946.
- Flaskor och glas. Sthlm 1952.
- Svenskt adertonhundra-talsglas. En konsthistorisk studie. Sthlm 1953.
- STRÖMBERG, EDV., Ur den svenska glasindustrins historia. Keramik och glas 1932: 1.
- Några svenska ljuskronor från 1700-talet. Kronobergsboken, Hyltén-Cavalliusföreningens årsbok 1946. Växjö 1947.
- SUNDBERG, J., Skånska glasbruket. En storindustri i Skåne under förra hälften av 1700-talet. Hässleholm 1940.
- UPMARK, G., Glaset och dess tillverkning. Historik. Uppfinningarnas bok, 7. Sthlm 1903.
- (ÖSTLUND, KARIN), Limmareds glasbruk 1740—1940. Ulricehamn 1940.

Tyskland och Österrike

- BUCHER, BRUNO, Die Glassammlung des K. K. Österreich Museums. Wien 1888.
- CZIHAK, E. v., Schlesische Glaser. Breslau 1891.
- HAMPE, TH., Das Altnürnbergger Kunstglas und seine Meister. Neu-jahrsblätter der Gesellsch. für fränk. Geschichte XIV. München und Leipzig 1919.
- PAZAUREK, GUSTAV E., Die Gläserammlung des Nord-böhmischen Gewerbemuseums in Reichenberg. Leipzig 1902.
- Gläser der Empire- und Biedermeierzeit. Leipzig 1923.
- Schweden und Coburg-Gotha. Beziehungen auf dem Gebiete der Glasveredlung. Nationalmusei årsbok 1933.
- RADEMACHER, FRANZ, Die deutschen Gläser des Mittelalters. Berlin 1933.
- SCHMIDT, ROBERT, Brandenburgische Gläser. Berlin 1914.
- Die Gläser der Sammlung Mühsam. Berlin 1914, Neue Folge 1926.
- SCHWARZ, PHILIPP, Gläserformen. Stuttgart 1916.

REDOGÖRELSE FÖR KULTURHISTORISKA FÖRENINGENS FÖR SÖDRA SVERIGE VERKSAMHET ÅR 1952.

A. LEDAMÖTER, STYRELSE OCH REVISORER.

Högste beskyddare:

HANS MAJ:ET KONUNG GUSTAV VI Adolf.

Hedersledamöter: Direktör Falk Simon, Göteborg.
Hovintendent John Kroon, Malmö.
Direktör Karl Wistrand, Stockholm.
Landshövding Johan Nilsson, Kristianstad.

Ständiga ledamöter på grund av särskilda förtjänster:

Professor J. G. Andersson, Stockholm.
Disponent H. Dunker, Hälsingborg.
Kammarherre H. G. Toll, Stockholm.
Direktör Th. Winborg, Stockholm.
Sekreterare Bengt Lanke, Malmö.
Kamrer Birger Grambeck, Malmö.
Sekreterare H. Henriksson, Kristianstad.
Konstsmiden Henning Persson, Lund.
Kyrkoherde Yngve Werger, Ängelholm.
Byggnadschefen Carl Erik Holmberg, Lund.

Antalet ständiga ledamöter i övrigt uppgick per den 31 december till 334 och årsbetalande till 20.460.

De senare fördelade sig på följande sätt:

Malmö	2.032	Höganäs	106
Lund	2.060	Eslöv	163
Hälsingborg	702	Simrishamn	48
Kristianstad	243	Hässleholm	109
Landskrona	239	Skanör-Falsterbo	29
Ystad	155	Skånes landsbygd	4.852
Trelleborg	175	Utanför Skåne	9.217
Ängelholm	126	Abonmenter	204

Föreningen höll årsmöte den 11 juni. Årsmötet godkände enhälligt det av styrelsen framlagda förslaget till ändring av stadgarna. Till täckande av kostnaderna för museibygnadernas underhåll beslöt årsmötet giva styrelsen tillstånd att mot säkerhet i föreningens fonder och fastigheter upptaga ett lån å 70.000 kronor. Dessliques beslöt årsmötet att även giva styrelsen tillstånd att upptaga ett lån mot liknande säkerhet å 70.000 kronor för återuppbyggandet av den nedbrunna gästgivaregården i Östarp.

Årsmötet återvalde intill årsmötet 1955 de i tur avgående styrelseledamöterna direktör Holger Crafoord, friherre Arvid De Geer och major Christer Wahlgren samt till suppleant under samma tid professor Sigfrid Svensson.

Till revisorer av 1952 års förvaltning utsåg årsmötet föreningens förutvarande revisorer disponenten C.-E. Borgenstierna och kassadirektören Nils Bäckman med stationsinspektoren Åke Nordenskjöld och bankdirektören David Berglund såsom suppleanter, samtliga i Lund.

Till revisorer av den Fahlbeckska kulturfonden utsåg föreningen sina sålunda valda revisorer.

Såsom Kungl. Maj:ts revisor fungerar landskamrer Sigurd Dahlrup och såsom staden Lunds revisor bankkamrer K. E. Lenntorp.

I samband med årsmötet öppnades och demonstrerades den nymonterade silveravdelningen i Herrehuset. Årsmötet, som besöktes av ett hundratal medlemmar, avslutades med kollation i Borgarhuset.

Styrelsen har under året utgjorts av: landshövding Allan Vougt, K. Maj:ts ombud, ordförande, professor Lauritz Weibull, v. ordförande, riksdagsman Rud. Anderberg, Malmöhus läns landstings ombud, direktör Holger Crafoord, friherre Arvid De Geer, landstingsman Edvard Hallberg, Kristianstads läns landstings ombud, hovintendent John Kroon, redaktör Johan Nilsson, fabrikör Walfrid Nordström, direktör Alfred Persson, Lunds stads ombud, folkskoleinspektör K. G. Ljung-hill, Lunds stads ombud, friherre fil. dr H. H. von Schwerin, major Christer Wahlgren och advokat Bertil Wickman samt självskrivna ledamot intendenten, fil. dr Sven T. Kjellberg.

Suppleanter i styrelsen har varit: överläkaren med. dr Gunnar Edström, Lunds stads ombud, konsul Georg Lindström, landstingsman Per Lovén, Malmöhus läns landstings ombud, dövtumkonsulent John Ek, Lunds stads ombud, professor Sigfrid Svensson och disponent J. A. S. Timberg.

Styrelsen har sammanträtt den 22/4, 11/6 och 17/11. Det av styrelsen tillsatta arbetsutskottet, bestående av hrr Weibull, ordf., Kjellberg, sekr., Nordström, Persson och Svensson, har sammanträtt den 4/4, 9/6, 3/7, 17/7 och 12/11.

B. FÖRENINGENS EKONOMI.

Anslagen till föreningen för upprätthållande av verksamheten framgår av efterföljande utdrag ur räkenskaperna.

Kungl. Maj:t avslag föreningens ansökan om ett lotterimedelsanslag å 150.000 kronor till fullföljande och avslutande av den i de sakkunnigas betänkande av den 24 mars 1944 framlagda planen till museets ekonomiska sanering, vartill tidigare beviljats lotterimedelsanslag med 90.000 kronor. De av årsmötet beslutade lånen å sammanlagt 140.000 kronor, varav 70.000 kronor för återuppförande av den nedbrunna gästgivaregården i Östarp, har beviljats av Kungl. Maj:t.

De sammanlagda kostnaderna för återuppförandet av Östarp's gästgivaregård har utgjort 161.021:61 kronor. Det utbe-komna brandförsäkringsbeloppet utgjorde 80.210 kronor. Anmärkas bör att omedelbart före branden höjdes brandför-

säkringen från 60.000 till 100.000 kronor. Weberöds Nya Tegelbruks Aktiebolag har genom disponenten Oskar Webmark skänkt material till golvet i gästgivaregårdens stensal.

Medlemsvärningen har även under detta år bedrivits i stor omfattning. Den totala medlemssiffran visar en ökning med 535 till 20.808. De inbetalda medlemsavgifterna utgjorde 152.179 kronor, varav 8.959 kronor såsom frivilliga bidrag utöver medlemsavgiften.

Årsboken har utgått i 21.000 exemplar, författarna har lämnat sina bidrag kostnadsfritt och Aktiebolaget Åkerlund & Rausing har i likhet med tidigare år ställt skyddskartonger för årsbokens förpackning kostnadsfritt till föreningens förhållande.

Skånsk Bildalmanacka 1953 har återgivit skånska allmogemålningar av Frans Lindberg. Behållningen uppgår till 6.406: 74 kronor.

Den på initiativ av hovintendenten John Kroon utgivna faksimilreproduktionen av F. de Wit's karta över Skåneland har vid utgången av året lämnat en samlad behållning av 22.686: 70 kronor. Försäljningen fortsätter.

Brandförsäkringarna på Östarp har höjts på följande sätt: gästgivaregården till 200.000 kronor, Gammelgården från 40.000 till 52.000 kronor och Möllegården från 57.800 till 97.800 kronor.

Samlingarnas värde har under året ökats med 7.455: 25 kronor, därav genom gåvor med 3.361 kronor.

Styrelsen frambär föreningens varma tack för dessa anslag och gåvor, genom vilka verksamheten kunnat upprätthållas och museet tillväxa.

UTDRAG UR KULTURENS RÄKENSKAPER FÖR ÅR 1952.

Tabld öfver utgifter och inkomster.

Utgifter:

Löner, pensioner och expensmedel	161.370: 51
Fastighetsutgifter	54.979: 96
Belysning, vatten, värme och renhållning	27.528: 31
Resor, frakter, porto och telefon	3.121: —
Reklam, annonser och skrivmaterial	2.842: 76
Skatter, riks- och brandförsäkringar	6.045: 60
Trädgårdens underhåll	1.280: 38
Utställningar och attraktioner	777: 06
Utgifter för Konserveringsanstalten	1.972: 79
» » Östarp	174.164: 20
» » trycksaker	579: 96
» » fotografering	3.279: 53
» » årsbokens färdigställande och distribution	52.497: 78
» » medlemsvärning, registrering av medlemsstocken och inkassering av förutvarande medlemmars avgifter	46.554: 09
Diverse utgifter	9.787: 07
Ränteutgifter	2.508: 34
Nedskrivning med inköpssumman av under året inköpta inventarier	1.108: 05
S:a Kronor	550.397: 39

Inkomster:

Inträdesavgifter	23.911: 80
Medlemsavgifter och abonnemang å årsboken....	143.220: —
därutöver erlagda frivilliga avgifter	8.959: —
Hyror, naturaförmåner och arrende för kafé-rörelsen	7.110: —
Inkomster från Östarp (vari ingår uppbyggnaden brandskade- ersättning med 80.210: —)	85.939: 53
» » av annonser i samt försäljning av årsboken	6.374: 48
Kontanta gåvor	40: —
Nettoinkomst av Skånsk bildalmanacka	6.406: 74
Ränteinkomster	2.295: 81
Inkomster av försålda trycksaker	1.475: 20
» » » » » Kulturens Julkalendrar	4: —
Diverse inkomster	16.704: 10
Värdet av skänkta föremål till samlingarna	3.361: —
» » » » » bibliotek och arkiv	260: 50
Bidrag till rörelsen från Kulturens donationsfonder	29.804: 11

Årsanslag:

från Staten	63.885:—	
» Lunds stad	20.000:—	
» Malmöhus läns landsting	10.000:—	
» Kristianstads läns landsting.....	5.000:—	98.885:—
Kapital-Konto		115.646: 12
		<hr/>
	S:a Kronor	550.397: 39

Balansräkning.

Tillgångar:

	^{31/12} 1951	^{31/12} 1952
Fastigheter i Lund och Östarp	753.000:—	753.000:—
Samlingarna	1.871.744: 03	1.879.199: 28
Bibliotek och arkiv	31.618: 30	33.612: 98
Inventarier	1:—	1:—
Varor (textilier)	3.520:—	3.520:—
Fordringar	6.182: 90	13.285: 96
Obligationer, förlagsbevis och aktier tillhöriga donationsfonderna	53.559: 77	53.559: 77
Lån till Fastighetsför. Hjorten u. p. a.	29.750:—	29.000:—
Kassa, bank och postgiro	216.486: 90	227.903: 10
	<hr/>	<hr/>
	S:a Kronor	2.965.862: 90
		2.993.082: 09

Skulder:

Lån hos Sparbanken i Lund enl. Kungl. Maj:ts medgivande	55.000:—	195.000:—
Diverse skulder	78.828: 95	78.052: 43
Innehållen prelinjärs katt å anställdas löner	5.401:—	7.188:—
Anslag till utgivande av arbete om skånsk textilkonst samt från Gustaf Nilssons sterb- hus för senare inrättande av butik	4.000:—	4.000:—
Kulturens 1600-talskarta	19.686: 30	22.686: 70
Gåva för bestridande av kostnader för den s. k. Lundamodellen (saldo)	9.730: 30	9.730: 30
Publ. »Skånska serien»	533: 90	794: 90
» »Skånska Utsigter» av U. Thersner	—:—	7: 05
Donationsfondernas sammanlagda kapitalbe- hållning	226.092: 64	224.679: 02
Kapital	2.566.589: 81	2.450.943: 69
	<hr/>	<hr/>
	S:a Kronor	2.965.862: 90
		2.993.082: 09

Fondernas kapitalbehållning.

	Föreningen äger av fonderna disponera: 31/12 1952:	Icke disponibel del av fonderna:	
		31/12 1951:	31/12 1952:
Thomanderska fonden	3.808: 91	10.276: 32	10.336: 51
Anna Karlins premiefond	469: 13	1.170: 08	1.175: 26
Ole Olsens Keramiske Legat	6.815: 92	31.347: 61	31.688: 02
Beathe och Sven Bengtssons fond..	715: 16	21.740: 22	21.807: 15
Bosebo Kyrkokassa	1.334: 04	—	—
Skånska Brands fond	1.071: 50	10.670: 05	10.707: 94
Kulturhistoriska Museets Jubelfond	829: 28	9.508: 08	9.538: 81
Skånebokens fond	14.196: 90	44.316: 72	44.495: 42
Ingeborg Holcks fond	1.364: 78	5.380: 40	5.434: 62
Kulturens Nybyggnadsfond	3.389: 57	—	—
Anna Lithströms fond	1.450: 38	10.306: 94	10.343: 68
Bror W. Olofsons fond	2.179: 12	27.724: 88	27.812: 23
Enskilda anslag (gåvomedel från bolag m. fl.)	7.933: 16	—	—
Ständiga medlemmars fond	5.781: 53	—	—

S:a Kronor	51.339: 38	172.441: 30	173.339: 64
Efter tillägg av de medel föreningen enligt ovan äger disponera			51.339: 38
utgör fondernas sammanlagda kapitalbehållning per 31/12 1952			224.679: 02

UPPGIFT PER 31/12 1952 ANGÅENDE FOND TILLGÅNGARNAS ART:

	Ungefärlig marknadskurs vid 1952 års slut:	Bokfört till:
nom. Kr. 20.000:— Mo-Domsjö 4 % förlagsbevis 1945	97 %	20.000:—
» » 15.000:— Svenska statens 3 % obl. av 25/12 1946	91 %	14.960: 62
» » 5.000:— L. M. Ericssons 4 1/2 % för- lagsbevis 1944	100 %	5.000:—
100 st. aktier i Svenska Sockerf. AB å Kr. 60:—	68 kr.	6.000:—
20 » » » » » » » » » » » » » 76: 50	68 kr.	1.530:—
23 » » » Skand. Banken AB » » » 211:—	265 kr.	4.853:—
5 » » » » » » » » » » » » » 243: 23	265 kr.	1.216: 15
	S:a Kronor	53.559: 77

Härtill kommer:

Thomanderska fondens fordran hos Fastighetsföreningen Hjorten u. p. a. mot säkerhet av inteckning	4.000:—
Innestående å motböcker med Sparbanken i Lund	167.119: 25
	S:a Sum Kronor 224.679: 02

Lund i februari 1953.

Sven Tornborg.

Revisionsberättelse.

Undertecknade, utsedda att granska Kulturhistoriska föreningens för södra Sveriges räkenskaper och förvaltning för år 1952, få efter fullgjort uppdrag avgiva följande berättelse.

Styrelsens protokoll samt föreningens räkenskaper och övriga handlingar berörande revisionen ha av oss genomgåts utan anledning till erinran.

Banktillgodohavandena och förefintliga värdehandlingar hava inventerats utan anmärkning.

Kassan har av oss uppräknats och befunnits riktig.

Försäkringarna av föreningens byggnader och samlingar synas oss efter utlovade smärre förhöjningar vara tillfredsställande.

Särskild utsedd siffergranskare har över sin verksamhet avgivit egen berättelse.

Då någon anledning till anmärkning icke förefunnits, tillstyrka vi att ansvarsfrihet beviljas styrelsen för den tid revisionens omfattat.

Lund den 26 maj 1953.

N. Bäckman

Carl-E. Borgenstierna

Utsedda av Kulturhistoriska förening

S. Dahlrup

K. E. Lenntorp

Utsedd av Kungl. Maj:t

Utsedd av Stadsfullmäktige i Lund

SAMMANDRAG AV STIFTELSEN KULTURFONDENS RÄKENSKAPER
FÖR ÅR 1952.

I n g å e n d e B a l a n s.

Lunds stads 3 % obl. av år 1940	3.000:—	
Stockholms stads 3 % obl. av år 1940	4.000:—	
Konungariket Sveriges Stadshypotekskassas		
3 1/2 % obl. av år 1950	121.000:—	
Göteborgs stads 3 1/2 % obl. av år 1951	5.000:—	
Innestående i Skand. Banken A/B	1.609:56	
Sparbanken i Lund	2.376:08	
Upplupna ej förfallna räntor	1.779:58	138.765:22

I n k o m s t e r.

Ränta å Lunds stads obl.	90:—	
» » Stockholms stads obl.	120:—	
» » Sv. Stadshypotekskassas obl.	4.235:—	
» » Göteborgs stads obl.	175:—	
» » medel i bank	138:27	4.758:27
Upplupna ej förfallna räntor	1.779:58	
	Kronor	145.303:07

Utgifter.

Kulturhistoriska Föreningen	4.329: 78	
Arvode till förvaltaren för år 1952	190: 32	4.520: 10
Upplupna ej inbetalda räntor		1.779: 58

Utgående Balans.

Lunds stads 3 % obl. av år 1940	3.000:—	
Stockholms stads 3 % obl. av år 1940	4.000:—	
Konungariket Sveriges Stadshypotekskassas 3 1/2% obl. av år 1950	121.000:—	
Göteborgs stads 3 1/2 % obl. av år 1951	5.000:—	
Innestående i Skand. Banken A/B	1.598: 73	
» » Sparbanken i Lund	2.625: 08	
Upplupna ej förfallna räntor	1.779: 58	139.003: 39
		Kronor 145.303: 07

För stiftelsen Kulturfonden:

Å drätselkammarens vägnar:

*Ivan Holmberg**/ G. Paulsson*

Förestående räkenskaper granskade och godkända:

För Stadsrevisionen:

Gösta Ståhl

För Kulturhistoriska Föreningen:

Carl-E. Borgenstierna N. Bäckman

C. TJÄNSTEPERSONAL OCH VERKSAMHET.

Intendent:	fil. dr Sven T. Kjellberg
Antikvarier:	fil. dr William Karlson
	fil. dr Ragnar Blomqvist
Amanuens:	fil. lic. Carl Gustaf Lekholm
Skattmästare:	f. bankdirektören Sven Tornborg
Ombudsman:	överste Sven Forsberg
Kanslibitråde:	fru Ulla Ekstrand
Konservatorer:	fröken Märta Lindström
	herr Eric Hanson
Rustmästare:	herr Wilhelm Jönsson

Utom den fasta personalen har såsom tidigare varit anställda en snickare, en gårdskarll och ett par man till handräknings-

arbeten vid byggnadernas reparation, en biljettkassörska, två städfruar och ett antal söndagsvakter samt ett biträde på textilavdelningen. Nattvaktstjänsten har varit uppdragen åt Malmö Nattvaks Garantiaktiebolag.

Amanuensen Lekholm har varit tjänstledig från juni månad till årets slut för inventering av kulturhistoriskt märkliga byggnader i Skåne. Fru Elisabet Eklund-Fex har under tiden 16/6—15/8 och 15/9—31/12 tjänstgjort som e. o. amanuens och fröken Waltraud Rolfs såsom e. biträde på den textila konserveringsavdelningen under tiden 16/10—31/12. Såsom arkivarbetare har överste Konstantin Kanep under året varit anställd vid museets bibliotek.

Silversamlingarna, som varit nedpackade sedan krigsutbrottet 1939, har under året monterats i Herrehusets bottenvåning och blivit tillgängliga för besökaren. I samband med föremålen har inretts en verkstadsinteriör. För komplettering av redskapsbeståndet företogs en inventering av sydsvenska guldsmedsverkstäder, vilken medförde förvärv av ett stort antal verktyg av skilda slag. Genom tillmötesgående från Göteborgs museum erhöles felande typer såsom deposition.

För iståndsättande av Bosebo kyrka i avsikt att göra denna tillgänglig för det kyrkliga livet och för högtidssammankomster har under året bildats en kyrkvårdskommitté bestående av hrr domkyrkoadjunkt Gunnar Anshelm, pastor Per Blomquist, domprost Nils Bolander, lektor Edvin Brugge, docent Sven Ek, byggmästare Harry Karlsson, fil. kand. Gotthard Nygren, bankdirektör C. G. Regnell och professor Albert Wifstrand samt museets intendent. Kostnaderna för kyrkans reparation och värmeinstallation har beräknats till 40.000 kronor. För att erhålla medel till arbetena har kommittén genom upprop i pressen väddjat om bidrag från allmänheten. Genom gåvor och anslag har vid årets slut influtit 19.281: 20 kronor. Under sommaren genomgick orgelverket en fullständig restaurering under ledning av orgelbyggaren Wilhelm Hemmersam. Den återinvigdes i samband med kyrkomusikerdagarna i augusti. Därefter har kyrkan varit upplåten för bröllop och radiogudstjänst. Dess 300-årsjubileum firades 21/10 under med-

verkan av Collegium Musicum Lundense och med högtidstal av professor Albert Wifstrand.

I början av året anordnades en utställning kallad »Alla tiders skor» i samarbete med »Gyllene Gripen». Denna omfattade skodon från olika delar av världen och från skilda tider och var i huvudsak en mönstring av museets eget bestånd kompletterat med en avdelning för modern skotillverkning och moderna skor. På hösten uppläts utställningslokaler för en utställning rörande »säkerheten i hemmet» anordnad av ett utskott inom kommittén »Lund, en säkerhetens mönsterstad».

Ett stort antal föreningar och sammanslutningar har förlagt sina årsmöten och sammanträden till museet, ofta med demonstration av samlingarna, såsom Fredrika Bremers distriktsstyrelse, Skånes lantmästareförening, Lunds arbetarinstitut, MYA:s konstförening, Den kgl. Porcelainsfabrik, Lunds rotaryklubb, Högerns kvinnoförbund, Lunds husmodersförening, Dansk kunsthåndverksforening, Rundturen, den internationella kongressen Pro Musica, Historisk samfund f. Sorö amt, Internationella studentkursen, Torna härads hembygdsförening, Lunds lottakår, Skåneföreningarna 1892 och 1894 års män, Skånska trädgårdsföreningen, Skånes smedmästareförbund, Lunds kristliga studentförening och Arkitektföreningen för södra Sverige.

Realkatalogiseringen av museets samlingar har fortsatt med beskrivning och fotografering i vanlig omfattning av nyförvärven samt komplettering av ett flertal grupper, såsom silver, koppar, belysning, tidmätning, dräkter och textila föremål. Amanuensen Lekholm har varit tjänstledig under sju månader för insamlande av material till Skåneinventeringen av kulturhistoriska profanbyggnader och miljöer.

Bearbetningen av under året och tidigare gjorda lundafynd har fortgått. Lundaarkivet har tillförts ett 50-tal blad originaluppmätningar från årets undersökningar och ett 100-tal fotografier och negativ. Från Humanistiska fonden har utgått fortsatt anslag till utarbetande av en arkeologisk generalkarta över Lund. Tack vare detta har 180 blad renritningar av uppmätningar från olika grävningsundersökningar kunnat färdig-

ställas av den för detta arbete anställda kartriterskan fröken Astrid Jönsson.

De lundahistoriska undersökningarna har i första hand omfattat den under föregående år påbörjade utgrävningen av Allhelgonaklostrets lämningar på den plats, där en tillbyggnad till universitetsbiblioteket skall uppföras. Här har påträffats husgrunder och andra lämningar av en bebyggelse, som emellertid synes ha varit periferiskt belägen i förhållande till det egentliga klosterkomplexet. Tack vare anslag från drätselkammaren i Lund och från enskild person har även några grävningsschakt kunnat upptagas över det område, där klosterkyrkan legat. För övrigt har arbetet omfattat övervakning av grund- och andra grävningar samt uppmätning och fotografering av utdömda byggnader. Såsom mera givande må framhållas grävningen för transformatorstationen på Mårtenstorget och en ledningsgrävning i Råbygatan. Vid den förra genomskars en av dammarna i den trädgård, som fordom fanns på platsen för Mårtenstorget, vid den senare berördes en rad skelett på S:t Johannes kyrkogård, som under medeltiden upptog södra delen av kvarteret Bagaren.

Såsom arkivarbetare har överste Konstantin Kanep varit sysselsatt med katalogisering i museets bibliotek.

D. SAMLINGAR, BIBLIOTEK OCH ARKIV.

Samlingarna har ökats med 567 nummer, varav 48 genom gåvor, 130 genom köp och 19 genom deposition. Accessionen omfattar n:ris 47.995—48.562.

Allmogeavdelningen. Av särskilt intresse är ett samlat förvärv från gården nr 25 i Veberöd, Torna, omfattande möbler, husgeråd och kläder, vilka tillhört lantbrukaren Per Persson och hans hustru Bengta Jönsdotter, gifta 1885. Här märkes målad utdragssäng från 1843, bord, liggsoffa, stolar, buffé, bänk och hörnskåp, spinnrockar, bandvävstol, spettkaksrulle, såll m. m., 11 klänningar, 2 manskostymer, 5 kappor, 2 rockar, slängkappa, schalar, livkjol, spedetröja, förkläde, benkläder, underklänningar, livstycken, västar och huvudbonader. I öv-

rigt må omtalas en oljemålning av I. Holmbergson från 1829 med folklivsmotiv från Söderslätt, en överliggare av ek till dörrkarm från Nevishög, Bara, daterad 1783, träårder från Vollsjö, Färs, samt textilier — däribland en samling från Anne-löv, Harjager, med täcke, dynvar, lakan, sängbård, dukar, förkläden, lintyg m. m.

Högre ståndsavdelningen. Med undantag av en snedklaffbyrå i rokokostil hör tillskottet av möbler till 1800-talet. Bland dem märkes en sängstol i Karl Johansstil, mahognystolar från 1840-talet, golvur med spelverk och klädsåp från 1800-talets mitt, såp i 1800-talsrenässans och ett toalettbord av mahogny i jugendstil. — Av fasta inredningsföremål märkes två vackra kakelugnar från Lund, den ena i rokokostil med nisch, gul och brunmarmorerad, den andra av empiristil med kolonn på fyrsidigt postamente, vit med dekor i mangan. — Som vanligt är tillskottet av textilier och dräkter övervägande. I samband med utställningen »Alla tiders skor» kompletterades skobeståndet med ett stort antal skodon från 1800- och 1900-talen. Från samma tid har museet också fått mottaga dam- och herrkostymer samt uniformer. Omnämnas bör en betjantdräkt från Trollenäs.

I årsförvärvet till de keramiska samlingarna intar professorn Fanny Brodén testamenteriska gåva av ett tebord med fajansskiva från Rörstrand med signaturen C. E. främsta rummet jämte en lockurna med dekor i blått och mangan tillverkad i Nevers omkr. 1700. Andra nyförvärv är figurin från Bing & Gröndahl samt blomsterskålar från Rörstrand, Arabia och Kähler, samtliga omkr. 1900. Bland övriga föremål av konstindustriellt slag kan nämnas ett intressant jordfynd från Flackarp av ett kopparbeslag med gropemalj, som tillhört ett processionskrucifix från 1200-talet.

De lundaarkeologiska samlingarna har ökat framförallt med fyndmassan från utgrävningen av Allhelgonaklostret. Bland övriga fynd må nämnas en samling om 25 hästskor, de flesta från medeltiden, som hittats vid en ledningsgrävning i Bredgatan. En dopfunt av sandsten, som en längre tid stått som

trädgårdsurna på tomten i västra hörnet av Östra Mårtensgatan och Stora Tomegatan men som tidigare skall ha tillhört domkyrkan, har av ägarna genom fröken Clara Lundberg överlämnats till museet.

Hantverk och handel. Det mest betydande förvärvet utgöres av ett stort antal verktyg och halvfabrikat för silversmide från Lund, Trelleborg, Ystad, Norrköping, Stockholm och Umeå, hopsamlade i samband med inredandet av en verkstadsinteriör i museet. Till gördelmakare Kastmans verkstad har ytterligare 31 verktyg förvärvats. — Bland samlingarna rörande handel märkes 3 st. huvudböcker för tiden 1884—1893, vilka förts av fru Maria Berg i hennes högarebod Lilla Södergatan 11, Lund, besman daterat 1746 och en sats skålpundsvikter från 1849. Av personhistoriskt intresse är ett par porträtt i olja av lanthandlare Dahlberg i Näsrum och hans fru, utförda av den från Strindbergs Röda rummet kände Ola Montanus (Måns Jönsson) omkr. 1890. Av samme konstnär är också en oljemålning av den Dahlbergska gravplatsen på Näsrum kyrkogård. — Bland personhistoriska minnen kan i övrigt antecknas en akvarellerad pennteckning föreställande brukspatronen Ernst Friedrich Meyer (1782—1810), svärfader till biskop J. H. Thomander, samt gipsmodellen till Anders Olssons staty av »Ljusets bonde». Museet har som gåva mottagit 48 st. medaljer och plaketter, som tillhört biskoparna Gottfrid Billing och Edv. Rodhe.

I övrigt bör omnämnas att samlingarna rör. läkekonst tillförts en del nyförvärv såsom injektionssprutor, som tillhört den framstående kirurgen, överläkaren vid Serafimerlasarettet professor K. G. Santesson, ett reseapotek från 1800-talets slut, nycklar till tandutdragning, låda med div. kirurgiska instrument från omkr. 1900, tablettmaskin och perbulator från apoteket Svanen i Lund. I detta sammanhang kan också nämnas ett par glasögon i fodral, vilka tillhört den ryktbare danske bildhuggaren B. Thorvaldsen.

Biblioteket har ökats med 246 nummer, därav 135 genom byte och 72 genom gåva. Accessionen omfattar n:ris 9.519—9.765.

ÅRETS DONATORER.

Förteckning över dem, som skänkt föremål till museet, biblioteket och arkivet — där ej annorlunda anges är hemorten Lund.

Fru Sophie Althin, dekorationsmålare Sture Berg, med. dr Walter Bergwall, lektor Augusta & fröken A. Björling, herr Ture Bonander, Marstrand, disponent C.-E. Borgenstierna, snickare O. Borglund, fru Fanny Brodén, fru Elsa Brycker, Stockholm, A.B. Bukowskis Konsthandel, Stockholm, friherrinnan René von Campenhausen, fru Gerda Clairfelt, Hälsingborg, direktör Holger Crafoord, läroverksadjunkt S. T. B. Danielsson, major Gunnar Dyhlén, Stockholm, rektor Oskar Ekelin, juvelerare K. M. Erlandsson, Ystad, fil. dr Gunnar Freudenthal, fru Alice Frykman, Vretstorp, Generalstabens litografiska anstalt, Stockholm, Gleerupska Universitets Bokhandeln, fröken Svea Granat, fru A. Hammarstrand, juvelerare C. I. Hansson, Trelleborg, konservator Eric Hanson, guldsmed S. B. Hansson, fru Karin von Hofsten, Stockholm, major Sixten von Hofsten, Stockholm, fru Hildegard Indebetun, Mörkhulta, med. kand. Hjalmar Jansen, antikhandlare Axel Jönsson, revisor Carl-Gustaf Jönsson, fröken Christina Jönsson, Häljarp, fröken Frida Jönsson, folkskollärare Oscar Jönsson, Gränums By, antikvarie William Karlson, bankvaktmästare Hans Keidser, fru Greta Kjellberg, intendent Sven T. Kjellberg, kapten C. G. Klerck, fru M. Knokgaard-Jansen, docent C. J. Lamm, Uppsala, friherre Carl Leijonhufvud, amanuens C.-G. Lekholm, fru Märta Lekholm, Lempertz Auktionshus, Köln, intendent Torsten Lenk, Stockholm, fil. lic. G. Lilja, fröknarna Liljeberg, fru Gunvor Lindencrona, fru Inga Lindfors, fröken Märta Lindström, Lunds stads fastighetskontor, Lunds stads skolor för yrkesundervisning, Lunds studentkårs daghem för barn, Lunds Universitetsbibliotek, typograf A. Löfgren, L. A. Mattons Läderfabriks AB, Gävle, avdelningschef John Millberg, Eslöv, herr M. O. Nihlén, Malmö, fru Augusta Nilsson, herr Otto Nilsson, Limhamn, fru Signe Nilsson, hovjuvelerare Wiwen Nilsson, fru Nilsson, Getinge, Nordisk numismatisk union, fab-

rikör Valfrid Nordström, Ny Carlsbergfondet, Köpenhamn, Fru Maria Olin, konstnär Anders Olsson, Malmö, fröken Margareta Paykull, Stockholm, fru Bengta Perssons sterbhus, Veberöd, herr Johan Persson, Billeberga, Polisverket, friherre Malte Ramel, Stockholm, A. Bruun Rasmusen, Köpenhamn, biskop Edv. Rodhe, fröken Lisa Roth, Stockholm, lantbrukare And. Samuelsson, Mora, doktor A. Sandberg, Kävlinge, docent N. G. Sandblad, fröken Selma Sandell, fru Alfhild Santessons sterbhus, Stockholm, professor Sture Sive, redaktör Ludvig Sjöberg, arkivarie T. Sjögren, Skandinavisk Museums förbund, bankkassör Arne Stagne, AB Alf Stigens Fabriker, Sandared, juvelerare Lars Strömsten, fru Sigrid Stjernswärd, Stockholms stads auktionsverk, apoteket Svanen, Svensk-franska konstgalleriet, Stockholm, fröken Ida Svensson, Smedstorp, J. H. Thomanders Studenthem, fröken Thomasine Wahlbergs sterbhus, kyrkoherde Curt Wallin, Gladsax, herr Henrik Weisser, Skodsborg, fröken Ida Wennström, fru A. Widergren, Winkel & Magnusen, Köpenhamn, fru Greta Wulff, Ystads fornminnesförening, AB, Åkerlund & Rausing, f. lantbruk. Karl Åkesson.

E. BESÖK.

Av de 51.435 besökarna har 1.700 studenter och 10.033 skolungdomar varit avgiftsfria samt besökande med nedsatt avgift utgjort 7.798. Årets besökssiffra är den största i museets 70-åriga tillvaro.

Månad	Antal fritt besökande	Antal inträdesbetalande	Summa inträdesavgifter	Antal medlemsbesök
Januari	295	843	616: —	105
Februari	443	850	391: 20	68
Mars	1.371	1.706	1.403: 85	177
April	1.201	1.415	1.115: 40	131
Maj	4.749	4.313	2.728: 30	126
Juni	1.776	5.572	3.958: —	396
Juli	1.055	6.096	5.358: 80	296
Augusti	734	5.686	4.868: 50	237
September	2.550	2.508	2.049: —	115
Oktober	4.695	943	851: 50	77
November	769	890	382: 50	78
December	611	364	188: 75	49
	<u>20.249</u>	<u>31.186</u>	<u>23.911: 80</u>	<u>1.855</u>

F. ÖSTARP.

Den 14 mars ödelades gästgivaregården genom eldsvåda. Denna hade uppstått genom en spricka i skorstensmuren, varifrån halmtaket antändes. Bonader och äldre prydnadsföremål samt större delen av möblerna räddades. Gästgivaregårdens brandförsäkring hade tidigare under året blivit höjd från 53.000 till 90.000 kronor. Återuppbyggandet igångsattes i början av juli och den nya byggnaden invigdes med en festlighet den 16 december. Kostnaderna utgjorde 161.021:61 kronor, varav 80.210:— kronor erhållits genom brandförsäkring och 70.000:— kronor täckts medelst ett 15-årigt amorteringslån. Gästgivaregårdens arrende utgår efter tillträdandet av nya byggnaden med 15.000 kronor per år. Gästgivaregården är nu såsom tidigare omtalats brandförsäkrad för 200.000 kronor.

På grund av eldsvådan har besöksfrekvensen vid Gammelgården varit ringa. Denna har dagligen hållits öppen under maj—september och besökts av 3.205 personer, varav 908 med nedsatt avgift och 43 fria.

G. KONSERVERINGSANSTALTEN.

Verksamheten har bedrivits i sedvanlig utsträckning med vård och konservering av samlingarna samt råd och hjälp åt allmänheten. Bland större under året avslutade konserveringsarbeten märkes en flamskvävnad från Bohuslän och en broderad takhimmel.

Lund den 16 mars 1953.

STYRELSEN

INNEHÅLL

Förord	3
Föremål ur Kulturens samlingar i ord och bild. Småuppsatser av J. E. ANDERBJÖRK (J. E. A-k), WILLIAM KARLSON (W. K.) och SVEN T. KJELLBERG (S. T. K.)	6
HOLGER ARBMAN, Det äldsta glaset	16
SVEN T. KJELLBERG, Europeiskt glas.	
Glas i venetiansk art	54
Spanien	66
Waldglas och annat primitivt glas	69
Det graverade glaset	84
Det målade glaset	145
Det slipade glaset	154
SVEN T. KJELLBERG, Devis & Emblem	160
ELISABET FEX, Flaskor	169
J. E. ANDERBJÖRK, Arbetsbilder från sydsvenska glasbruk	182
Litteratur om äldre glas	195
Redogörelse för Kulturhistoriska föreningens för södra Sveriges verksamhet 1952	199
Annonser	217
Fotografiska bilder, där ej annat anges, av GÖSTA HULTZÉN.	

BOKEN ÄR REDIGERAD AV SVEN T. KJELLBERG

TRYCKT AV HÅKAN ÖHLSSONS BOKTRYCKERI I LUND 1954

PÅ PAPPER FRÅN FINBRUKEN OCH MED

KLICHÉER FRÅN MALMÖ GRAFISKA ANSTALT

UPPLAGAN ÄR 22.650 EXEMPLAR

ÅRSBOKENS DONATORER

- Akademiska Föreningen
 Akademiska Föreningens Restaurang, Lund
 AB. Allhems Förlag, Malmö
 AB. Albin & G. Andersson, Lund
 AB. Apotekarnes Mineralvattenfabrik, Lund
 AB. Bröderna Olofson, Malmö
 AB. C. O. Borgs Söners Fabriker, Lund
 AB. Eskilstunaboden Georg Lind, Lund
 AB. Färgverken, Malmö
 AB. Grahns Pappershandel, Lund
 AB. P. Håkansson, Eslöv
 AB. Kalmar Glasbruk, Kalmar
 AB. Lennartssons Trävaruaffär, Lund
 AB. W:m Schannong, Lund
 AB. Vatten & Värme Carl Holmberg, Lund
 AB. Åkerlund & Rausing, Lund
 Erik Dunérs Advokatbyrå, Lund
 Vice Häradshövding H. Gillbergs Advokatbyrå, Lund
 Advokat Gullan Hjelm-Elovson, Lund
 Advokat Hans Ingemanson, Lund
 Advokat Sture Jennryd, Lund
 Advokatfirman Nelson, Lund
 Advokat Gunvor Nordholm-Jacobson, Lund
 Advokat Olof Wellmark, Lund
 Advokatfirman Winblad och Lundius, Lund
 Albin Carlssons Eftr., Kafé o. Konditori, Lund
 Konditori Lundagård, Lund
 Dalby Gästgivaregård
 Finbrukens Försäljnings AB., Stockholm

Firma Ernst Frank, Lund
Försäkringsbolaget Skånska Brand-Hermes, Lund
Gamla Antikboden, Axel W. Jönsson, Lund
Gamla Sparbanken, Lund
Henry Graneli, Södra Sandby
Hemmets Journal, Malmö
Gust. Holmbergs Eftr., Lund
E. W. Holmstedts Möbleringsaffär, Lund
P. Håkansson's konserver AB., Eslöv
Karlins Konst- & Antikvitetshandel Eftr., Lund
Kooperativa föreningen Solidar u. p. a., Malmö
Kürzels Fabriker AB., Malmö
J. P. Lindéns Möbleringsaffär, Lund
Lundaortens Mejeriförening, Lund
Handelsfirman L. J. Lundgren, Lund
Lunds Dagblad, Lund
Malmö Sparbank, Malmö
Otto Molin, Kristianstad
Clara Nielsen, Lund
Wiwen Nilsson, Lund
Nya Sparbanken, Lund
Målerifirman O. E. Olsson, Lund
Oxie Härads Sparbank, Malmö
Salanders Fabriks-Aktiebolag, Lund
John Sandströms Glasmästeri, förgylleri och ramaffär, Lund
Skandinaviska Banken
Sparbanken Bikupan i Malmö
Sparbanken i Christianstad
Bleckslagerfirman Axel Sörensson AB., Lund
Torna Sparbank, Lund
Mauritz Wennicks Pälsvaruaffär, Lund
Åhlanders Elektriska, Lund
Åtvidabergs Försäljningskontor, Lund
Östarps Gästgivaregård

Akademiska Föreningen

vädjar till nuvarande och förut-
varande akademiska medborgare:

Bli särskild ledamot!

Därigenom

gagnar Du Akad. Fören.,
gagnar Dig själv, och

Du förblir lundensare!

Färmare upplysningar ang. särsk.-ledamots-
inskrifning lämnas å AF:s exp.

KLIPPAN

1573

GRYCKSBO

1740

LESSEBO

1693

Tre traditionsrika bruk med förstklassig teknisk utrustning. Genom sekler ha dessa bruk — landets äldsta — gått i spetsen för utvecklingen av finpapperstillverkningen i vårt land. Vill Ni vara säker på att få högsta kvalitet, se då till att Ni får papper från

FINBRUKEN

KONFEKTION
 MANUFAKTUR · TRICOTAGE · GARNER
 GARDIN o. MÖBELTYGER
 SÄNGUTSTYRSLAR

BORG

I LUND

TEL. Växel: 171 80

Besök

Östarps Gästgivaregård

Naturskönt läge

Trivsamma lokaler

Gott bord

Fullständiga rättigheter

Telefon: Veberöd 229

LUNDAORTENS MEJERIFÖRENING

U. P. A.

Grundlagd 1896

*Bästa inköpskälla av förstklassiga
mejeriprodukter*

Telefon 175 40 växel

**M
A
L
M
Ö**

**god mat — gott kaffe på
SOLIDARRESTAURANGERNA:**

PILGÅRDEN vid Triangeln
STRÖGET Södergat. 5
FOLKETS HUS
TEMPERANCE

BERGSGATAN 20
DROTTNINGTORGET 10*
MALMGÅRDEN*
*självserving

AB. KALMAR GLASBRUK

Verkstads-gatan 7-9

KALMAR

Telefon Kalmar 14031

*Konstnärligt Hushålls- och Prydnadsglas
Industriglas*

Gör ett besök i

ALBIN CARLSSONS Eftr.

Café, Conditori och Trädgårdsservering

Tel. 12274, 14684

Mårtenstorget

GAMLA SPARBANKEN
TORNA SPARBANK
NYA SPARBANKEN

LUND

**TRÄVAROR och
BYGGNADSMATERIEL**
i stor sortering

LENNARTSSONS
Trävaruaffär A-B

LUND TEL. 173 29 LINJEVÄJ.

KARL XII-GÅT. 7

AKTIEBOLAGET

VATTEN & VÄRME CARL HOLMBERG

LUND

Clemenstorget 3

Tel.: 107 52, 112 13 & 107 33

Telegramadr.: »Vattenvärmen»

Filialer:

KRISTIANSTAD: Västra Storgat. 37 — SÖLVESBORG: Skolgat. 1

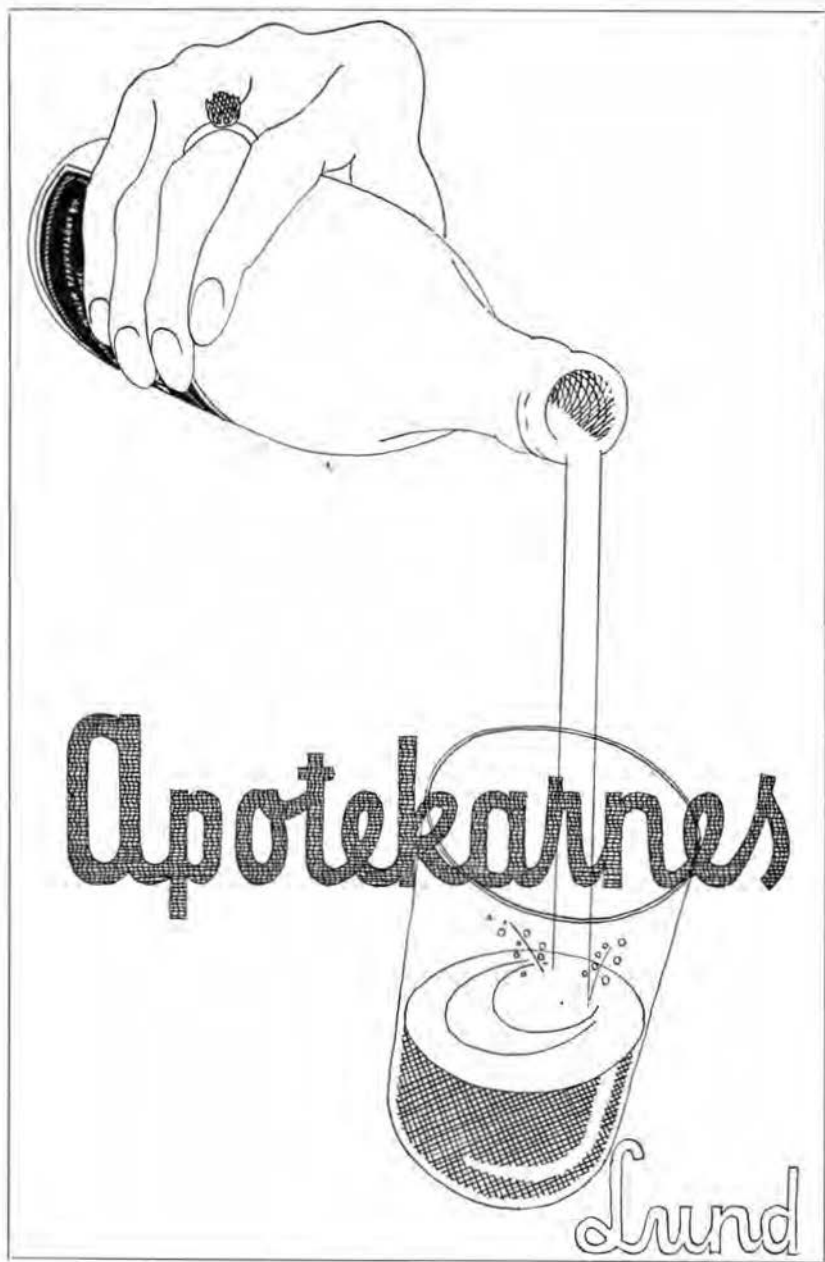
Tel.: 106 52, 116 52, 144 66

Tel.: 106 52

Rekommenderas för utförande av

Gas-, Vatten-, Ång- och Avloppsledningar • Badrums-
och Vattenklosettinstallationer • Centralvärmeledningar

Reparationer utföras fort och omsorgsfullt

Vi utföra

Ljus- och kraftinstallationer

Svagströmsanläggningar

ÅHLANDERS ELEKTRISKA

Clemenstorget 4

Tel. 106 39 - 151 39

Lund

Pälsvaror

Kappor

Dräkter

Högklassiga

Kvaliteter

Förmånligast hos

**Wennicks
Lund**

Klostergatan 10

Telefon 11406

Reservoarpennor

Pencils

Namngravyr
GRATIS

GRAHNS

Pappershandel

Fiskaregatan LUND

E. W. HOLMSTEDT

MOBLERINGSAFFÄR

TAPETSERAREVERKSTAD

Ö. Märtensgatan 2

Telefon 106 45

FÖRSÄKRINGSBOLAGET
SKÅNSKA BRAND – HERMES

Tegnérplatsen 4
LUND

Tel. 170 50

I våra fönster

åt Kloster- och Kyrkogatorna finner Ni alltid för-
nämsta nyheter från in- och utlandet.

HOLMBERGS Eftr.

HERREKIPERINGSMAGASIN

Tel. 100 83

1:sta klass Beställningsskrädderi

L U N D

Clara Nielsen

TRICOT-MAGASIN

Klostergatan 2, Lund Tel. 103 44 Kyrkogatan 3, Malmö Tel. 286 28

Mattor

Möbeltyger

L. J. Lundgren

(Grundad 1860) St. Södergatan 4, Lund

Möbler

Tel. växel: 174 40

Täcken

RESTAURANT AKADEMISKA FÖRENINGEN

där alla trivs

Intima, trivsamma restaurant- och festvåningslokaler
Efter ombyggnaden *södra Sveriges största Bankettsal*
med plats för 800 gäster

Underhållningsmusik **DANS** lördagar o. söndagar

Telefon 173 91 LUND

Direktion: GUNNAR EK

Restauranten med traditioner

"Sveriges trivsammaste krog" (ur tidn. Lundagård)

Till LUND

och det "Lundensiska" hör
ett besök på

Kungl. Hovlev.

Tel. 113 58

Mitt för Universitetet

Besök DALBY

GÄSTGIVAREGÅRD

Ät god mat i trivsam miljö

Beställningar:
såväl större som mindre
emottages tacksamt

Tel.: Lund 50006 och 50268

WIWEN NILSSON

Karlins Konst- & Antikvitetshandel Eftr.

A. Holst

Köper och säljer

KONST och ANTIKVITETER

Bantorget 8

LUND

Telefon 11671

LD

Alltsedan 1775 har Lundaborna kunnat hämta sina nyheter ur LUNDS DAGBLAD, som vårdat de lokala intressena med största omsorg och objektivitet. Lundabornas anspråk att få veta vad som sker i deras hemort tillgodoses bäst i stadens egen tidning.

ANNONSERING för Lund med omnejd blir både billig och effektiv om den koncentreras till

LUNDS DAGBLAD

Stadens enda tidning

Schannongs

KLOSTERGATAN 14

LUND

Kristall

Glas

Porslin

Keramik

Lekande lätt går färden

på

OMO-CYKLAR

som utmärka sig för

lätt gång och hög kvalitet

OTTO MOLIN, Kristianstad

Varu- **OMO** märke

Telefonväxel 152 22

Postgiro 27 480

AKTIEBOLAGET
BRÖDERNA OLOFSON
MALMÖ

Textilvaror en-gros

Egen tillverkning av damkonfektion

— *Varumärket BEO* —

VÄVGARNER

SÅSOM

1-tr. NÖTHÄRSGARN, 2-tr. RYAGARN, 1-tr. & 2-tr. TORNAGARN,
2-tr. FILTGARN, EFFEKTGARNER, BOMULLS- & LINGARNER

ÅKTA FÄRGER

PRIMA KVALITETER

GARNERNA SÄLJAS GENOM HEMSLÖJDS-
AFFÄRER, VÄVSKOLOR OCH VÄVERSKOR

KURZELS FABRIKER AKTIEBOLAG
MALMÖ

TEL. NAMNANROP: KURZELS FABRIKER

A.B. P. HÅKANSSON, ESLÖV

SALUBRIN
SPRITÄTTIKA
SENAF

P. HÅKANSSONS KONSERFER A.B. ESLÖV

FELIX GURKOR
SAFT OCH FRUKTKONSERFER

MÅLERIFIRMA

O. E. OLSSON

Grundlagd 1847

Alla slag av måleriarbeten - Förstklassigt - Moderat pris

Bantorget 6, Lund Tel. 10076

Salanders Fabriksaktiebolag
LUND

Bredgatan 10, tel. 11017

Skomakareg. 5, tel. 13220

HÖÖRLilla Torg, tel. 260,
Järnvägsg. 4, tel. 404.**ESLÖV**Köpmansg. 12,
tel. 318

Bleckslagerifirman

Axel Sörensson AB

St. Södergatan 26 Tel. 119 00

—

*Taktäckningar och reparationer
med galv. plåt, koppar,
eternit, skiffer och bly*

—

TAKMÅLNINGAR

Sopkärl

Kjellkerit,emulsionsfärg, uppblandas med
vatten. För allt invändigt arbete.**Kjellkerol,**mattfärg, för allt invändigt
arbete.

Ersätter oljefärg.

**AB. FÄRGVERKEN,
MALMÖ**

Tel. 383 25 Växel

Advokater i Lund

Ledamöter av Sveriges Advokatsamfund

Erik Dunérs Advokatbyrå,

Erik Dunér, jur. kand. Hans Carstens-Johannsen,
Mårtenstorget 8. Tel. 158 00, 158 27 (växel)

v. Häradshövding

H. Gillbergs Advokatbyrå,

Stig Borgh, jur. kand. Thorsten Petersen, Nils-Olof Ahle,
L:a Fiskaregatan 2. Tel. 173 25 (växel)

Gullan Hjelm-Elovson,

Magle St. Kyrkogata 10. Tel. 135 59

Advokaten Hans Ingemanson,

Hans Ingemanson, jur. kand. Barbro Wallér,
Klostergatan 11. Tel. 172 20 (växel)

Advokaten Sture Jernryd,

L:a Fiskaregatan 10. Tel. 14171, 14371

Advokatfirman Nelson,

Sture Nelson, Gunno Fries, jur. kand. P. H. Herlog,
Klostergatan 9. Tel. 184 14, 131 10, 18778 (växel)

Gunvor Nordholm-Jacobson,

Skomakaregatan 17 B. Tel. 115 34, 115 39

Advokaten Olof Wellmark,

Klostergatan 7. Tel. 18400, 17473

Advokatfirman Winblad och Lundius,

Anders Winblad, Torsten Lundius,
Klostergatan 11. Tel. 172 20 (växel)

TROLLEBERGSVÄGEN 5. TEL. 17155 LUND

Henry Graneli, Södra Sandby

Telefon 5

VÄLSORTERAD LANTHANDEL
OCH MANUFAKTURAFFÄR

Åtvidabergs Försäljningskontor

Lund

Klostergat. 5

Tel. 10511

Kontorsmöbler

Skrivmaskiner

Räknemaskiner

System

Kontorsmaskinverkstad

John Sandström

Tel. 110 61, LUND

St. Gröbrödersgatan 13

GLASMÄSTERI

FÖRGYLLERI

RAMAFFÄR

REKOMMENDERAS

ALLHEMS FÖRLAG * MALMÖ

har bland annat **7** bokverk, som har en självskriven utgivit dessa plats i varje skånings bokhylla:

- Skåneland — ett bildverk.** Foto: Erik Liljeroth. Text: Anders Österling och Bror Olsson. Bildtexter: Sven T. Kjellberg. Häft. kr. 29:50, klotbd 37:50, halvfr. med guldsnitt 53:—.
- Lund — ett bildverk.** Foto: Erik Liljeroth. Text: Bertil Wickman och Bror Olsson. Klotbd kr. 28:50, halvfr. med guldsnitt 38:50.
- Lunds Domkyrka.** En skildring i ord och bild av Lundadomen genom tiderna. Av Erik Cinthio och Bror Olsson. Foto: Erik Liljeroth och Bertil Centerwall. Häft. kr. 9:—, helklotbd 11:—.
- Lunds Domkyrkas ombyggnad 1860—1880.** Av Lauritz Weibull. Häft. kr. 9:—.
- Esaias Tegnér.** En monografi i bild av Åke Eliaeson och Bror Olsson. Med inledning av Algot Werin. Helklotbd kr. 34:50, halvfr. med guldsnitt 45:—.
- Gestalter och öden.** En krönika kring porträtten på Övedskloster. Av Elsbeth Funch (postumt). Praktfullt illustrerad, bl. a. med 12 målningar i färg. Häft. kr. 40:—, halvfr. med guldsnitt 56:—.
- Esaias Tegnér's brev.** Redigerade av Nils Palmborg. Med porträtt och faksimil. Över 1000 Tegnérbrev publiceras här för första gången. Utgåvan skall omfatta c:a 12 bd jämte kommentar. Band I utkommet; bd II och III under tryckning.

Alla Allhems böcker i närmaste bokhandel — se dem där!

GAMLA ANTIKBODEN

LUND Kattesund 2. Tel. 15523
L:a Alkatan 7
Bostaden Tel. 15956

Innehavare: Axel W. Jönsson
Föreståndare: Carl E. Jönsson
Tel. 18608

Köper och säljer antikviteter

OBS! 65 års erfarenhet i branschen OBS!

Antikviteter i rikt urval finnes ständigt i lager

Tenn, Koppar, Silver, Malm, Mässing, Bronser.

Porslän och Keramik av in- och utländsk tillverkning. Textilier.

Vapen, såsom flintlåsgövar, sablar o. s. v.

Möbler i olika stilarter — renässans, barock, rokokko, gustaviansk, empire, Karl Johansstil o. s. v.

J. P. Lindéns

**Gammal välkänd
möbleringsaffär
LUND**

Bytareg. 4 tel. 108 58 - 108 21

A.B. ESKILSTUNABODEN

GEORG LIND

Tel. 173 00, Växel. Lund

Platsens mest välsorterade

JÄRN- BOSÄTTNINGS- FÄRG- TAPET- OCH KEMIKALIEHANDEL

Franks
LUND

— Allt för herrgarderoben —

Tel. 11639 - 11875 - 12927

växel med ankn. till avd. för:

Herrkonfektion }
Gosskonfektion }
Herrekipering }
Hattar Skodon }

Fiskaregatan 21
Ö. Mårtensg. 2

Herrskrädderi }
Arbetskläder }
Uthyrning av }
Högtidskläder }
KONTOR }

Fiskaregatan 23

De stora
följetongernas
och de
spännande
novellernas

tidning

**HEMMETS
JOURNAL**

SPARBANKERNA I MALMÖ

MALMÖ SPARBANK

OXIE HÄRADS SPARBANK

SPARBANKEN BIKUPAN I MALMÖ

SPARBANKEN I CHRISTIANSTAD

Grundad 1826

Länets äldsta sparbank

Insättarnas medel c:a Kr. 56.000.000

Egna fonder c:a Kr. 5.000.000

Kulturens publikationer

Kulturens Årsböcker: För medlemmar, som önska komplettera sin samling, finnas ännu följande årgångar tillgängliga till ett pris av 7:— kr per styck: 1935, 1936, 1938—1942, 1946—1953.

Skånsk Bildalmanacka 1954: Väggalmanacka med 24 löstagbara vykort. Pris per styck kr 3:50. Rabattering vid beställning av mer än 25 ex. Restupplagan av årgångarna 1947, 1948 och 1950—1953 med skånska motiv av resp. Emil Johanson-Thor, A. Montan, Martin Emond, Pär Siegård, medeltida skånska kyrkomålningar och Frans Lindberg utförsäljas till ett pris av kr 2:— per styck.

Beställning sker hos **Kulturen, Lund** Telefon 169 30

X KULTUREN ÄR EN FRI OCH LEVANDE INSTITUTION X
 X DESS SAMLINGAR ÄRO RIKA OCH INOM FLERA X
 F OMRÅDEN ÄVEN AV INTERNATIONELL KLASS F
 O MUSEETS ROMANTISKA ANLÄGGNING I DEN F
 R GAMLA LÄRDOMSSTADENS CENTRUM HAR A
 N ÅR FRÅN ÅR DRAGIT TILL SIG VÄXANDE M
 T SKAROR AV BESÖKARE. FÖRENINGENS PÅ T
 I KORT TID STEGRADE MEDLEMSANTAL ÄR I
 D ETT TALANDE VITTNESBÖRD OM DET D
 X INTRESSE VARMED INSTITUTIONEN X
 X OMFATTAS. ATT UPPRÄTTHÅLLA OCH X
 X ÖKA DETTA ÄR EN BRINNANDE ÖN- X
 SKAN HOS FÖRENINGEN OCH DESS
 TJÄNARE. DE VILJA OCKSÅ
 SÄTTA IN ALLA SINA
 KRAFTER PÅ
 M U S E E T S
 UTVECK-
 LING SÅ ATT
 DETTA KAN BLI
 EN VÄRDIG
 VÅRDARE AV
 KULTUR-
 A R V E T.
 I DENNA
 STRÄVAN
 HOPPAS DE FIN-
 NA STÖD HOS MED-
 LEMMARNAS OCH HÖJA
 DENNA MINNESBÄGARE TILL EN TACKSAM SKÅL

